

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

ӘОЖ 338.14.35+378+351

Қолжазба құқығында

ТАПЕНОВА ГУЛЬНУР САГАТОВНА

**Білімдер экономикасын қалыптастыру жағдайында
жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару**

6D051000 – Мемлекеттік және жергілікті басқару

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Ғылыми кеңесші:
экономика ғылымдарының
кандидаты, профессор
Бугубаева Роза Олжабаевна
Шетелдік ғылыми кеңесші
экономика ғылымдарының
докторы, профессор
Купалова Галина Ивановна
(Украина)

Қазақстан Республикасы
Қарағанды, 2023

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	6
КІРІСПЕ.....	8
1 БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	14
1.1 Білім беру жүйесі әлеуметтік институт және мемлекеттік басқару объектісі ретінде.....	14
1.2 Білімдер экономикасының қалыптасу кезеңінде жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару ерекшеліктері.....	24
1.3 Жақын және алыс шетелдердегі жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару тәжірибесі.....	34
2 БІЛІМДЕР ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ.....	49
2.1 Қазақстан Республикасында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың қазіргі таңдағы жағдайы мен даму қарқыны.....	49
2.2 Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару құралдарының нәтижелілігін талдау.....	65
2.3 Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың әлеуметтік диагностикасы (эмпирикалық талдау).....	77
3 БІЛІМДЕР ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫ ЖЕТІЛДІРУ.....	94
3.1 Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды жетілдірудің ұйымдастырушылық механизмдері.....	94
3.2 Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың нормативтік-құқықтық қамсыздандыруын жетілдіру.....	104
3.3 Жоғары білім беру жүйесін цифрландыру.....	112
ҚОРЫТЫНДЫ.....	122
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	126
ҚОСЫМШАЛАР.....	142

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Диссертациялық жұмыста келесідей үлгіқалыптарға сілтемелер жасалды:

1. Мемлекет Басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» Қазақстан халқына Жолдауы.
2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 13 қыркүйектегі № 634 қаулысы Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 24 қарашадағы № 941 қаулысы
3. Білім туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы.
4. Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы 1991 жылғы 16 желтоқсандағы № 1007-ХІІ Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы
5. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 29 қазандағы № 781 Жарлығымен
6. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысымен
7. «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысы.
8. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты Қазақстан Республикасының Президенті - елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан. 100 нақты кадам
9. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасы, «Ұлттық рухани жаңғыру» ұлттық жобасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 724 қаулысы,
10. «Цифрландыру, ғылым және инновациялар есебінен технологиялық серпіліс» ұлттық жобасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 727 қаулысы.
11. «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі аумақтық даму жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы
12. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 13 қыркүйектегі № 634 қаулысы Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 24 қарашадағы № 941 қаулысы

13. Қазақстан Республикасының ғылымын дамытудың 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 25 мамырдағы № 336 қаулысы,

14. Өмір бойы оқу (үздіксіз білім беру) тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 8 шілдедегі № 471 қаулысы.

15. Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» Заңы: №1153-ХІІ 1992 жылы 18 қаңтарында қабылданған. 07.06.99ж. № 390-1 ҚР заңымен Күші жойылған

16. Қазақстан Республикасының Жоғары білім беру туралы Заңы: 1993 жылы 10 сәуірінен №2110 ХІІ қабылданған. 07.06.99 ж. № 390-1 ҚР заңына сәйкес күші жойылған. // http://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=1001895. 6.02.2018.

17. Қазақстан Республикасында ғылыми-педагогикалық және ғылыми кадрларды даярлау туралы ережені бекіту жөнінде Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің Қаулысы 1995 жылғы 19 қаңтардағы N 65. Күші жойылды - ҚР Үкіметінің 2002 жылғы 17 маусымдағы N 665 қаулысымен

18. Жоғары оқу орындарын аккредитациялау туралы ереже мен жоғары оқу орындарын автономияландыру туралы ережені бекіту туралы Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің қаулысы 14 қыркүйек 1993 ж. N 873. Күші жойылды - ҚР Үкіметінің 2002 жылғы 17 маусымдағы N 665 қаулысымен. ~P020665

19. «Назарбаев Университеті», «Назарбаев Зияткерлік мектептері» және «Назарбаев Қоры» мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 19 қаңтардағы № 394-ІV Заңы.

20. Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрінің 2022 жылғы 20 шілдедегі № 2 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2022 жылғы 27 шілдеде № 28916 болып тіркелді.

21. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 - 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарлығы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығымен

22. «Білім» мемлекеттік бағдарламасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы 2000 жылғы 30 қыркүйек N 448. Күші жойылды - ҚР Президентінің 2006.01.09. N 1696 жарлығымен.

23. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2004 жылғы 11 қазандағы N 1459 Жарлығы

24. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 29 қазандағы № 781 Жарлығымен

25. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысымен.

26. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 24 қарашадағы № 941 қаулысы

27. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығы. Жарлықтың тақырыбы жаңа редакцияда – ҚР Президентінің 26.02.2021 № 521 Жарлығымен

28. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Күшін жойған Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 29 қазандағы № 781 Жарлығымен Ескерту. Күші жойылды - ҚР Президентінің 29.10.2018 № 781 Жарлығымен.

29. Шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорындарда байқау кеңесін құру қағидаларын, байқау кеңесінің құрамына сайланатын адамдарға қойылатын талаптарды, сондай-ақ Байқау кеңесінің мүшелерін конкурстық іріктеу және олардың өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы 20 ақпандағы № 113 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2015 жылы 19 наурызда № 10503 тіркелді.

30. Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар кадрларды даярлау бағыттарының сыныптауышын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 13 қазандағы № 569 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2018 жылғы 17 қазанда № 17565 болып тіркелді

31. №483 2020 жылдың 31 желтоқсанынан «ҚР кәсіпкерлік қызмет саласында жаңа реттеу саясатын енгізу бойынша іс-шаралар туралы» ҚР Президентінің қаулысына

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

Диссертациялық жұмыста келесідей анықтамаларға сәйкес қысқартулар қолданылды:

АКТ	- ақпараттық-коммуникациялық технологиялар
АҚШ	- Америка Құрама Штаттары
БАҚ	- Бұқаралық ақпарат құралдары
БҰҰ	- Біріккен Ұлттар Ұйымы
ҒТЗКЖ	- ғылыми техникалық зерттеу және конструкторлық жұмыстар
ЖОО	- жоғары оқу орындары
ЖІӨ	- жалпы ішкі өнім
ЕО	- Еуропалық одақ
ҚР БҒДМБ	- Қазақстан Республикасының Білім және ғылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасы
ҚР БҒМ	- Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі
ҚР ҒЖБМ	- Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігі
МББЖҚ	- Мемлекеттік білім берудің жинақтау қоры
МООК	- массалық ашық онлайн-курстар
НҚА	- Нормативтік құқықтық актілер
ПОҚ	- Профессорлық оқытушылық қауым
ҰБДҚ	- Ұлттық білім берудің деректер қоры
ҰБТ	- Ұлттық біріңғай тестілеу
ҰЖ	- Ұлттық жоба
ЭЫДҰ	- Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы
АВЕТ	- Инженерлік және технологиялық бағдарламаларды аккредиттеу жөніндегі кеңес
ACBSP	- Бизнес мектептері мен бағдарламаларын аккредиттеу кеңесі
ACQUIN	- Akkreditierungs Zertifizierungs und Qualitätssicherungs Institut (аккредиттеу, сертификаттау және сапаны қамсыздандыру институты)
ARQA	- Аккредиттеу және білім беру сапасын сараптау тәуелсіз агенттігі
ASIIN	- Инженерия, информатика, жаратылыстану ғылымдары және математика облысындағы білім беру бағдарламаларын аккредиттеу бойынша агенттік
AWT	- Adviesraad voor wetenschap, technologie en innovatie (Ғылым, технологиялық саясат және инновациялар жөніндегі Консультативтік кеңес)
ECAQA	- Білім беруді, денсаулық сақтауды сапамен қамсыздандыру және аккредиттеудің еуразиялық

	орталығы
FIBAA	- Foundation for International Business Administration Accreditation (ғылыми білім беруде сапаны дамыту және сапаны қамсыздандыру бойынша халықаралық-бағытталған агенттік)
FOM	- Foundation for Fundamental Research on Matter (материяны іргелі зерттеу қоры)
IAAR	- Аккредиттеу және рейтингтің тәуелсіз агенттігі
IMD	- IMD World Competitiveness Ranking (жаһандық бәсекеге қабілеттіліктің халықаралық рейтингі)
IQAA	- Білім сапасын қамтамасыздандыру бойынша тәуелсіз агенттігі
KAZSEE	- Қазақстанның Заманауи (Элиталақ) Білім Ассоциациясы
KNAW	- Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (Нидерланды Корольдік өнер және ғылым академиясы)
LIA	- Laboratoires Internationaux Associés (халықаралық қауымдастырылған зертханалар)
NOW	- Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (Нидерландтық ғылыми зерттеулер жөніндегі ұйым)
RRI	- Responsible Research and Innovation (жауапты зерттеулер мен инновациялар)
STW	- Technology Foundation SWT (STW технологиялық қоры)
UMR	- Unités Mixtes de Recherche (бірлескен ғылыми зертханалар)
EA	- Équipes d'Accueil (университеттің ғылыми зертханалары)
CNRS	- Centre National de la Recherche Scientifique (Ғылыми зерттеу бойынша ұлттық орталық)

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі Әлем дамуының жаңа сатысындағы Қазақстанның дамуы ғылым мен инновацияның, әлеуметтік-экономикалық өрлеудің маңызды факторына айналған экономиканың жаңа моделі білімдер экономикасына негізделеді. Экономикалық өсім мен бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізуде білімдерді жаңғырту, оның инновациялық өнім мен қызметке айналдыру және таратудың тиімді тетігінсіз мүмкін емес. Білім адами қызметтің қандай саласы болмасын дамуы мүмкін емес адамзаттың дамуының негізін қалаушы элементке айналды. Осылайша, әлемде болып жатқан әлеуметтік-экономикалық үрдістер адамзаттың өмірлік ұстанымдарын өзгертіп, экономикалық жүйедегі білімнің рөліне жаңаша көзқарас қалыптастырды. Соңғы отызжылдықта біз ұлттық экономикалардың қарқынды дамуы мен күлдірауының, экономикалық дағдарыстардың, біртұтас әлемдік экономикалық кеңістіктің қалыптасуының, қызмет саласының үлесінің артуының, пандемияның әлемге әкелген салдарының, цифрлық технологиялардың дамуының куәгері болдық. Жоғары қарқынмен ақпараттың артуы белең алған заманда білімдер заманауи ұйымдардың басты ресурсына және оның тиімді қызмет етуінің кілтіне айналған [1].

Мемлекеттік стратегиялық бағдарламаларда ел экономикасының өркендеуінде білімдер экономикасына бейімделген жоғары білім беру жүйесін қалыптастырудың маңыздылығы айқындалған. Президенттің «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Қазақстан халқына жолдауында «білім берудің мектепке дейінгіден бастап жоғары білімге дейінгі барлық деңгейлерін түбегейлі жаңғыртуға бағытталған» саясатты жүзеге асыру міндеті қойылған.

Жоғары және жоғары білімнен кейінгі оқу саласындағы басты міндеттердің бірі «бәсекеге қабілетті кадрларды сапалы даярлауды қамтамасыз ету» болып табылған жоғары білім беру жүйесіндегі мемлекеттік саясатты қалыптастырудың тағы бір маңызды стратегиялық құжаттардың бірі «2016-2019 жылдарға арналған ҚР БҒДМБ» болған. Аталған бағдарламаға сәйкес, әлемдік рейтингтерде жоғары оқу орындарының саны мен қолданбалы ғылыми-зерттеу жұмыстарының жалпы санындағы коммерцияландырылған жобалардың үлесін арттыру үшін мақсатты индикаторлар қатары жүзеге асырыла бастаған.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылы 2 қыркүйегінде жарияланған Қазақстан халқына «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» жолдауында ««Білім экономикасы», еңбек өнімділігін арттыру, инновацияны дамыту, жасанды интеллекті жаһандық дамудың негізгі факторларына айналғандығына» бірнеше мәрте екпін жасады [2]. Бүгінде «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасы» бекітіліп, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімге қолжетімділікті кеңейту, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білімнің мазмұнын жаңғырту, бәсекеге қабілеттілігін арттыру, жоғары оқу орындарында басқару жүйесін жетілдіру

және жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімді интернационалдандыру басты тұжырымдамаларының бірі «Білім экономикасы үшін жоғары білікті кадрлар даярлау» негізіне салынған [3].

Мемлекеттік бағдарламалардың орнына Қазақстандық жоғары оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыруды алдына басты міндеті етіп отырған «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасы келді. Бұл жобаның аясында халықаралық білім беру бағдарламаларын, шетелдік әріптестермен академиялық алмасуларды іске асыратын жоғары оқу орындарының үлесін, оқытушылық қызметке тартылған шетелдік сарапшылардың саны және жетекші шетелдік жоғары оқу орындарының филиалдарының санын арттыру нәтижелік көрсеткіштерінің қатарында жүзеге асыру көзделген.

Қазіргі таңда Қазақстанның алдында білім мен ғылымның үйлесуі мен оның нәтижелігін арттыру негізінде ұлттық стратегияны жүзеге асыру арқылы жаңа жағдайдағы экономикалық даму, білімдер экономикасына толыққанды өту міндеті тұр. Осыған орай, әлеуметтік-экономикалық және технологиялық өрлеуге қол жеткізуде жоғары білім беру жүйесін модернизациялау мақсатында ғылыми-инновациялық салада мемлекеттің рөлі артып, тиімді саясатты жүргізу өзекті болып отыр. Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайындағы жоғары білім беру жүйесін реформасын соңғы онжылдықта болып жатқан өзгерістер мен тенденциялар талап етеді. Атап айтсақ, еңбек нарығы мен жоғары білімді мамандарды даярлау бағдарламаларының арасындағы теңгерімсіздік, білімдер және технология нарығындағы бәсекенің артуы, заманауи жоғары оқу орындарының білім беру және ғылымның тек алдыңғы қатарлы орталықтары емес нарыққа бәсекеге қабілетті өнім шығару жолымен ғылыми-техникалық қызмет нәтижелерін коммерциаландыруға бағытталу қажеттілігін түсіну, цифрлық технологиялардың дамуы, әлемнің алпауыт білім беру платформаларының әлем нарығын жаулауы және жоғары білім беру жүйесінің заман талаптарына сай болуы үшін мемлекеттік тиімді саясат қалыптастыруды басты назарға алып отыр. Жоғары білім және ғылым жүйесіндегі мемлекеттік заңнамалық бастамалар мен іс-шаралар кешенімен анықталатын мемлекеттік инновациялық саясаттың басты бағыттары жоғары оқу орындарының инновациялық әлеуетін дамыту үшін жағдай жасау, жоғары білім субъектілерінің инновациялық қызметіне инвестициялар мен мемлекеттік қолдауды арттыру, жоғары оқу орындарының тиімді қызмет етуі мақсатында экономикалық жағдайларды өзгертіп, дербестікті кеңейту және қатаң бақылаудан тәуекелдерді басқаруға өту болып табылады.

Жоғары білім беру жүйесінің инновациялық әлеуетінің артуы ел экономикасын сапалы өзгеруінің, ұлттың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуының, әлемдік нарықта жетекші орынды иеленіп, бәсекеге қабілеттілігінің артуының кепілі деп білеміз. Осыған орай, «білімдер экономикасы» туралы теориялық көзқарастың негізгі ережелерінің дамуы мен жоғары білім беру жүйесінің инновациялық әлеуетінің қалыптасуындағы тиімді мемлекеттік басқару заманауи экономикада өзектілігі жоғары.

Диссертацияның ғылыми мәселесі Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесінің білімдер экономикасының қалыптасу сатысындағы мемлекеттік басқарудың жеткілікті жүзеге асырылмауы мен білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесінде саясаттың әлсіз жүргізілуі

Мәселенің ғылыми зерттелу дәрежесі.

Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды жетілдіру Р. Акофф, И. Ансофф, О.С. Виханский, Д. Гордон, П. Друкер, В.П. Колесов, В.Л.Макаров, И.В. Макарова, Б.З. Мильнер сынды алыс және жақын шетелдік ғалымдардың өкілдерінің зерттеу жұмыстары арналған. Жоғары білім беру жүйесін басқарудың теориясы және әдіснамасының дамуының зерттелуіне алыс шетелдің ғалымдары А. Смит, Дж.Б. Бакхаус, Г. Беккер, Э. Вален, К.Е. Вейк, Г. Винстон, К.И. Волпин, Д. Гарвин, А. Даймонд, Х.Г. Джонсон, П. ДиМаджиои және т.б. зор үлес қосты.

Білім беру жүйесінің әлеуметтік институт және мемлекеттік басқару объектісі ретінде зерттелуге И.И. Катанаев Б. Малиновскийдің. Ч.Фридман және Б.А. Лундвал, Г.Е. Зборовский, Дж. С. Милль, Э.Гидденс, Л.А.Микешин, Ф.Э.Шереги, Р.Будон, П.Бурдые, Дж. Коулмана, К.Дженкса, С.Боулза, Г.Гинтеса және отандық ғалымдар А.Б.Айтбембетова, Ж.К.Дюсебаева, М. Тулегенова, З.Валиханова еңбектері арналған. Экономикалық өсімнің негізгі көзіне айналған білім мен инновацияның дамуының жаңа сатысы ретінде білімдер экономикасы Д. Белл, Дж. Гелбрейт, П. Друкер, И. Масуд, Ф. Махлуп, Т. Сакайя, К.Смит, Х. Такеучи, Э. Тоффлер, Ф. Хайек және өзгелері сияқты шетелдік авторлардың еңбектерінде терең зерттелген.

Жоғары оқу орындарын басқарудың түрлі мәселелері жақын шетел ғалымдарының П.С. Аветисян, Б.В. Агранович, А.Н. Асаул, Р.А. Бадамшин, В.И. Байденко, Е.С. Бирюков, Е. Водичев, Л.Л. Ворошилова, Г.Э. Галикян, В.С. Галстян, Т.И. Густомясова және өзгелерінің зерттеулерінде қарастырылды.

Сонымен қатар, жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды зерттеуге бірқатар Отандық ғалымдардың еңбектері арналған, мұндай зерттеулер келесідей ғалым-экономистердің еңбектерінде қарастырылған:

С.М. Омирбаев, Ш.Т. Шаяхметова, Ж.Е. А.Б. Айтбембетова, Ж.К. Дюсебаева, М. Тулегенова, З. Валиханова А.И. Монобаева, К.А. Жакенова, Б. Т.Жумагулов, Ж.А. Кулекеев, А.А. Кайгородцев, Ю.В. А.Е Мамбетказиев, А.Б. Айтбембеова, Е.К. Сагадиев, А.К.Кусаинов, С.Зиманов, Ш.А. Есимова, Б.К., Ж.Адиллов, А.Б.Айтбембетова, К.К. Бердимуратова, және өзгелері.

Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың түрлі аспектілерін зерттеуге арналған отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінің көптігіне қарамастан, білімдер экономикасының қалыптасу жағдайындағы жоғары білім беру жүйесінің дамуы мен оны мемлекеттік басқару әлі де зерттеуді қажет етеді. Бұл жағдай диссертациялық зерттеудің тақырыбын таңдауға, мақсат және міндеттерді нақтылауға негіз болды.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасында білімдер экономикасының қалыптасуы жағдайында жоғары білім беру жүйесін

мемлекеттік басқаруды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Аталған мақсатқа қол жеткізу үшін келесідей **ғылыми міндеттерді** шешу қажеттілігі туындайды:

- Білім беру жүйесінің әлеуметтік институт және мемлекеттік басқару объектісі ретінде зерттеу;

- Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару ерекшеліктерінің негізгі бағыттарын және білім беру жүйесін басқарудың критерийлері мен көрсеткіштерін анықтау;

- Жақын және алыс шетелдердегі жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың тәжірибесін зерделеу;

- Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесінің жағдайы мен даму қарқынын талдау;

- Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару құралдарының нәтижелілігіне талдау жасау;

- Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруға әлеуметтік диагностика жасау;

- Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды жетілдірудің ұйымдастырушылық механизмдерін анықтау;

- Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың нормативтік-құқықтық қамсыздандырылуын талдау;

- Жоғары білім беру жүйесін цифрландыруды зерттеу.

Зерттеу объектісі - білімдер экономикасының қалыптасу жағдайындағы Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару болып табылады.

Зерттеу пәні білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың әдіснамалық құралдарының жиынтығы.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық базасы білімдер экономикасының қалыптасу сатысында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері, теориялық-әдістемелік әзірлемелері мен өзекті жариялымдар болып табылады.

Зерттеу әдістері: таңдалған тақырыптың ерекшелігі сипаттау, институционалды талдау, жүйелік талдау, статистикалық мәліметтер негізінде экономикалық талдау, салыстырмалы және динамикалық талдау қағидаларының, интегралдық талдау, әлеуметтік диагностика пайдаланылуын анықтады.

Зерттеудің **эмпирикалық базасын** ҚР-ның Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының ресми статистикалық деректерінің нәтижелері, ҚР Білім және ғылым министрлігінің, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің, ҚР Ұлттық экономика министрлігінің, ҚР Әділет министрлігінің Заңнама және құқықтық ақпарат институтының ресми сайттарында жарияланған материалдар құрады. Жұмыста екі кезеңде жүргізілген Қарағанды қаласының жоғары оқу орындарының жетекші

мамандары, профессорлық оқытушылар құрамы және жоғары оқудан кейінгі білім алу бағдарламасы бойынша білім алушыларға жүргізілген әлеуметтік сауалнама нәтижелері құрады.

Диссертациялық жұмыстың ғылыми жаңалығы. Осы диссертациялық зерттеудің негізгі қорытындысы ғылыми жаңалығы бар келесідей нәтижелер болып табылады:

- Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудағы білімдер экономикасының ұғымдық-категориялық дамуындағы «Білімдер экономикасы» ұғымына авторлық түсініктеме және білімдер экономикасының қалыптасуы жағдайындағы жоғары білім берудің дамуының құрылымдық-логикалық сызбасы;

- Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару құралдарының нәтижелілігінің интегралдық талдауы;

- Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды ұйымдастырушылық механизмдері жетілдіру;

- Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың нормативтік-құқықтық қамсыздандырылуын жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалды;

- Жоғары білім беруді цифрландыруды жетілдіру аясында ұсыныстар әзірленді.

Қорғауға шығарылатын негізгі тұжырымдар:

1) «Білімдер экономикасы» ұғымын зерттеудің ғылыми тәсілдері мен сыни тұрғыда талдау негізінде аталған ұғым авторлық толықтырылды және нақтыланды, сонымен қатар, жоғары білім берудің дамуы мен білімдер экономикасының қалыптасуы арасындағы байланыстың құрылымдық-логикалық сызбасы ұсынылды;

2) Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару құралдарының нәтижелілігін «2016-2019 жылдарға арналған ҚР БҒДМБ» негізінде интегралдық әдіс бойынша бағалауы жүргізіліп, апробацияланды және Мемлекеттік бағдарламалардың Ұлттық жобаларға трансформациясы көрсетілді;

3) Жоғары білім берудің әлеуметтік диагностикасы негізінде эмпирикалық талдау жасалып, жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың ұйымдастырушылық механизмдерін жетілдіру бойынша ұсыныстар қатары жасалды;

4) Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың нормативтік-құқықтық қамсыздандырылуын жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалды;

5) Жоғары білім беруді цифрландыруды жетілдіру аясында «цифрлық университет» тұжырымдамалық негізі әзірленді.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды талдау, бағалау және зерттеу барысында алынған нәтижелер зерттеу аланындағы болып жатқан үрдістерге тәуелсіз баға беруіне орай, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігімен стратегиялық бағдарламалық құжаттарды әзірлеу барысында қолданысқа ие.

Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың нәтижелілігін талдау барысында икемделген интегралдық бағалау әдісі ҚР Ғылым және жоғары білім, ҚР Оқу-ағарту министрлігі бағдарламалық құжаттардың ағымдық және қорытынды нәтижелерін бағалауда қолданысқа ие.

Сонымен қатар, білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды оңтайландыру жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару саясатын жүзеге асыру барысында мемлекеттік стратегиялық бағдарламаларды әзірлеу, нәтижелілігін бағалау және өндеуде мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары мен мемлекеттік бағдарламаларды өндеу мен бағалауды, жетілдіруден тұрады.

Диссертациялық зерттеу нәтижелері білім беру бағдарламаларын әзірлеуде, жоғары оқу орындарында «Білім беруді мемлекеттік басқару», «Білім берудегі психология және менеджмент» және «Әлеуметтік мемлекет» т.с.с пәндер бойынша дәрістер оқу барысында қолданылуы мүмкін.

Диссертация нәтижелерін сынақтан өткізу және енгізу. Диссертациялық зерттеудің негізгі нәтижелері 13 ғылыми еңбекте жарияланды, оның ішінде Scopus мәліметтер базасына енген ғылыми журналдарда 3 мақала, ҚР БЖҒМ БҒСБК ұсынған журналдарда 3 мақала, халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциялар материалдарында 7 мақала жарияланды. Мақалалар ғылыми кеңесшілермен бірге жарияланды.

Диссертациялық зерттеу нәтижелері ҚР Білім және ғылым министрлігінің Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру департаментінде апробациядан өткен (Қосымша А).

Диссертацияның құрылымы. Зерттеу жұмысы 161 бетті құрайтын кіріспе, тоғыз бөлімнен тұратын үш тараудан, қорытынды, 210 пайдаланылған қайнар көздер тізімінен, нормативтік сілтемелер мен белгілеулер мен қысқартулардан, 43 суреттен, 9 кестеден және 10 қосымшадан тұрады.

1. БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

1.1. Білім беру жүйесі әлеуметтік институт және мемлекеттік басқару объектісі ретінде

Әлеуметтік экономикалық даму мен бәсекенің артуы белең алған заманауи қоғамда әрбір ел экономикалық өсімнің параметрлеріне қол жеткізу үшін экономикалық жүйенің тиімді қызмет етуінің және халықтың әл-ауқатын арттыру бойынша жүйелі ізденіс жүргізуде. Дүниежүзілік экономикалық жағдаят және инновациялық даму әлемдік үдеменің негізгі қозғаушы күші болып табылатын адами капиталға жоғары талаптар қояды.

Заманауи қоғамда экономикалық дамудың жаңғыруы құрылымында Басты назар қоғаммен жинақталған және шаруашылықта пайдаланылатын шығармашылық қабілеттілік, жоғары кәсіби дағдылар және қызметкерлердің құзыреттілігі яғни, адами капиталға берілетін, технология және өндірісті ұйымдастыру қағидаттарының елеулі түрлендірілуімен жалғасуда. Адами капитал идеясы Адам Смиттің еңбектерінде айтылып кеткеніне қарамастан, оның маңыздылығы, ел экономикасының дамуы азаматтарының білімі және өмірінен тікелей байланыстылығына талдау жасау арқылы теориялық негіздемесін жасаған, адами капиталдың алғаш рет өлшемін анықтаған американдық ғалымдар Т.Шульц «адами капитал» және «адамға инвестиция жұмсау» [4]. Г.Беккердің, Я. Минсердің еңбектерінде ХХ ғасырдың алпысыншы жылдары көрініс тапқан. Олар адами капиталды адамның кіріс және табыс табу көзі болып табылатын, білім деңгейі, біліктілігі және адамның қабілеті болып табылатынын анықтаған [5]. Т.Шульц және Г.Беккердің еңбектеріне сүйенсек, білімнің қайтарылымдылығының тәуелділігі яғни адамның кірісі мен табысы білімді адамның білімі төмен адамнан айырмашылығынан тұрады деген [6].

Көптеген ғалымдар арасында адами капиталға инвестиция жұмсау ел экономикасының экономикалық әлеуетін және тұлғаның болашақта табыс табуға бағытталған білімінің экономикалық нәтижесін анықтау құралы ретінде әрбір қоғамда басымдылыққа ие болуы қажет деген тұжырымдама қалыптасқан. Бұл ретте адами капиталдың дамуы елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдаймен үйлесуімен қатар, құқықтық реттелуі қажет делінген. [7; 8; 9; 10]. Адами капиталдың классикалық теориясына сәйкес, оның маңызды құраушысы заманауи - жаңа білім беру әдістерін әртараптандыру, өздігінен жаңа білімдер тудыру және экономиканың барлық салаларында мамандардың жоғары кәсіби дайындығы болып табылады.

Осылайша, адами капиталдың негізгі құраушысы болып табылатын білім беру жүйесінің әлеуметтік институт және мемлекеттік басқару объектісі ретінде зерттеуді бастамас бұрын мемлекеттік басқару объектісі, яғни білім беру жүйесін талдау қажет, осы мақсатта, «білім», «білім беру», «жоғары білім», «жоғары білім беру жүйесі» ұғымдарының анықтамаларына ғалымдардың берген көзқарастарына талдау жасауды жөн көрдік. Отандық және шетелдік

ғалымдардың еңбектерінде «білім», «білім беру», «жоғары білім», «жоғары білім беру жүйесі» ұғымдарына түрлі анықтамалар берілген.

«Білім» ұғымының анықтамасын ашпас бұрын оның білім деген не және ол қандай формада болатындығына тоқталу керек. Декарт және Бэконнан бастау алған классикалық эпистемологияға сәйкес, шынайы таза білімнің үлгілік мысалы ғылыми білім деген тұжырымдама жасалса [11], атақты ресей ғалымдары В.Л. Макаров және Г.Б. Клейнер қызметтің тікелей өнімі ретіндегі білім тек білімді туындататын кәсіби сала болып табылатын ғылымда ғана емес, сонымен қатар, қызметтің өзге де салалары мен түрлерінде туындайды деген [12]. Ал, Д.У. Делонг и Л. Фейхи білім мәнмәтіннен тәуелді және үнемі жеке адам немесе, ұжымға тиесілі ресурс, сонымен қатар, білім адамның ойы және тәжірибесінің нәтижесі деген тәсілдемені ұсынған [13]. Осылайша, «білім» бұл адамның үздіксіз білім алу нәтижесінде туындайтын сандық өлшеуге келмейтін дағды, кәсіп, құзыреттілік және алынған білімінің нәтижесі, дағдарыстан қорғалған капитал болып табылады деп тұжырымдасақ болады.

«Білім беру» ұғымына мемлекеттік жалпы білім беру стратегиясын бейнелейтін, ҚР «Білім туралы» Заңында имандылық, зияткерлік, мәдени, тәндік жағынан дамыту және кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру мақсаттарында жүзеге асырылатын тәрбиелеу мен оқытудың үзіліссіз процесі деп ішінара анықтама берілген. Сол сияқты ғылыми әдебиеттерде аталған ұғымның түсіндірмесі мен көзқарастарының көп жоспарлы амалдары бақыланады. «Білім беру» ұғымы білім, білім алу, ағартуды меңгеру үрдісі болып табылады [14]. Сонымен қатар, П.И. Пидкасистый «Психология және педагогика» еңбегінде «білім беру» адамның білім алу, тәрбиелеу және дамуынан тұратын педагогикалық үрдіс нәтижесінде білім берудің интегративтік нәтижесі – білімділік қалыптасады деп, білім беруді тұлғаның өзінің қабілетін жемісті іске асыру үшін қоғаммен қалыптасатын гуманитарлық сала деген [15]. Ал. И.И. Катанаев Б. Малиновскийдің «Функционалдың теория» атты [16] еңбегінің нәтижелерін қолдана отырып, өзінің «Әлеуметтік институт ретіндегі білім беруді пайымдаудың құрылымдық-функционалдық көзқарасы» атты еңбегінде әлеуметтік институт ретінде білім беруге ұғымына құрылымдық-функционалдық тәсіл арқылы түсіндірме бере отырып, «білім беруді» өзара іс-әрекет құрылымында қауым ішінде орын алатын әлеуметтік өзара әс-әрекеттің элементтерін зерттеу барысында туындайтын функционалдық тәсіл деген көзқарасын қалыптастырған. [17]. Сонымен қатар, Ч.Фридман және Б.А. Лундвал білім беру бұл ғибрат және рухани құндылықтар әсерінен қалыптасатын, материалдық-рухани іс-жүргізудің ерекше түрі деп есептейді [18]. Аталған тұжырымдама авторлары «білім беру» ұғымына рухани, ақпараттық және рухани өндірісте негізгі рөл барысында материалдық өндіріспен біркелкі үйлесетін білімдер экономикасы теориясының тарапынан анықтама берген. Бірақ, Ч.Фридман және Б.А. Лундвал «білім берудің» субъектісі мен мақсатын ажыратпай, мәнін ашуда шектелген көзқарасты сипаттайды. Ал, білім берудің тиімділігінде адам, отбасы, қоғам және мемлекет қызығушылығында жүзеге асырылатын және қоғамдық маңызды игілік жатқан,

тәрбиелеу мен білім берудің біртұтас мақсатқа бағытталған үрдісі деп О.Н. Мельников пен Н.А.Горелов айрықша түсіндірме берген [19]. Г.Е. Зборовский тұлғаның кейін кәсіп, мамандық, біліктілікті меңгеруі арқылы әлеуметтенуі мен оқыту, тәрбиелеу, дамуды жүзеге асыру барысында әлеуметтік бақылау және басқарудың әлеуметтік атқарымдары мен рөлін жүзеге асыру үшін билік және материалдық құралдармен қамсыздандырылған тұлға және мекемелер жиынын қамтитын, қоғамдық өмірді және адамдардың бірлескен қызметтерін ұйымдастырудың тұрақты формасы білім берудің әлеуметтік институты деп түсінген [20].

«Білім беру» ұғымына берілген тұжырымдамалардың түрлі аспектілерін ажырату оны түрлі көзқарастар және жүйелік тәсілдеме тарапынан зерттеуге мүмкіндік жасайды. Білім беру ұғымына жоғарыда берілген анықтамалар мен тұжырымдамаларды қорытындылай келе білім беру – бұл білім алу, тәрбие берудің органикалық біртұтастығы, тұлғаның дамуы мен ұрпақтан-ұрпаққа материалдық және рухани мәдениеттің берілуінің үрдісін жүзеге асыратын әлеуметтік институт деп айтуға болады. Білім берудің әлеуметтік институты келесі суретте сипатталған қызметті жүзеге асырады (сурет 1).

Білім берудің әлеуметтік институты			
ҚОҒАМДЫҚ	ЭКОНОМИКАЛЫҚ	ӘЛЕУМЕТТІК	МӘДЕНИ
<ul style="list-style-type: none"> • Әлеуетті өзге қоғамдық институттарға әсер ету арқылы тұрақтандыру; • Әлеуметтік рөл үлгісіне әлеуеттік топ мүшелерінің іс-әрекетін сәйкестендіру; • Білім жүйесінің қауымдастығын қалыптастыру; • Білім алушылар, оқытушылық құрамы. 	<p>Әлеуеттің әлеуметтік-кәсіби құрамының құрылу бағытында қалыптастырушылық қызмет</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Әлеуеттің құрамын өзгерту және жаңғырту; • Оның мүшелерінің әлеуметтік ұтқырлығын ынталандыру; • Тұлғалық әлеуетті қалыптастыру. 	<ul style="list-style-type: none"> • Жеке тұлға өзінің шығармашылық қызметінде қолдана алатын, білім беру деңгейін құру; • Мәдени құндылықтарды тарату; • Әлеуеттің түрлі топтары арасында материалдық және материалдық емес мәдениетті дамыту; • Қоғамның тұлғалық «өзегін» қалыптастыру.

Сурет 1 - Әлеуметтік институт ретіндегі білім берудің қызметтері
Ескерту: зерттеу материалдарына сәйкес автормен құрастырылған

Жоғарыда айтылғандарды түйіндей келе, білім берудің қоғамда алатын орнының маңыздылығын және «білім беру» ұғымына берілетін тұжырымдардың сан алуандығын сөзсіз екендігін ескере кетсе болады.

Білім беру қызметіне ынтаның классикалық талдауын «Елдің табыстары туралы» бөліміндегі «Жасөспірімдер үшін білім беру мекемелеріне шығындар туралы» және «Әр түрлі жастағы адамдар үшін білім беру мекемелеріне шығындар туралы» екі мақаласында сипатталған атақты «Ұлттың әл-ауқаты туралы» атты Адам Смиттің еңбегінен табамыз [21]. Аталған «Жасөспірімдер үшін білім беру мекемелеріне шығындар туралы» яғни еңбектің бірінші

мақаласында А.Смит жасөспірімдерге арналған білім беру мекемелердің табыс көзі студенттердің оқытушыларға төлейтін қаламақы немесе төлем болып табылатын кіріс көзі мекемені жай-күйде ұстау шығындарын жабу үшін жеткілікті табыс әкеледі деп сенімді айтқан. Саяси экономиканың классикалық мектебінің экономисттері жаппай білім алуды елдің экономикалық өсіміне әсерін қарастырмай басты назарды халықтың өсіміне бақылау және азаматтық қоғамды қамсыздандыруға назар аударған. Әсіресе, Адам Смит жұмысшылар ортасында еңбек бөлінісінің кері зардаптарына мемлекетпен ұйымдастырылған білім беру жүйесі қарсы келуі мүмкін деп жазған.

Аса көрнекті қисыншыл Дж. С. Милль білім беру жүйесін білім сапасын белгілі бір кезең аралығында ғана бағалауға болады және аталған тауарды «сатып алушы» сәйкесінше оның сапасын жорамалдай алмағандығынан «нарық тиімсіздігі» мысалы ретінде ажыратқан алғашқы экономисттердің бірі болған. Дж. С. Милль үкімет адамдардың бала кезінен ойы мен түйсігіне әсер ете отырып оларға өз ықпалын жүргізеді деген ой қалыптастырып, жалпы қолжетімді мемлекеттік білім беруді қолдамайтын экономистер қатарына саналған. Сондықтан, ол мемлекеттік емтихан жүйесімен біріктірілген яғни, егер түлек аталған емтиханды тиісті деңгейде тапсырмаған жағдайда оқуды жалғастыру үшін есептелген төлем шотына ата-анасынан салық салымы ұсталуы қажет, белгілі бір жасқа дейінгі міндетті үйде білім алу немесе жеке меншік мектептерді қолдаған. Осыған орай, тұрмысы төмен отбасынан шыққан балалар үшін арнайы қаржылық дотациялар қарастырыла бастаған [22].

Көріп отырғанымыздай, ХІХ ғасырдың 60-шы жылдары қоғамда қолжетімді мемлекеттік білім беру таралмай, керісінше ғалымдар мектеп ісі әрбір жеке тұлғаға білім беру минимумын қамтамасыз ету қоғаммен шешілуі қажеттілігі шарты мен жеке меншік принциптерге сәйкес ұйымдастырылуы керек деген. Дж. С.Милл көзқарасы бойынша мемлекет білім берудің не төменгі не жоғарғы сатыларында өзінің беделін адамдарды тек мемлекеттік оқытушыларға жүгінуі үшін пайдаланбауы және мемлекеттік білім беру мекемелерінен білім алғандардың өзге жеке меншік білім беру мекемелерін аяқтаған тұлғалар арасында артықшылыққа ие болмауы тиіс деген.

Дербес қоғамдық құрылым ретінде әлеуметтік-тарихи қалыптасқан білім беру әлеуметтік институт қажетті барлық экзистенциалдық белгілерін меңгереді. Білім берудің институционалдық сипатының қалыптасуының жаратылысын талдай келе ағылшын әлеуметтанушысы Э.Гидденс білім берудің әлеуметтік институт ретінде бірден қалыптаспағандығына назар аударады. Білім берудің заманауи түрі жалпы сауаттылықты арттыру және баспа материалдарының таралумен қатар қалыптасып, ал білім заманауи түрінде көптеген адамдар тобымен біршама жерлерде қолданылады, сақталады және қайта жаңғырады деген. [23].

Әлеуметтік талдау объектісі және пәні ретінде білім беру бірінші кезекте оның институционалды сипаты тұрғысынан зерттеледі. Л.А.Микешиннің білім беруді дәстүрлі түрде зияттық талдау білімін меңгеру ретінде, ал білім беру үрдісін жеке тұлғаның институционалдық анықталатын, түрлі салалардан

арнайы білімді жинақтау деп түсіндірген. [24]. Ресей әлеуметтанушысы Ф.Э.Шереги білім беру жүйесін қоғамның ғылыми-техникалық, экономикалық және мәдени үдерісінің (үдерісті ынталандыру үшін аталған институт тек уақыт талаптарына сай болуымен қатар озық қарқынмен даму қабілетін меңгеруі қажет) деңгейін анықтаушы, негізгі әлеуметтік институт болып табылады деп белгілеген [25].

Әлеуметтік ғылым аясындағы институционалдық талдауы білім беру жүйесі және өзге әлеуметтік институттар арасындағы өзара байланыс сипатын анықтап қана қоймай, жалпы әлеуметтік жүйенің қажеттіліктер қызметінің пара-пар жүзеге асырылуының дәрежесін орнатып, қоғамдық қатынастардың жиынтық жүйесіндегі білім берудің рөлі мен орнын анықтауға бағытталған. Бұдан басқа, Н.Смелзер «білім беруді қоғамда құндылық, біліктілік және білімді адамнан адамға немесе өзге топтарға жеткізу негізінде формальды үдеріс ретінде анықтауға болады» деп, білім беру үрдісінің ұйымдастырушылық құрамбөлігін айрықшалап, әлеуметтік институт ретіндегі ұрпақтан-ұрпаққа білімді беруде қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыруға арналған, тарихи қалыптасқан және бекітілген жиынтық ретінде анықтаған [26].

Осылайша, аталған ауысуға тән қоғамның әлеуметтік, рухани және экономикалық әртараптануынан алуан меншік түрлерінің пайда болуы мемлекеттік, мемлекеттік емес және жеке меншік білім берудің қатар пайда болуына түрткі болып, сөзсіз толық білім беру жүйесінің әлеуметтік түрлендірілуіне әкелген [27].

Білім берудің институционалдық құрылымдауының әлеуметтенуі бірқатар іргелі әлеуметтік қызметтерді жүзеге асырады. Өзара білім берудің әрекеттестік шеңберінде жеке тұлғалар арасында тек қана білім алмасып қана қоймай, сонымен қатар әлеуметтік-мәдени элементтердің яғни әлеуметтік нормалар, құндылықтар, мақсат және т.б., аталған қоғамда жеке тұлғаның табысты қызмет етуі үшін қажетті іс-әрекет қалпын және қызмет ету әдістері жүзеге асырылады. Білім берудің әлеуметтік қызметі жеке тұлғаның талаптарының оның болашақта қоғамда ойнайтын әлеуметтік рөлінің талаптарымен сәйкес болуы үшін дайындаудан тұрады [28]. Жүздеген жылдарға созылған әлеуметтік тәжірибе көрсеткендей, әлеуметтену сипатына жеке тұлғаның әлеуметтік ортаға интеграциясы және аталған үрдістегі білім беру институтының позитивті маңыздылығы тәуелді. Осыған орай, Г.С. Батыгин «Білім беру - тек орта емес, әрекет етудің бір ғана мүмкін ортасы» деп тура айтқан екен. [29].

Көптеген ғалымдар мен зерттеушілер білім берудің әлеуметтік қызметін талдай келе әлеуметтік ауысымдағы маңызды құрал ретіндегі білім беру институтының маңыздылығына аса көңіл бөледі. Француз әлеуметтанушысы Р.Будон өз еңбектерінде атап кеткендей, білім беру әлеуметтік мобилділік өзегі және «мүмкіндіктерді теңестірудің» негізгі факторы [30]. Бірақ, ғалымдардың барлығы аталған көзқарастарды ұстанбайды. П.Бурдые, Дж. Коулмана, К.Дженкса, С.Боулза, Г.Гинтеса және өзге де әлеуметтанушылардың эмпирикалық мәліметтер негізіндегі жүргізілген зерттеулерінде барлық индустриалды дамыған елдерде білім берудің әлеуметтік-селективті рөлі

туралы айтылған. Себебі, аталған елдердегі білім беру жүйесі мазмұны жағынан әлеуметтік теңсіздікті тудырады және төменгі әлеуметтік қабаттан жоғарыға ауысуға мүмкіндік туғызбайды деп жазылған [31].

Жоғары білім беру жүйесінің әлеуметтік институт және мемлекеттік басқару объектісі ретінде қысқаша талдауға көшпес бұрын «жоғары білім беруді басқару» және «жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару» ұғымдарына дефиниция беру қажет деп есептейміз. Ғылыми әдебиеттерде «жоғары білім беруді басқару» ұғымының мәніне қатысты біртұтас ойдың әлі күнге дейін қалыптастырылмағандығына орай, ғалымдар өз назарын бір аспектіге яғни, басқару субъектілері, қызметтері, басқару субъектілерінің мақсаты мен міндеті және оның жүзеге асыру әдістері мен құралдарына аударады. Аталған мәселеге орай берілген ғылыми тәсілдерді жүйелей келе, жоғары білім беруді басқару мемлекет және қоғам қызығушылығында әрбір жеке тұлғаның жан-жақты дамуы үшін яғни қызмет ету, даму және жетілдіру мақсаттарына қол жеткізудегі жоғары білім беру жүйесіндегі қоғамдық қатынастарға бағыттаушы және реттеуші әсерді жүзеге асыруда қатысатын басқару субъектілерінің (мемлекет, өзін-өзі басқару, қоғамдық бірлестіктер және т.б.) мақсатқа бағытталған үздіксіз қызметінің үдерісі [32] деген көзқарас қалыптасқан.

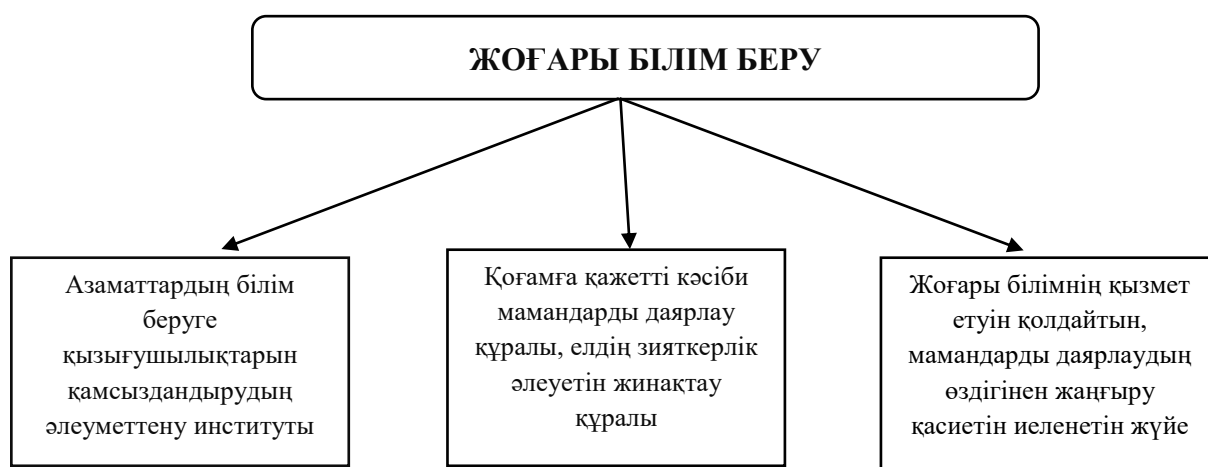
Айтуханов Б.К. пікірінше, білім беру өз мәні бойынша ғылыми мекемелер мен жоғары оқу орындарымен өнімге айналатын жаңа білімді тұрақты қолдануға негізделетін, инновациялық сала болып табылады. Жоғары білім берудің дамуының басты ерекшелігі оның қоғамның әлеуметтік-экономикалық құрылымына сәйкес болған жағдайда ғана тиімді қызмет ететін жүйе. Әлеуметтік – мәдени институт ретіндегі жоғары білім беру - білімнің ұрпақтан ұрпаққа берілуі, әлеуметтік қоғамның ділінің қалыптасуы, ұлттық мәдениет, әлеуметтік байланыстар және қатынастардың дамуы мен жеке тұлға, қоғам, елдің зияткерлік әлеуетінің өсуіне түрткі болатын, барлық қоғамдық материалдық және рухани өндіріс салаларында мамандардың әлеуетін қайта жаңғырту және жетілдіруді қамсыздандыратын ұйым және мекемелер жүйесін білдіреді [33].

Теориялық негіздемелерді зерттей келе, ғалымдар арасында жоғары білім беру жүйесі ұғымының толымсыз анықтамалар берілгендігі анықталды. Жоғары білім мазмұны жағынан соңғы уақытта ең өзекті болып отырған білім және жоғары білім беру мүмкін емес экономикалық көзқарас болып табылады. Атап айтсақ, жоғары білім беру бұл қызмет көрсету бойынша келісімшарт жақтарының құны, пәні, сәйкес құқықтық жиыны және міндеттері түріндегі сипаттамалар тізімі тән қызмет болып табылады [34].

Жоғарыда айтылып өткендей, қоғамның құнды құрылымына әсер ететін сапалы жоғары білім беруге қолжетімділіктің факторы, әлеуметтік теңсіздікті жою құралы ретіндегі білім берудің әлеуметтік мәні де белсенді зерттелуде [35]. Сонымен қатар, мемлекеттің ішкі саяси тұрақтылығының кепілі және азаматтардың саяси түпсанасының қалыптастырудың маңызды құралы ретінде орын алатын, білім беру саясаты яғни, жоғары білім берудің институтының

саяси мазмұнына назар аударылады [36]. «Жоғары білім беру» ұғымының мәніне нақты бағалауды жүзеге асырылған қызметтер арқылы көрініс табатын, білім берудің әр түрлі жақтарын бағалауға мүмкіндік беретін пәнаралық тәсіл ашып көркеткеніне орай, ғалымдардың «жоғары білім беру жүйесі қоғамның тарихи, әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуының өнімі ретіндегі әлеуметтік құрылым болып табылады деген тұжырымдаманы мойындау қажет [37].

Мысалы, У.Тайлер жоғары білім беру жүйесіне қалыптасқан жоғары оқу орындарын басқару әдістерін, оқу жоспарларын құру бойынша ұйымдастырушылық ережелер мен нормаларды, сол сияқты мемлекеттік және аймақтық деңгейде жоғары білімді басқару механизмін жатқызады [38]. Бірақ, біздің ойымызша «жоғары білім беру жүйесіне» белгілері төмендегі суретте көрсетілген өзгеше мазмұнға ие (сурет-2).

Сурет 2 - Жоғары білім беру жүйесінің қызметтері
Ескерту - [39] материалдары негізінде автормен құрастырылған

Жоғарыда зерттелген көзқарастарға сүйенсек, «жоғары білім беру жүйесі» ұғымының сәйкес заңнаманы пайдалану аясын талдау арқылы анықталуы қажет категория ретіндегі білім беру және ғылымның құрама бөлігі бола тұра, мемлекеттік басқаруға ұшырайтын қоғамдық қатынастардың бір саласы ретінде құқықтық мазмұны әлі де өзекті болып отыр.

Атап айтсақ, қоғамдық қатынастардың аталған саласындағы негізгі нормативтік-құқықтық актісі ҚР «Білім туралы заңының» 3 тарауына сәйкес «білім беру жүйесі» ұғымы ҚР өзара іс қимыл жасайтын білім беру деңгейінің сабақтастығын қамтамасыз ететін мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарының және білім беру бағдарламаларының, үлгілері мен түрлеріне қарамастан, білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарының, білім беруді басқару органдары мен тиісті инфрақұрылымдардың, оның ішінде білім беру мониторингін жүзеге асыратын оқу-әдістемелік және ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету ұйымдарының, білім беру қызметінің субъектілері бірлестіктерінің жиынтығын білдіреді. [40] Аталған заңда білім беру сатыларына жеке дара

анықтама берілмей, тек жалпылама кәсіптік білім – білім алушылардың белгілі бір салада кәсіптік қызметті жүргізуіне және (немесе) нақты кәсіп немесе мамандық бойынша жұмысты орындауына мүмкіндік беретін білімдерді, машықтарды, дағдыларды және құзыреттерді алуына бағытталған білім беру түрі және кәсіптік даярлау – белгілі бір жұмыс түрін орындау үшін қажет жаңа немесе өзгертілген кәсіптік дағдыны меңгеру үшін жеке адамды дамытуға бағытталған кәсіптік оқыту нысанын басты назарға ала жалпылама көрсетіп, кәсіби білім беру жүйесіне енгізіліп, жоғары білім беруге дара анықтама берілмеген. Жоғарыдағы ғалымдардың еңбектеріндегі релеванттық айқын көрінгендей, білім беру саласының негізгі заңындағы жоғары білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың жүзеге асырылуының анықтаушы формасы болып табылатын, жоғары білім беру жүйесі ұғымына қажетті анықтама берілмеген. Осыған орай, жоғары білім беру ұғымының астарында адамның кәсіби дамуы және зияткерлік, рухани-өнегелік, шығармашылық, физикалық білімге деген қажеттіліктері мен қызығушылықтарын қанағаттандыру мақсатында, сонымен қатар, нақты кәсіп немесе мамандық бойынша жұмыстарды орындау және (немесе) белгілі бір салада кәсіби қызмет етуге мүмкіндік беретін, белгілі бір деңгей және көлемдегі құзыреттілікті қалыптастыру мақсатында игерілетін білім, дағды, кәсіп, біліктілік және қызмет және құзыреттілік тәжірибесінің мақсатқа бағытталған үдерісі жатыр. Осылайша, «жоғары білім беру жүйесі» ұғымын жоғары білімді құқықтық қамсыздандыруды үшін жағдай жасау және жоғары білім беру жүйесінде адамның құқықтары мен бостандығын мемлекеттік кепілдікпен қамсыздандырумен жоғары білімге құқықты жүзеге асырумен байланысты жоғары білім беру саласында туындайтын қоғамдық қатынастарды деп түсіну ұсынылады. Аталған дефиницияны ҚР «Білім беру» туралы заңына кіргізу жоғары білім беру жүйесін жетілдіру бойынша тиімді, жүйелі жұмыстың әлеуетті бастауы болатындығы сөзсіз.

Әлеуметтік институттардың материалдық бөлігін басқару арқылы қызметіне бақылау жүзеге асырылатын, қандайда бір әлеуметтік институттың мақсатты бағытының жүзеге асырылуы бойынша қызметі ұйымдастырылатын мекемелердің болуы, сондай-ақ, мәні жағынан әлеуметтік ұйым ретіндегі қандай да болмасын ұжым әлеуметтік мәдени, әкімшілік және өзге де факторлармен детерминацияланған әлеуметтік байланыс және нормаларының құрылымы ретінде анықталады. Осылайша, жоғары білім беру институты – бұл тек білім беруде әлеуметтік қажеттіліктермен уағдаласқан тұрақты және құрылымданған әлеуметтік байланыстардың біріктірілген жинағы ғана емес, сонымен қатар, өз қызметін жүзеге асыру үшін қажетті құралдар және ресурстарды иеленетін, жоғары оқу орындарының оқытушылары, мекеме персоналы, министрлік және оның бөлімшелерінің қызметкерлері мен шенеуліктері түріндегі нақты мақсаты бір тұлғалар жиыны.

Не себепті қандай да болмасын институционалдық құрылымның тиімді қызмет етуінің маңызды аспектілерінің бірі белгілі бір міндеттерді шешуге бағытталған іс-әрекеттерінің келісімін қамтамасыз ететін адамдардың

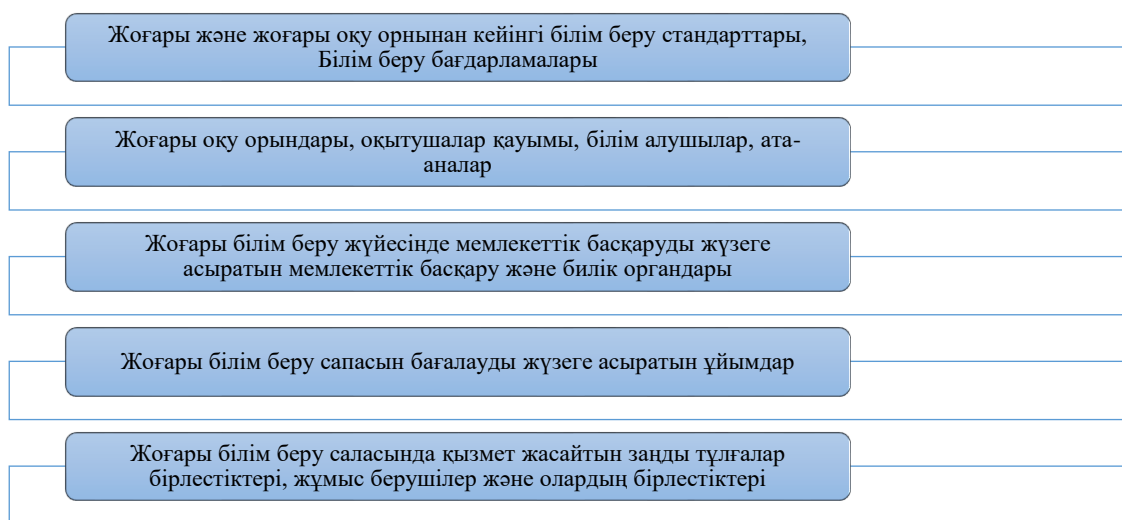
мақсатқа бағытталған қызметі басқару болып табылады [41]. Себебі, қандай да болмасын ұйым өмірге деген жеке көзқарастарымен, түсініктерімен, сенімімен, еркімен, жеке тұлғалық қасиеттерімен, ықыласымен, нормативтік базасымен, құндылық туралы бейіні мен мақсатымен белгілі бір адамдар тобынан қалыптасады және қызмет етеді.

Сондықтан, қандай да бір институционалды өзара іс-әрекеттің дербес жүйесінде әлеуметтік қатынастарды реттеуші басқару үрдісі және білім беру институтының аясында жүзеге асырылатын басқару өз ерекшелігін иеленеді. Жоғары білім беру жүйесінің ұйымдық құрылымының объектіні басқару қызметі өзге әлеуметтік институттардың ұйымдық-құрылымдық компонентінен едәуір айырмашылыққа ие. «Білім беру сапасын басқару» монографиясының авторлары әмбебап жақсы басқару мүлдем болмайды немесе, қандай да бір басқару соның ішінде білім беру сапасын басқару объективті түрде шамаланған басқару деп әділ айтқаны көпшілікке мәлім [42]. Басқару ғылымы басқару үрдістерінің заңнамалық дамуының негізгі заңнамалары анықталған теориялық базасының, басқару органдарының қызмет ету және ұйымдастыру принциптерінің, ондаған жылдар бойы сыналған әдістердің және т.б. сияқты қажетті тиімді басқару құралдарының болына қарамастан, әрбір басқару объектісі мемлекет, сала, кәсіпорын, ұжым, жеке тұлға ерекше маңызды айырмашылықпен сипатталады [43].

Жоғары білім беру жүйесінің басқару объектісі ретіндегі ерекшелігі қоғамдық өмірдің өзге салалары үшін еңбек қатынастарына түсетін білікті мамандар даярлау бойынша қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыратын әлеуметтік жүйе институттарының бірі емес, сонымен қатар қоғамның институционалды құрылымына қажетті білім беру жүйесі ретінде бір ғана емес, үстем емес білім беру бөлігі ғана яғни бірдей мәнге ие «білім беру» ұғымы ретінде қарастырамыз [44].

Білім беру жүйесінде басқару жүйесін жүзеге асыру көптеген білім беру мекемелеріндегі өз қызметін жүзеге асыратын адамдар тобының минималды күш және уақыт ресурстарын жұмсау арқылы максималды тиімділікке қол жеткізуге бағытталған басқару емес [45], әлеуметтік қажетті қызметтерді жүзеге асыратын педагогикалық ұжым [46]. Кеңес үкіметі кезіндегі білім беруді басқарудың қоғам өмірінің және адам құндылықтарының жағдайларының өзгеруіне орай қазіргі таңдағы заманауи білім беруді басқарудан әлдеқайда айырмашылыққа ие екендігін назарға алған жөн [47]. Қазіргі таңда мемлекет мемлекеттік басқару жүйесі арқылы жеке тұлғаның дамуы, сол сияқты адами құндылықтардың қалыптасуы үшін алуан түрлі жағдайлар туғызуда [48].

Қорытындылай келе, күрделі әлеуметтік-экономикалық үрдіс ретінде басқарудың кең мағынасы қойылған мақсатқа сай үрдіс, объект, жүйенің тұрақтылығын сақтау немесе бір күйден екіншісіне ауыстыруды білдіреді. Біздің жағдайымызда білім беру жүйесі үрдіс ретінде мемлекет және қоғам тарапынан үздіксіз назарды және тиімді болу үшін мемлекеттік басқару формалары мен әдістеріне сай үнемі жаңдануды талап етеді.

Сурет 3 - Жоғары білім беру жүйесінің элементтері
Ескерту – зерттеу материалдары негізінде автормен құрастырылған

Егер білім беруді мемлекеттік басқаруды жүйе ретінде қарастырсақ, оның элементтері заңнамалық реттеу, бағыттау, жоспарлау және қабылданған басқару шешімдерінің орындалуына бақылауды орындауы қажет. Ал, мемлекеттік тапсырысты басқару механизмі ретінде қарастырсақ, оның мәні мемлекеттің қоғам алдындағы әлеуметтік міндеттерінің орындалуы және білім беру жүйесінің әлеуметтік-экономикалық дамуына тиімді жағдай жасау болып табылады.

Білімнің түрлі салаларына жоғары білікті мамандарды даярлау заманауи мемлекеттің маңызды мемлекеттік саясатының міндеті, орта санат атынан экономикалық негізді қатайту, ұлттық жобалардың міндеттерін шешу болып табылады. Аталған, қазіргі заманның түрлі талаптарын шешу жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың тиімді механизмі мен сындарлы саясатсыз мүмкін емес. Көптеген ғалымдар көңіл аударған, соның ішінде О.В. Посконина айтуынша жоғары білімді тұлғалар бірінші кезекте білім мен мәдениетті тасымалдаушы және қоғам дамуында ілгерілемелі жүрісті қамсыздандырушы маңызды әлеуметтік күш ретінде заман талаптарына қарсы тұра алады [49]. Кең мағынасында күрделі әлеуметтік-экономикалық үрдіс ретінде объект, жүйе, үдеріске оның тұрақтылығын сақтау немесе алға қойылған мақсатқа сай бір жай-күйден екіншісіне ауыстыру мақсатында әсер етуді білдіреді.

Жоғары білім беру жүйесі маңызды қоғамдық институтқа айналуға. Сондықтан, тұтас білім беруді басқару жүйесі жаңа көзқарас қалыптастыруға мұқтаж. Мемлекеттік басқару жүйесі жоғары оқу орындарына оларды білім беру сапасын арттыру, өз қызметінің нәтижесін сезіну, білімдер экономикасының қалыптасуы үшін қажет адами капиталды қалыптастыруға әсер ететін механизмдер мен ынталандыруға негізделуі қажет [50]. Бір жағынан заманауи экономика және қоғамдағы институт ретіндегі жоғары білім берудің рөлін қызметі, мәнін теориялық негіздеу қажет болса, екінші жағынан білім беруді мемлекеттік басқару механизмін жетілдіру қажет.

Аталған проблемалар осы жұмыста ішінара зерттеліп шешу механизмдері ұсынылады.

1.2. Білімдер экономикасының қалыптасу кезеңінде жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару ерекшеліктері

Қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі ғылымды тікелей өндіріс күшіне айналдыру яғни білімге негізделген экономикаға көшу болып табылады. Білімдер тұтас ұлттық экономиканың экономикалық өсімі және еңбек өнімділігін арттыру көзі болып табылатын заманауи қоғамның маңызды өндірістік ресурсына айналуға. Білімге негізделген экономика жағдайында білім берудің қоғамдағы рөлінің және оның формасы мен мазмұнының өзгеруіне орай оны экономикалық категория ретінде анықтап, формасы мен мазмұнының дамуын қадағалау қажеттілігі туындайды.

Әдетте ағылшын тілінде «knowledge economy» деп атайтын «жаңа экономиканың» дамуы өзекті мәселесіне айналып, жылдар сайын бүкіл әлемнің назарын өзіне аударуда. Алғашында ұлттың зияткерлік еңбегін пайдалануға бағытталған бастама болып, қазіргі таңда халықаралық серіктестіктің жаһандық күн тәртібіне айналып, бүкіл әлем бойынша «knowledge economy» алға жылжыту идеясы кең етек алуда. Аталған үрдіс барысында бүкіләлемдік серіктестік бір жалпы кәсіби тілді қалыптастыру және игеруіне орай ұлттық терминология және түсініктеме аппаратының категория және ұғымдардың сәйкестігі болуы қажет [51].

Адами қоғамның капиталға айналуының әртүрлі сатысында аталған дамудың қозғаушы күштері де өзгеріске ұшыраған. Индустрияға дейінгі қоғамда байлық жеке меншік жердің болуымен анықталса, индустриалды қоғамда қазба байлықтарына меншік пен капиталдың болуымен ажыратылған. Ал, постиндустриалды қоғамда білім, инновация және ақпараттың рөлі арта түсті. Философиялық мағынасында білім – адамның түпсанасындағы ақиқаттың объективті сипатының көрінісі болып табылады. Осыған орай, еңбек, технология, әлеуметтік институт, мәдениетте жүзеге асырылатын, өзінің болмысы үшін объективтендіруге мұқтаж білім кемшіліксіз. Сол себепті, заманауи экономиканы жаңа, ақылды, зияткерлік, инновациялық, ақпараттық, соның ішінде ХХ ғ. 60-шы жылдары ғылыми айналымға еніп, 90-шы жылы жылдардың соңында кең тарала бастаған білімге негізделген экономика «білімдер экономикасы» деп жиі атауда [52].

Білімдер экономикасының қалыптасуының тарихына көз салсақ, алғашқы рет 1945 жылы Ф.А. фон Хайек жаңа білімдердің экономикалық және өндірістік үдерістерге әсерін қарастыруды ұсынса, ал 1957 жылы А. Даунсон Хайектің жұмыстарына сүйене отырып, жаңа білімдердің алғашқы сараптамасын ұсынған. Австриялық экономикалық мектептің өкілдері Ф.Хайек [53] және Й.Шумпетер [54] экономикалық үрдістердегі жаңа білімдерді қолданудың маңыздылығын айқындап және білімді «субъективті» деп қарастырып, жаңа білімдердің қалыптасуының сипаттамасының, өлшемі бар көлем түріндегі жаңа білімдерді бағалау мүмкіндіктерінің жоқтығын дәлелдегенін айта кеткен жөн.

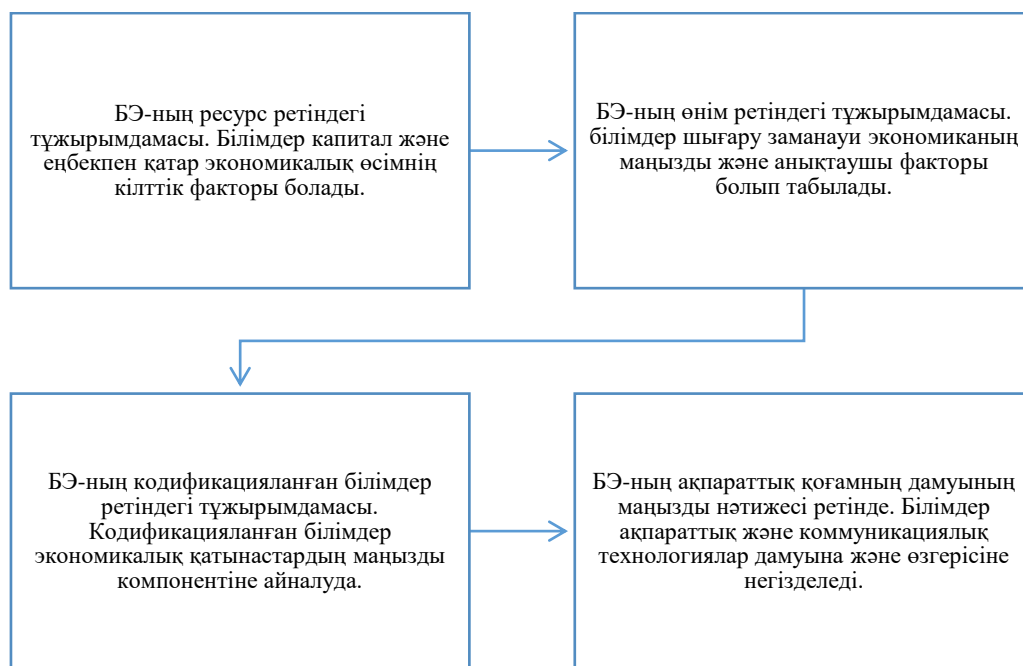
Экономикалық агенттердің өндірістік қызметінің дамуына жаңа білімдердің туындауы маңызды әсер ететінің өзінің «АҚШ-тағы білімдердің өндірісі және тараламы» атты еңбегінде негіздеген алғашқы ғалым Ф. Махлуп [55]. Одан әрі аталған жаңа білімдер өндірісі бойынша қызметтің тиімділігін бағалау тәсілдерін И.Ноака қалыптастырған. Атап айтсақ, өндірістік тиімділіктің баламалы негізгі көрсеткіші ретінде шаруашылық жүргізуші субъектілердің бейресми білімдерді ресми білімге айналдыру қабілетін ажырағанымен, шаруашылық етуші субъектілер қызметіне жаңа білімдерді енгізудің тиімділігін бағалау әдістерін ұсынбаған [56]. Ресей ғылыми әдебиеттерінде В.Л. Макарова, Д.С. Львова, Г.Б. Клейнера, және басқаларының жаңа білімдер өндірісі мәселесіне арналған бірқатар еңбектері жарық көрген. Айта кетсек, В.Л.Макаров [57]. өнеркәсіп қызметінде жоғары маңыздылыққа ие білімдер экономикасының негізгі аспектілерін зерттесе, Г.Б.Клейнер әрбір тарихи кезең өзінің үстем жаңа білімдерді бағалау және өндірудің әдістерін бағалау тәсілдерін туындатады деп, өз зерттеулерінде жаңа білімдерді қалыптастыру және енгізу мәселесін зерттеген [58].

БҰҰ-ның сарапшыларының пікірінше білім экономикалық үрдістердің барлық қатысушылары мен секторларын, барлық салаларды қанықтырады, ал білімдер экономикасы елдің халықаралық бәсекеге қабілеттілігінің және шаруашылық өсімін қамтамасыз ету үшін құрылатын, таралатын және қолданылатын білім. Білімдер экономикасы мемлекеттік стратегияның бір бөлігіне айналған Қытайда кең дамыған. Білімдер экономикасы отандық және шетелдік әдебиеттерде талданады, бірақ аталған ұғымға берілген түсініктер өзара айырмашылыққа ие. Кейбіреулері білімдер экономикасының төрт құрамасын ажыратса, кейбіреулері үш құрамаға (білімді беру жүйесі –білім беру, ғылыми зерттеу және тәжірибелік-құрылымдық жұмыстардың жоғары деңгейі (ҒЗТҚЖ), ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуының жоғары деңгейі) ажыратқан [59].

Ғалымдар білімдер экономикасының ерекшеліктерінің ішінде оның экономика мен қоғамның дамуының алдыңғы сатыларынан айырмашылығы бар үрдіс және құбылыстарды ажыратылады. Осылайша, шаруашылық қызметтері білімдерді құру, тарату және пайдалану үрдісіне айналатын, заманауи нарықтық экономикада білімдермен алмасу және оны өзара бағалау негізінде қызмет ететін жүйеге айналдыратын, білімдер экономикасының соңғы тауары және қызметі ақпарат және білім болып табылады [60]. Сол себепті, білімдер әдетте ресурс ретінде білімдер экономикасының ерекше қасиеттерін байланыстырады. В.Л.Макаров білімдер экономикасының үш тұрлаулы ерекшеліктерін ажыратады. Атап айтсақ, біріншісі білім не толық қалыптасқан немесе қалыптаспаған болатын ілімнің өнім ретіндегі дискреттілігі, екіншісі ерекшелігі білімнің жалпыға қолжетімді бола тұра, өзге қоғамдық игіліктерге ұқсастығы, ал үшінші ерекшелігі білімнің табиғаты бойынша ақпараттық өнім болуы, яғни ақпарат өзге материалдық өнім сияқты оны тұтынғаннан кейін жоғалмайды [61]. Тұтыну үрдісінде (өндірістік немесе жеке) білімдер жоғалмайды немесе тозбайды керісінше таралады және көбейеді деген

ақиқатты ескерсек, білімдер экономикасы тапшылық емес, керісінше артықшылық пен молшылық экономикасы деген қорытынды жасауға болады [62].

Л.Э.Миңдели және Л.К.Пипия еңбектерінде білімдер экономикасының ұғымына берілген зерттеу жобалары мен жұмыстарындағы берілген сан алуан анықтамалардың концептуалдық айырмашылықтарының сараптамалық талдауы жасалып, келесі 3-ші суретте бейнеленген негізгі тұжырымдамаларын ажыратқан.

Сурет 4 - Білімдер экономикасының негізгі тұжырымдамалары.
Ескерту - [63] әдебиет көзі негізінде автормен құрастырылған.

Білімдер экономикасы заманауи қоғамда капиталға айналып отырған кодификацияланған білім және ақпараттық технологиялардың дамуының негізгі түрткісі болып табылады. Жоғарыда келтірілген анықтамаларды қорытындылай келе, біз білімдер экономикасының келесідей анықтамасын қалыптастырамыз. *Білімдер экономикасы* – бұл инновация енгізудің белсенділігінің деңгейінің артуымен парапар адами фактордың дамуы көрініс табатын экономика, өмір бойы білім алу нәтижесінде қалыптасатын, жұмыс күшінің дара өндірісі, тұтынылуы және сапасының сипаты. Осылайша, білімдер экономикасы білім және ғылымның дамуы ғана емес, сонымен қатар жалпы адами капиталдың дамуын негіздейтін күрделі құрылым және бұл білімдерді ұрпақтан ұрпаққа беру және білім алмасу арқылы артатын мемлекеттің инновациялық әлеуеті.

Қазіргі таңда ҚР-ның алдында индустриалдық экономикадан зияткерлік сала елдің бәсекеге қабілеттілігінің маңызды факторына айналған, сапалы ғылым және инновацияға негізделген білімдер экономикасына өту мәселесі тұр. Қазіргі таңда тұтас инновация қамтитын сипатты негіздейтін, қайта өндіріс

үрдісінде сапалы, фундаменталды өзгерістер расында жүзеге асырылып жатқанның күрделі дәлелдері бар. Атап айтсақ, білімді қайта өндіру үрдісін субъективті түрде іске асыратын, адами капиталдан тұратын ұлттық байлыққа сәйкес, Әлемдік банктің (кеңейтілген нұсқасы) әдіснамасы бойынша ұлттық байлықтың құрамы бойынша мәліметтер көпшілікке мәлім. Осылайша, Әлемдік банк мәліметтері базасында орындалған Ресей ғылым академиясының Экономика институтының мамандарының тәжірибелік есебі бойынша әлем бойынша ұлттық байлықтың 66% адами капиталдан тұрады делінген [64]. Заманауи қоғамның байлық элементі «адами капитал» болып табылады деген қорытынды жасауға болады [65]. Экономикалық дамудың жаңа парадигмасына өту инновациялық экономика және білімдер экономикасын үшін тән, жүзеге асырылуы үздіксіз технологиялық, ұйымдастырушылық, институционалдық өзгерістерге әкелетін және адами потенциалдың сапасын қамтамасыз ететін жоғары білім беру жүйесін жетілдіру алдыңғы қатарлы мәселеге айналып отыр [66].

Бұдан бөлек, тарихи тәжірибеге сүйенсек, білім беру жүйесінің мазмұны, құрылымы, ұйымдастырылуы және қызметі өзгеріссіз қалмай, үнемі сырттан келетін импульс әсерінен үнемі трансформацияға ұшырайды. Мұндағы басты импульс экономиканың сапалы жұмыс күшіне деген қажеттілігі. Сонымен, зияткерлік потенциалдың дамуы, қалыптасуы және өсімі қандай да болмасын мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігінің негізгі критерийі болып табылады. Өз кезегінде жоғары білім беру жүйесі адами капиталдық дамуында маңызды рөл атқарады. Нақты сапалы адами капитал жалпы қоғамға күрделі әсер ететін шешімдерді қабылдауды анықтайтын, экономиканың эволюциясына әсер ететін, адамның қабілеті және сарапшылық қабілеттерінің дамуы базистік негізді құрайды [67].

Қалыптасқан өндірістік құрылым және оның көлемі мен техникалық жағдайлары салалық және кәсіптік-біліктілік құрылымға сай сапалы мамандармен қамтамасыз етілуі қажет. Осылайша, білім берудің, соның ішінде жоғары білім беру жүйесінің басты қызметі ұлттық шаруашылықтың кадрлық әлеуетін қалыптастыру болып табылады. Бұдан өзге, жоғары білім беру жүйесі жұмысбастылықты ынталандырып, жұмыссыздықты төмендетеді, жеке табыстар бөлінісінде теңсіздікті жұмсартады, осылайша нарықтық «сәтсіздіктерді» оңтайлы шешіміне әсер етеді. Жоғары білім берудің дамуы мен білімдер экономикасының қалыптасуы арасындағы байланыстың құрылымдық-логикалық сызбасы 1-ші қосымшада бейнеленген.

Сәйкесінше жұмысшылардың жалпы білім деңгейі және арнайы дайындығы жеткілікті айқын болған, яғни жұмыскерлер үшін міндетті орта білім, ал инженер, конструктор және басшылар үшін жоғары білім. Индустриалды дәуірдің негізгі жұмыс күші үшін қарапайым оқу және жазу білу, тыңғылықтық, тәртіп жеткілікті болса, ал жоғары білім белгілі бір ғылым немесе тәжірибе саласында арнайы білім және біліктілікке оқытуға бағытталған «дайын білім беру» принципі бойынша ұйымдастырылған элиталық білім беру болған. А.Новиков айтқандай «қоғамның индустриалдық типі метафорасы –

фабрика болған, өз заманының белгілі бір білім беру институттарын (мектеп, ЖОО және т.б.) яғни білім берудің белгілі бір типін қалыптастырды. Сәйкесінше, жұмыскер (оқытушы)- шикізат (бала), қозғалыс принципі-конвейер қатынастар типі болған [68].

Бірақ, XX ғасырдың ортасынан өркендей бастаған ғылыми-техникалық революция ұйымдастырылу жүйесі, масштабы және сапасы экономикалық өсім, қарқын және мазмұнына сөзсіз әсер еткен білім беру жүйесінде де революцияны талап етті. Постиндустриалды, ақпараттық-коммуникациялық және өзге де заманауи технологиялар үшін белгілі бір салада маманданған жоғары білікті қарапайым қызметкер емес, жаңаны құрайтын, болашақты болжай алатын, жобалай алатын, жинақтай алатын, талдау қабілеті бар, кең ауқымды ойлайтын білімді қызметкер қажет. Бұл жан-жақты дайындалған, бейімделгіш және икемді маман. Осыдан білім беру жүйесінің, соның ішінде жоғары білім беру жүйесінің және оны қаржыландыру көлемінің кенет артуы болды. Бұл үрдіс білімдер экономикасының қалыптасуына түрткі болған «массовизация» үдерісіне әкелді. Жоғары білім берудің массовизациясы 1960-1980-ші жылдары АҚШ және батыс Еуропада белсенді жүрсе, Шығыс Еуропа және Ресейде 1990-шы жылдары қарқынды жүре бастаған. Ал, Азия мемлекеттері аталған үрдісті қазіргі таңда бастан кешуде. 1965 жылдан бастап, әр түрлі елдерде жоғары оқу орындарында студенттер санының күрт артуы етек алған. 1985 жылы жоғары оқу орындарының студенттерінің саны 1965 жылмен салыстырғанда айтарлықтай артқан, мысалы АҚШ-та 65%, Ұлыбританияда 78%, Жапонияда 94%, Францияда 24%, Германияда 58% артқан [69]. Сонымен қатар, 1960-шы жылдардың басынан 1980 жылдардың басына дейін білім беруге салынған шығындар айтарлықтай артқан яғни АҚШ және Ұлыбританияда 3 есе, Германия және Жапонияда 4 есе, Францияда 5,5 есе артқан [70]. Осының нәтижесінде жоғары оқу орындары кіші элиталық оқу орындарынан жаппай оқу орындарына айналған [71].

Жастар мен орта санаттың үлесінің артуы әлемде бойынша жоғары білімнің нығайтылуы ынталандыруда. Оншақты жыл бұрын жоғары білім элитралық білім болса, ал, қазіргі таңда жалпы қоғамның орта санатының басым бөлігіне қолжетімді болып отыр. 2012 жылдың басынан бастап әлем халқының саны миллиардтан асып, [72] 30 жасқа дейінгі жастар саны аталған санның жартысын (50,5%) құраған. Осы және өзгеде себеп-салдар соңғы жылдары әлем бойынша студенттер санының артуының себебі болды [73]. Сарапшылардың болжамы бойынша 2030 жылы жоғары оқу орындарында білім алушы студент контингенті 500 млн, адамнан асады [74].

Жоғары білім берудің жаппай таралуы (массаландырылуы) білім берудің түрлі сатыларымен халықтың қамтылуы, білім берудің орташа жас құрамы, білім алушылар саны және т.б. сияқты көрсеткіштермен бекітілген, жиынтық жұмыс күшінің білім деңгейінің артуына әкелді. Осылайша, білім беру деңгейі бойынша көшбасшылардың бірі болып табылатын АҚШ-та 2008 жылдың өзінде жасы 25 жас және одан жоғары халықтың 29 % аяқталған жоғары білімі болған (1970-ші жылы аталған көрсеткішті университет және колледжді қоса

алғанда 10% ғана болған) [75]. Қазіргі таңда бірқатар дамыған мемлекеттер елдің гүлденуінің кепілі ретіндегі азаматтардың қандай да болмасын жолмен жоғары білім алуына ден қоюда [76]. Кейбір сарапшылардың пікірі бойынша білімге негізделіп құрылған қоғамда жоғары білімі бар мамандарға деген сұраныс сол кездің өзінде 60% құраған [77]. Сол сияқты білімдер экономикасының қалыптасуы кезінде жоғары білім берудің жалпыға таралуы халықтың әр түрлі білім беру сатыларымен қамтылуының (соның ішінде жоғары білімі бар үлкендер тобы) деңгейі, білім берудің мерзімінің орта саны, білім алушылар саны (соның ішінде ЖОО-ның студенттер саны мен оның жалпы халық санындағы үлесі), білім беру индексі және тағы басқа көрсеткіштер арқылы белгіленетін, жиынтық жұмыс күшінің білім деңгейінің артуына әкелді.

XX ғасыр соңы және XXI ғасырдың басында дамыған мемлекеттердің ЖІӨ-нің жалпы көлемінде білім беруге шығын үлесінің тұрақталуы белең алса, өзге мемлекеттерде шығын көлемі айтарлықтай төмендеген. Мысалы, ЕО мемлекеттерінің ЖІӨ-нен білім беруге жұмсалған шығындардың орташа көлемі 5% құрап, соның ішінде жоғары білім беруге шығын көлемі 1,15% құраған [78].

Экономикалық серіктестік және даму ұйымына кіретін мемлекеттер арасындағы білім берудің өзге сатыларымен салыстырғанда жоғары білім беруде бір білім алушыға шаққандағы шығын көлемі айтарлықтай жоғары. 2019 жылы АҚШ-тағы жоғары білім беруге шығын көлемі 17600 доллар құраған, яғни орта білім беру және бастауыш білім берумен салыстырғанда 50%-ға жоғары. Шығындардың мұндай айырмашылығы аталған білім беру деңгейлерінде ғылыми зерттеу жұмыстарының жүргізілмеуі және оқытушылардың жоғары жалақысымен түсіндіріледі. Сонымен қатар, жоғары білім беру деңгейіндегі студенттер санының артуына қарамастан, жоғары білім беруге шығындар көлемі артқан. 2012 жылдан бастап ЭЫДҰ-ы бойынша жоғары білім оқу орындарының студенттерінің саны 0,4%-ға артқан, бірақ, аталған кезеңде жоғары оқу орындарының шығындары жылына 1,6%-ға ғана артып отырған [79]. Бұл бір студентке шаққандағы шығын көлемінің жылына 1,2% арттырған. Дегенмен, аталған жағдай жоғары оқу орындарының немесе студенттерінің азаюына әкеліп соқтырған жоқ, керісінше, жеке шығындар көлемі артқан.

Білімдер экономикасының қалыптасу кезеңіндегі жоғары білім беру жүйесінің дамуының маңызды тенденцияларына жаппай жоғары білім берумен қатар, білім беру қызметі нарығының интернационаландырудан көрініс табатын жаһандану үрдісі болып табылады. Жаһандану жағдайында білімдер экономикасына өту көлемі 100 млрд. долларға дейін бағаланатын, білім беру қызметінің әлемдік нарығының қалыптасуына ықпал ететін білікті жұмыс күшіне сұраныспен жаһандық еңбек нарығының қалыптасуын қамтамасыз етеді [80; 81]. ЭЫДҰ-ның «Білім беруге көзқарас - 2012» баяндамасында 2000 жылдан 2010 жылға дейінгі кезеңнің өзінде өз елінен тыс ЖОО-на білім алуға түскен шетелдіктердің саны 99%-ға артқан. Жалпы студенттер санынан шетелдік студенттердің басым бөлігі АҚШ 17%, Ұлыбритания 13% , Австралия

7%, Франция 6% құраған. Сонымен қатар, ірі студенттер «экспорттаушы» елдер қатарына шетелдік студенттердің 52%-ын қамтитын Қытай, Үндістан және Корея болып табылады [82].

Студенттер білім берудің ілгері деңгейлеріне қол жеткізу үшін үлкен сеніммен шекараларды аттайды. ЭЫДҰ-ның елдерінің студенттері халықаралық мобильді студенттер көлемін 5%-ы бакалавриат, 14%-ы магистратура және 24%-ды докторанттар құрайды. Ұлттық студенттердің тек 23%-ы ғылым, техника, инженерия және математика бағыттары бойынша білім алса, жоғары оқу орындарының мобильді студенттерінің 31%-ы аталған бағыт бойынша білім алуды таңдайды. Сол сияқты, ғылым, техника, инженерия және математика бағыттары бойынша білім алатын мобильді студенттердің саны 2015 жылдан 2020 жыл аралығында 2 пайызға артқан. 2020 жылғы мәліметтерге сүйенсек, ЭЫДҰ-ның барлық мобильді студенттерінің 58% -ы Азия елдерінің студенттері құрайды [79].

Білімдер экономикасының қалыптасуы сатысында заманауи әлемнің білім беру ресурсының маңыздылығын таныған мемлекеттердің үкіметі өз институттарының халықаралық қызметін қолдау арқылы ұлттық білім беруді интернационаландыру стратегиясын жасап, әлемдік иерархияда өз жағдайларын өзгерткен. Аталған елдер үздігіне ХХ ғасыр соңы мен ХХІ ғасыр басында білім беруді стратегиялық ресурс ретінде қолданып, халықаралық масштабта алдыңғы қатарда болған Австралия мен Жаңа Зеландияна жатқызуға болады. 1990 жылдар ортасында Австралия бірқатар көрсеткіштер бойынша жоғары білім беруді интернационаландырушылардың үздіктерінің бестігіне кірген. Қазіргі таңда, аталған мемлекет білім алып жатқан шетелдік студенттерден түсетін табыс көлемі тек көмір, темір рудасы және алтынға орын беріп төртінші орынды иеленген [83].

Сонымен қатар, еуропалық кеңістіктегі білім беру саласындағы серіктестік үдерісіне Болон декларациясы өз үлесін қосты. Атап айтсақ, «Эрасмус Мундус» және «Леонардо да Винчи» бағдарламалары жоғары мектептің интернационаландырылуы үдерісінің барысындағы серіктестіктің бастауы болды. Ұлттық, аймақтық, жергілікті және институционалды деңгейлердегі бастамалар трансшекаралық мобильділікке әсерін тигізді. ЕО еуропалық жоғары білім беруді 1999 жылы бірқатар реформаларға өзгерістер енгізген Болон үрдісімен шетелдік студенттер үшін тартымды және елдер арасында өзара салыстырмалы және біртекті етті. Оның негізгі мақсаты үш циклдық жүйе деңгейлерінің (бакалавриат, магистратура, докторантура) стандарттау және енгізу, сонымен қатар шетелдік білім беру мекемелерінің біліктілігін және оқу мерзімдерін мойындау болды. Аталған үрдістің тағы бір басты мақсаты ЕО бойынша студенттер, оқытушылар және зерттеушілердің мобильділігін арттыру болды. Аталған үдеріс барысында «Erasmus +» бағдарламасы студенттер мен оқытушыларға өз біліктіліктерін арттыру және жұмысқа орналасу мүмкіндігін жоғарылатуға мүмкіндік береді. Студенттер жоғары білімнің әрбір циклінде 12 айға дейін шетелде білім алуға мүмкіндік алған. 2014-2020 жылдар аралығында

аталған бағдарламадан 2 миллионнан астам студент тағылымдамадан өткен [84].

Қазіргі таңда жоғары білім берудің интернациоландырылу үрдісі тек студенттік және академиялық мобильділіктің дәстүрлі формаларының кеңеюі мен белсендірілуін бейнелеп қана қоймай, сонымен қатар, трансшекаралық немесе трансұлттық білім беру арқылы білім беру әдістері мен білім беру институттарының халықаралық қызметін әртараптандырады. Оқу бағдарламалары немесе жалпы білім беру материалдары мемлекеттік шекараны интернет желілері, электрондық пошталар, радио, теледидар, немесе өзге де әдістер арқылы өтуі мүмкін [85].

Трансшекаралық білім беру шетелдік білім беру мекемелері ұсынатын жоғары білім берудің қашықтықтан білім беру бағдарламалары немесе курстары, білім беру кредиттерінің өзара есепке алуы немесе қос немесе біріктірілген диплом беруді қосатын, коммерциялық емесе серіктестік принциптеріне негізделген академиялық серіктестіктер, сонымен қатар, коммерциялық типтегі академиялық серіктестер яғни франчайзинг (білім беру бағдарламаларын немесе курстарын шетелге сату), шетелдік филиалдарды ашу (кампус, даярлау орталықтары, өкілеттіліктер), шетелдік жоо-ның немесе білім беру бағдарламаларын сатып алу және т.б. сияқты түрлі формалар мен түрлерде жүзеге асырылады. Мамандардың айтуынша трансшекаралық жоғары білім берудің дамуының негізгі тенденцияларын «өсу» және «әртараптандыру» деген ұғымдарға түйістіруге болады [86].

Осыған орай, қазіргі таңда Қазақстанда трансшекаралық жоғары білім берудің таралуы қаншалықты тиімді жүзеге асырылуда және қалыптасу үстіндегі жаһандық жүйеде ұлттық жоғары білім беру жүйесі қандай орынды иеленеді деген сұрақ туындайды. Әлемдік экономиканың білімдер экономикасына өту өзге де әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде екі жақты болады яғни объективті және субъективті. Объективті үрдіс ретінде өндірістік күштерде түбірлі өзгерістер түріндегі материалдық алғышарттар, яғни мұндағы басты мақсат ақпарат біртұтас ақпараттық-коммуникациялық жүйе элементтерін құратын, бір-бірімен органикалық байланысты ақпараттық технологияларға өту болып табылады.

Әлемдік шаруашылық барлық қатысушы субъектілер үшін еркін бәсеке мен тең тиімділік беретін экономикалық қатынастардың тең құқықтық аренасы болған емес. Оның құрылу иерархиясы ешкімнің күмәнін тудырмайтындығы сөзсіз. Атап айтсақ, әлемдік жүйе тәсілі тарапынан «ядро» (орталық), жартым орталықтан шеткері аймақ және шеткері аймақты ажыратады. Нақты әлемдік иерархияның орталығы (АҚШ және өзге де елдер) білімдер экономикасына аяқ басқан постиндустриалды қоғам ретінде сипатталады. Аталған елдер халықаралық экономикалық қатынастар шеңберінде айырбастан қомақты немесе толық табыс алуға мүмкіндік берген экономикалық және саяси артықшылықтарға ие [87]. Бұл дегеніміз, әлемдік шаруашылықта ары қарай дивергенцияны жүзеге асыру болып табылады. Қазіргі таңда әлемнің бай мемлекеттері мысалы, Швейцарияда Мозамбиктегі өмір сүру деңгейімен

салыстырғанда 400 есе жоғары, 200 жыл бұрын аталған ара қатынас екі «үйек» арасында 5:1 құраған [88].

Осылайша, жоғары білім берудің интернационаландырылуы және білім беру қызметінің халықаралық нарығының қалыптасуы объективті үрдіс болып табылады. Білімдер экономикасының қалыптасуындағы жаһандану жағдайы жоғары білім беру жүйесіне дарашылдық және ақыл-парасыттылық жекеменшік қызығушылықтарының артықшылықтары, мемлекеттің рөлінің минималдылығы, кәсіпкерлік тәсіл, бәсекелестік, менеджеризм секілді нарықтық принциптерді енгізуді меңзейді.

Бірақ, мемлекеттік органдар тарапынан жоғары оқу орындарының оқу және ғылыми зерттеу қызметіне бюрократиялық бақылау күшеюі сияқты нарықтық тенденцияға қарсы парадокс туындауда. Осылайша, Оксфордтағы Американдық институттық ғылыми қызметкері Ротермиэ (Ұлыбритания) және Нью-Йорк университетінің Қоғамдық білімдер институтының зерттеушісі С. Хед (АҚШ) айтуынша ғылыми зерттеуді жүргізу барысына мемлекеттің араласуының нәтижесі әміршіл бақылау принципі бойынша жұмыс жасайтын, бюрократиялық вертикалды құру болды. С. Хед пікірінше, аталған жағдай тек жоғары оқу орындарының академиялық бостандығын бұғап қана қоймай, сонымен қатар, «тиімділіктің кілттік көрсеткіштері» көмегімен ғылымға бақылау жүргізу және «бумалаған есептер» жасау қажеттілігі ғылыми қызметтің мазмұнын кетіріп, білім беру және ғылыми-зерттеу жұмыстарының сапасының төмендеуінің бірден бір себебі болып табылады. Ол Ұлыбритания ректорлар Кеңесімен 2000 жылы жүргізілген зерттеу барысында дәрменсіздік және моральдық азу сезімі сол кездің өзінде британдық ғалымдардың көпшілігін қамтыған деген. Сауалнама алынған көптеген ғалымдар жұмыс жүктемесінің және үстеме жұмыстардың артуы, көптеген шешімдер тек қаржылық табыстар тарапына қабылданатындығы, әкімшілік ғалымдар қажеттіліктеріне немқұрайлы қарайтындығы, ғалымдар өз басшылығы және өзге де бақылау органдары үшін «бумалаған есептер» жасауға міндетті екендіктері туралы ашып айтқан [89]. Қазіргі таңда елімізде аталған жағдай өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Жоғары оқу орындарына академиялық бостандық беру үрдісі белсенді жүзеге асырылып жатқанына қарамастан, білім беру және ғылым саласында төрешілдік әлі де етек алуа.

Жоғары білім беру жүйесінің заманауи тенденциялары туралы өзгеде зерттеулерде жалпы «американдық жоба» және жеке «американдық жоғары білім беру» сияқты неолибералды жаһанданудың отандық сыншылдарының тезистерінде дәлелін тауып отыр. С.Хед ағылшын университеттерінде М.Тетчер заманындағы жоғары білімді мемлекеттік бақылау жүйесінің түптамыры ғылыми әлемге емес, бизнеске жайылғандығын көрсетті. Негізгі мақсаты университеттер үстінен қаржылық бақылауды күшейту болып табылатын, басқаруда кеңес берумен айналысатын, бизнес мектептері мен компанияларында туындап, кейін аталған жағдай жоғары оқу орындарының барлық қызметіне таралған [89 – 283, 285 б.б.].

Либералды жаһандану және жоғары білім беру жүйесіне нарықты енгізу қызмет түрінің құзыреттілігі бойынша емес, олардың деңгейлері негізінде мамандану түрлері қалыптасатын жаппай жоғары білімнің сегменті және элиталы ЖОО-ның сегменттерін ажырату болып табылатын, білім беру кеңістігінің сапалық әртараптандырылуы көрініс табады. Адами капитал – әртүрлі сапа, нарықтық қатынастар - бәсекелік қатынастар екені ақиқат. Сол себепті, ЖОО-ы өзге де нарықтық субъектілермен қатар шектелген ресурстар үшін бәсекеге түсетін, жоғары білімнің кеңеюі, жаппай таралуы және оған нарықта субъектілердің өзара әрекетінің енуі сөзсіз бәсекелік қалыпқа енеді. Бұл үдеріс дәстүрлі түрде студенттер, оқытушылар және бюджеттік ассигнация арқылы жүзеге асырылады. Жаһандық жүйеде түбінде ұлттық экономикалардың жаһандық бәсекелестігіне әкелетін, ұлттық білім беру жүйелері ортасында бәсеке туындайды. Сөзсіз, ЖОО-ы ең талантты студенттер, түлектер үшін әлеуетті жұмыс орнын ұсынушы болып табылатын және ғылыми зерттеулер мен жобаларда мүмкін серіктестікке айналатын ірі компаниялар үшін, атақты рейтингтерде жоғары орындарды иемденуге ұмтылады [90].

Адами әлеуетті толыққанды қолданылмауы немесе жарым-жарты қолданылуының себептері әртүрлі, осыған орай авторлармен заманауи экономиканың технологиялық базисінің дамуының сипаты мен деңгейінде жұмысбастылықтың кәсіби-біліктілік құрылымын қалыптастырудың объективті негіздері деп бітім жасалады. Көптеген ғалымдардың айтуынша басшылықпен таңдалған нарықтық экономиканың формасы және реформалау нәтижесінде қазақстандық экономиканың деиндустриализациясы мен қатар оны шикізат пен сауда-делдалдық секторға айналдырған қарадүрсінділік болды. Ғылыми әдебиеттерде экономиканы қысу және тұтас жоғары технологиялық өндіріс секторларын нақты жою барысында қарапайым «операторлық» білікті персоналға деген сұраныс қалыптасып, қолданыстағы индустриалды экономиканы қамсыздандырушы кадрлық және басқарушылыққа есептелген білім беру жүйесі артық болып табылды [91]. Екінші жағынан, Қазақстанның жаһандану және әлемдік экономикалық және ақпараттық мәдени кеңістікке енуі жастардың қызметтің және қоғамдық тұтыну стандарттарының постиндустриалды түріне құндылықтардың өзгеруіне әкелді. Нәтижесінде экономиканың көптеген салаларының қажеттіліктеріне деген студенттердің бағдарының айтарлықтай айырмашылықтары пайда болды, әсіресе аталған айырмашылық экономиканың инновациялық жолға түсуінде және модернизациялау талаптарымен байланысты болды. Әлбетте, адами капиталды ұтымсыз пайдаланудың қалыптасқан қарқыны Қазақстанда жоғары сапалы білімдер экономикасының орнына керісінше сұлбасы әлі де анық емес, ұқсастығы мен үлгісі жоқ сұранымсыз білімдер (тіпті жалған білімдер) экономикасының қалыптасуы әбден мүмкін [92].

Жоғары білім беру жүйесінде де ЖОО-ның беделді немесе беделді емес, оқытушылардың жалақысы жағынанан аймақтық айырмашылық, шет аймақтарда орналасқан немесе орталықта орналасқан, республикалық маңызы

бар қалаларда орналасқан оқу орындары секілді айрмашылық тудыратын жеткілікті изоционизм және әлеуметтік-аймақтық саралық белең алуда [93; 94].

Автономды және Ұлттық Зерттеу университеттерін құру, 2025 жылға қарай ТОП-100 әлемдік рейтингке бес ұлттық ЖОО-ның кіру міндетін қою және іске асыру, ЖОО-ның қолданбалы бакалавриат бағдарламаларына өзгерістер енгізу – барлық аталған жаңашылдықтар қалыптасқан ұлттық жоғары білім беру жүйесінің екі сегментке яғни біріншісі білімдер экономикасының «орталығында» қалыптасатын қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін арналған элиталық (түлектерді даярлау сапасы мен мақсаттық аудиториясы бойынша), екіншісі шеткері қалған елдің экономикасы үшін жаппай (массалық).

Көптеген басылымдарда жоғары білім беру жүйесін модернизациялау идеологиясы тек мемлекеттік аталған маңызды саладан кетуіне бақытталған нарықтыққа бағытталған күйінде жүзеге асырылуында. Аталған идеологиялық ереже «нарықтық сәтсіздіктер» деген шектеулерді иеленгенімен, әлі де нарық мемлекетке қарағанда барлық жерде және барлық жағдайда да тиімді деп есептелуде. Өз құндылықтарының артықшылықтарынан шыға отырып, экономисттер білім беруді экономикалық саясат үшін сәйкес қорытындысымен таза игіліктер деп жариялайды. Біздің көзқарасымыз бойынша білім беру табиғаты оның әлеуметтік салаға тиесілігімен анықталады, яғни ол бірінші кезекте қоғамдық игілік болып табылады. Қоғамдық игілік экономиканың өзге қоғамдық өмір салаларынан салыстырмалы жекешелендірген, оның сандық және сапалық өсіміне түрткі болған тарихи қалыптасқан қоғам. Сәйкесінше қоғамдық игіліктер өндіріс саласының рөлі мен орны адами қоғамның басында индустриалдыға дейінгіден индустриалдыға, соңынан индустриалдыдан постиндустриалды даму сатыларына өзгеруімен күшейе түсті. Бұл шектеулі ресурстарды тиімді пайдаланылуының күшеюімен байланысты қоғамдық қажеттіліктердің күрделенуі мен әртараптануының артуымен байланысты қоғамдық байланыстардың күрделенуінен туындаған.

Адамзаттың білімдер экономикасына өтуі барысында экономикалық және әлеуметтік қарама-қайшылықтар ушыға түсуде. Аталған түбірі тереңдегі бұл жағдайды уақытша шешу құралдары бірқатар әлеуметтік қызметтерді мойнына алған мемлекет болып табылады. Бірақ, әлеуметтік бағдарламалардың жылжуы, білім беру және медицинаға нарықтық принциптерді кеңінен енгізу және т.б. көрініс табатын, кейде «мемлекеттің жалпы ауқаттылығының құлдырауы» ретінде жиі сипатталатын заманауи тенденциялар нарықтық парадигмалар шеңберінде білімдер экономикасына өтуді жүзеге асырылу мүмкіндігіне күмән тудырады. Отандық «нарықтық фундаментализм» сыншылдары қаржылық спекуляция, маркетинг, жаппай мәдениет пен бюрократиялық басқару емес, білім беру және тәрбиелеу, денсаулық сақтау, ғылым мен мәдениет түпнұсқасының қолжетімдіге айналдыру қажеттілігіне меңзейді [95].

1.3. Жақын және алыс шетелдердегі жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару тәжірибесі

Білімге негізделген экономиканы қалыптастыруда және адами капиталды дамытуда жоғары білім беру жүйесі маңызды рөл атқарады. Қазіргі уақытта білім беру жүйесі күрделі әлеуметтік-экономикалық институт болып табылады, оның мазмұны материалдық және адами ресурстарды қажет етеді. Сондықтан, осы жүйені тиімді ұйымдастыру және оны қоршаған ортаның тез өзгеретін жағдайларына бейімдеу мәселелері кез-келген мемлекеттің саясатында басымдыққа ие [96]. Осы орайда, мемлекеттік басқаруды жетілдіру мәселесі бірінші кезектегі мәселе болып табылады, өйткені білім сапасы, еңбек ресурстарының сапасы, ғылым мен инновация, сайып келгенде, елдің экономикалық және саяси қауіпсіздігі басқару сапасына, оның құрылымына басқарушылық әсер ету деңгейіне байланысты. Білім беру нарығын басқару жоғары білім беру жүйесінің жалпы мемлекеттік басқару контекстінде қарастырылуы керек.

Сондай-ақ, XX ғасырдың 90-шы жылдардағы экономикалық өрлеу экономиканың барлық салаларына, соның ішінде ғылыми зерттеулер жүргізуге елеулі әсер еткен қоғамдағы технологиялық өзгерістермен түсіндіріледі. Сараптамалық бағалауларға сәйкес, жақын болашақта зияткерлік, ақпараттық өнім шығару қоғамдық дамудың қозғаушы күші болады. Материалдық өнім мен энергияны өндіру машиналарға жүктеледі, ал өнімнің өзі ақпараттық сыйымдылыққа ие болады, бұл оның инновация, дизайн және маркетинг үлесінің өсуін білдіреді. Осыған байланысты XXI ғасырды түсіну білімге негізделген экономика ғасыры әлемнің бірқатар жетекші елдерінің үкіметтерін өздеріне стратегиялық мақсат қоюға яғни ЖІӨ-нің оң деңгейіне дейін ҒЗТҚЖ-ға жеткізу итермелейді [97].

Шет елдердегі білім беру жүйесін мемлекеттік басқару белгілі бір елдің тарихи-мәдени, әлеуметтік-саяси ерекшеліктерімен байланысты ерекше айырмашылықтар мен сипаттамаларға ие. Білім беру саласында болып жатқан елеулі өзгерістер көбінесе әкімшілік реформалармен байланысты [98]. Қазіргі уақытта білім беруді басқарудың екі моделі бар: орталықтандырылған және орталықтандырылмаған.

АҚШ-тағы білім беруді мемлекеттік басқарудың заманауи жүйесі бірегейліктің жоғары деңгейіне ие, ол әртараптандыру дәрежесімен ерекшеленеді. Мемлекеттегі білім беру саясатын федералды бюджет қаражатының бағыттаушылары болып табылатын елуден астам аймақтық органдар қамтамасыз етеді. Қаржы ресурстарының тиімді пайдаланылуын бақылау мақсатында мемлекеттік орган – АҚШ білім департаменті құрылды. Бұл басқару моделінің оң аспектісі білім беру жүйесіндегі бәсекелестік деңгейін құру және күшейту болып табылады, бұл білім беру қызметтерінің сапасына және коммерциялық білім беру ұйымдарының санының өсуіне үлкен әсер етеді [99].

Іргелі және қолданбалы зерттеулер саласындағы ұлттық басымдықтарды таңдауда күшті еларалық айырмашылықтардың бар екенін атап өткен жөн АҚШ әскери-қолданбалы зерттеулер мен өмір туралы ғылымды, соның ішінде медициналық зерттеулерді қолдауға көп көңіл бөледі, ал ЭБДҰ-ның көптеген

жетекші елдері (экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымдары) дәстүрлі түрде физикалық және инженерлік пәндерге басымдық береді. ЭЫДҰ елдерінің көпшілігі үшін денсаулық сақтау, ұлттық қауіпсіздік пен қоршаған орта мүдделерін қамтамасыз ету саласындағы басымдықтар ортақ болып табылады. Көптеген елдерде АКТ және биотехнология, ал соңғы жылдары нанотехнология сияқты ғылымды қажет ететін салаларды дамытуға ерекше назар аударылады. ЭЫДҰ елдерінің көпшілігі үшін денсаулық сақтау, ұлттық қауіпсіздік пен қоршаған орта мүдделерін қамтамасыз ету саласындағы басымдықтар ортақ болып табылады. Көптеген елдерде АКТ және биотехнология, ал соңғы жылдары нанотехнология сияқты ғылымды қажет ететін салаларды дамытуға ерекше назар аударылады. Сонымен қатар, Жапониядағы энергетика, Канададағы ауыл шаруашылығы, Франциядағы ғарыштық зерттеулер, Канада, Германия, Италия және Оңтүстік Кореядағы өнеркәсіптік технологиялар сияқты дәстүрлі басымдықтар да өз маңызын сақтайды. 90-жылдардың екінші жартысында көптеген елдердің ғылыми-технологиялық болжау, ғылыми-технологиялық дамудың басымдықтарын таңдау және бағалау рәсімдерін жетілдіруге деген қызығушылығының жаңа өсуі байқалды. Мұның түсіндірмесі екі негізгі жағдай болып табылады: экономикалық өсуді қамтамасыз етудегі ҒЗТКЖ саласының рөлін арттыру және ғылыми зерттеулер мен шектеулі қоғамдық ресурстарды әзірлеуге бөлінген қаражатты тиімді пайдалануға ұмтылу [100].

АҚШ штаттары мемлекеттік басқару жүйесін дамытудың тұрақты тенденцияларының бірі жоғары білім беруді дамыту мәселелерін реттеу бойынша жалпы штаттық кеңестерді қалыптастыру болды. Қазірдің өзінде ерте кезеңде алғашқы қоғамдық колледждерді құру кезінде жанама басшылық пен қадағалауға емес, тікелей басқаруға негізделген осындай институттардың штаттарының өзара әрекеттесуінің ерекше формасы («созылған қолдың ұзындығында» деп аталады) құрылды. 1830 жылдары АҚШ-тағы қоғамдық мектептер қозғалысы басталғаннан бастап штаттық конституциялар немесе заңдар штаттық білім беру кеңестерін немесе қоғамдық білім беру супервайзерлерін құрды. Алайда, бірнеше штатта жалпы штаттық кеңес немесе жалпы жоғары біліммен айналысатын шенеулік болған. Ерекшелік Нью-Йорк штатының Регенттер кеңесі болды (1784) [101, 26 бет].

Көптеген қамқоршылар кеңестері арасындағы қайшылықтар губернаторлар мен штаттың заң шығарушы органдарын штаттың жоғары білім беру саясатының жалпы стратегиясын анықтауға итермеледі. Бұл 50 штаттың 48 жалпы штаттық жоғары білім беру кеңестерінің құрылуына әкелді, әдетте губернатор тағайындайтын және бөлімдер бойынша жаңартылатын қоғам мүшелерінен тұрады. Кеңестің әртүрлі түрлерін штаттар бірнеше себептер бойынша белгілейді: жоғары білім беруді дамытудың жалпы жоспарын құруға деген ұмтылыс, мемлекеттік қаржыландыру үшін мемлекеттік институттардың бәсекелестігі, жоғары білім беру бағдарламаларының өсуі, соның ішінде қымбат аспиранттар, денсаулық сақтау, инженерлік бағдарламалар, салалық кампустарды құрудағы бәсекелестік және студенттерді тарту [101, 27 бет].

Мұндай кеңестер мен штаттардағы жоғары білім беруді басқару модельдерін жіктеудің әртүрлі тәсілдері бар. Егер, Дж. Макнили басқарушы кеңестердің моделін олардың құқықтық мәртебесі бойынша жіктеуді ұсынады яғни, [102] конституциялық басқарушы кеңестер; заңды тұлғалар ретінде құрылған біріктірілген басқарушы кеңестер; Заңмен бекітілген басқарушы кеңестер, және Р. О. Бердаль, қазіргі уақытта жалпы мемлекеттік кеңестердің екі негізгі түрімен бөледі: үйлестіруші және басқарушы [103]. Басқа зерттеушілер шоғырландырылған басқару кеңестерін, үйлестіруші кеңестерді және жоспарлау агенттіктерін ажыратады [104]. Американдық зерттеуші Миллард (18 штат), үйлестіруші (30 штат) және жоспарлаушы функциялары бар «статутсыз» кеңестерді (3 штат) анықтайды. Мемлекетаралық білім беру комиссиясы ұсынған есеп (1980) кеңестердің екі санатын белгіледі: шоғырландырылған басқару кеңестері (22 штатта) және үйлестіру кеңестері (31 штатта). Бұл ретте алты рет қайталану болды, өйткені штатта шоғырландырылған басқарушылар мен жоспарлау кеңестері бір уақытта жұмыс істеді. Дж. Миллетт Р Бердальдың классификациясын қолайлы деп санайды. Бірақ «релятивті» терминін «үйлестіруші» терминімен алмастыра отырып, үйлестіруші, басқарушы және консультативтік кеңестерді бөліп көрсетеді [101, 22-24 бет].

Қазіргі уақытта штаттың жоғары білім беру мәселелерін басқару жүйелерінің алуан түрлілігі бар. Олардың барлығы кеңестің үш негізгі моделінің жиынтығына негізделген: үйлестіруші, басқарушы, жоспарлаушы (немесе кеңесші). Кларк Керр мен Марианна Гейдтің жіктелуі белгілі, олар шоғырландырылған жүйелерді, жеке кеңестер әр түрлі университеттерді басқаратын сегменттік жүйелерді және жеке институттардың кеңестерін ажыратады. Басқа зерттеушілер сонымен қатар кеңес жүйесінің үш негізгі моделін анықтайды: сегменттелген (көптеген басқарушы кеңестер бір немесе бірнеше институттарға жауап береді), Біртұтас (бірыңғай басқарушы кеңес барлық жоғары білім беру институттарын басқарады және оларды губернатормен және заң шығарушылармен өзара әрекеттесу арқылы ұсынады) және Федеративті (тек жалпы үйлестіруші кеңестің болуымен сипатталады) [105].

Штаттардағы қазіргі жағдай жоғары білім беруді басқару жүйелерінің айтарлықтай әртүрлілігімен сипатталады. 23 штатта жұмыс істейтін басқарушы кеңестер(бұрын тәуелсіз басқарылатын институттар бір жүйеге шоғырланған кезде) және көп кампус (негізінен әртүрлі филиалдарды немесе кампустарды кеңейту арқылы пайда болады) шоғырландырылуы мүмкін. Басқарушы кеңестің ең танымал моделі-бұл барлық мемлекеттік институттарды, соның ішінде екі жылдық институттарды, соның ішінде қауымдық және техникалық колледждерді басқаратын бірыңғай жалпыхалықтық кеңес. Мұндай модель сегіз штатта (Айдахо, Аляска, Гавайи, Монтана, Невада, Род-Айленд, Солтүстік Дакота, Юта), Колумбия округінде және Пуэрто-Рикода жұмыс істейді. Айдахо штатының басқару жүйесінің ерекшелігі-штаттың білім басқарушы кеңесі білім берудің барлық деңгейлерін, соның ішінде жоғары мектепті бір уақытта

басқарады. Канзас штатында барлық мемлекеттік институттарды бірыңғай кеңес басқарады, бірақ соңғысы тек университеттерге қатысты басқарушылық өкілеттіктерге ие, ал екі жылдық институттар тек үйлестіруші функцияларды қамтиды [106].

Рухани және әлеуметтік қана емес, сонымен бірге ұлттың саяси және экономикалық бірлігі мен өркендеуін қамтамасыз ететін постиндустриалды қоғамның негізгі элементі ретінде қарастырылатын жоғары білім АҚШ-тағы мемлекеттік саясаттың басым бағытына айналуға. Федералды билік жоғары білім беру жүйесіне және федералды заңнаманың өсуіне тұрақты қызығушылық танытады және [107], жоғары білім беруді қаржыландыруды ұлғайту (қазіргі әлемде рекордтық) және АҚШ Президентінің «Одақтың жағдайы туралы» Жолдауларында жоғары білім беру саласындағы үкіметтік саясаттың негіздерін тұрақты белгілеу болды [108]. Дегенмен, АҚШ Конституциясы мен конституциялық доктрина мен тәжірибеге сәйкес білім беру мәселелері Штаттардың құзыретіне жатады.

Францияның білім беруді басқару жүйесі орталықтандырудың жоғары деңгейімен сипатталады, бірақ орталықсыздандырудың айқын белгісі бар, ол мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін жергілікті органдарға қайта бөлуде көрінеді [109]. Францияда университеттердің инновациялық процестердегі рөлі небәрі 25% болса да, бұл арақатынас бірнеше жыл бойы тұрақты болып қала береді. Университеттер қолданбалы зерттеулер мен оқытуға негізделген іргелі зерттеулерді қаржыландырады. Инженерлік мектептер көбінесе ұлттық, аймақтық және жергілікті кәсіпорындармен және салалармен жұмыс істейді. Кез-келген университеттің ғылыми саясаты зертханаларды қолдау болып табылады. Университеттер мен инженерлік мектептерде әр түрлі зертханалар бар: бірлескен ғылыми зертханалар (UMR – Unités Mixtes de Recherche), университеттің ғылыми зертханалары (EA – Équipes d'Accueil) және халықаралық қауымдастырылған зертханалар (LIA – Laboratoires Internationaux Associés). UMR зертханалары негізгі мемлекеттік зерттеу құрылымдарының қатысуымен жұмыс істейді. UMR-ден айырмашылығы, EA зертханалары CNRS - Centre National de la Recherche Scientifique (Ғылыми зерттеу бойынша ұлттық орталық) мойындамайды. Көбінесе бұл жағдайда біз «таңбаланған» және университет арқылы тек зерттеу министрлігі қаржыландыратын шағын топ туралы айтып отырмыз. Университеттер зертханалардың (LIA) арқасында халықаралық аренада ынтымақтастықты дамытады, осылайша шетелдік постдокторанттар мен зерттеушілерге қолдау көрсетеді [110].

Соңғы уақытта жоғары оқу орындарының ғылыми-зерттеу зертханаларын технопарктер мен технополистердің аумағында орналастыру жиі кездеседі, бұл олардың нәтижелерін коммерцияландыруға ықпал ететіні сөзсіз. Сонымен, Еуропадағы алғашқы технопарк Францияда Ницца университетінде Ницца қаласында құрылды София Антиполис, ол сонымен бірге Университет, қор және шетелде басқа технопарктерді іске асырудың үлгісіне айналған ең ірі еуропалық технопарктердің бірі болып табылады. Университет пен Технопарк жұмысының нәтижесі «École Polytech' nice-Sophia»

инженерлік (политехникалық) мектебінің құрылуы болды, ол кәсіпорындармен және өнеркәсіппен тығыз ынтымақтастықта 250-ден астам инженер шығарады. «Политех Ницца-София» - университеттер ішіндегі инженерлік мектептерді біріктіретін және сонымен қатар өндірістік оқыту, үздіксіз білім беру және алынған тәжірибені тану арқылы білім беруді ұсынатын «Политех» (PolyTech) желісінің мүшесі. Мектеп ұтқырлықты ынталандырады және көптеген халықаралық келісімдер мен әртүрлі стипендиялық бағдарламалардың арқасында шетелдіктерге ашық. «Политех Ницца-София» политехникалық университеттік мектебі тағылымдамалар, өнеркәсіптік жобалар, ғылыми жобаларын іске асыру және серіктес кәсіпорындардың қатысуы арқасында кәсіпорындармен стратегиялық қатынастарды дамытуға бағытталған [111].

Германияда Негізгі заңға сәйкес федерация субъектілері білім беру ұйымдарының қызметін қаржыландыру және бақылау өкілеттіктеріне ие. Білім беру саласындағы мемлекеттік саясатты әзірлеуді федерация субъектілері министрліктерінің тұрақты конференциясы және федералды министрлік қамтамасыз етеді. Тұрақты конференция қабылдайтын мемлекеттік шешімдер Германияның құрамына кіретін барлық жерлер (федерация субъектілері) үшін міндетті болып табылады [109, 151 б.].

Нидерланды-біртұтас және жоғары орталықтандырылған мемлекет. Барлық ЖОО білім, мәдениет және ғылым министрлігіне тікелей бағынады, тек ауыл шаруашылығы ЖОО-да ғана ерекшелік болып табылады. Алайда, өкілеттіктердің жалпыеуропалық тенденциясы жоғары оқу орындарын басқарудың голландиялық жүйесіне де әсер етті. Нидерландыдағы делдалдық функцияларды Голландия университеттерінің қауымдастығы және жоғары кәсіптік Мектептер Кеңесі. Жоғары оқу орындарын басқару реформасы ең алдымен ішкі және сыртқы бақылау нысандарына қатысты болды. Ішкі деңгейде қадағалау және орындау функциялары бөлінді. Университеттің бақылау кеңесі Атқару Комитетін тағайындайды. Байқау кеңесінің бес «сыртқы» мүшесін министр тағайындайды. Атқару комитетінде ректорды қоса алғанда үш «ішкі» өкіл бар. Мұндай модернизация іс жүзінде әкімшілік профессорлық-оқытушылық және студенттік өкілдіктер құрған университет кеңесінің Күшін төмендетіп, оны консультативтік органға айналдырды.

Нидерландының ғылым мен білім беруді дамытуды басқару саласындағы ұлттық стратегияны қалыптастыру мен жетілдірудегі тәжірибесі елдің ғылыми даму стратегиясын әзірлеу саласындағы басқару технологияларының инновациялылығының жоғары деңгейімен байланысты. Атап айтқанда, Голландия Үкіметінің жауапты басқару қағидаттарын іс жүзінде іске асыруға деген ұмтылысы ерекше қызығушылық тудырады, сондай-ақ танымал болып келе жатқан «жауапты зерттеулер мен инновациялар» тұжырымдамасы (англ. Responsible Research and Innovation, RRI).

Нидерланды экономикасы әлемдегі ең дамыған және ашық экономикалардың бірі болып саналады және кәсіпкерлік пен инновацияның ғасырлар бойғы тәжірибесіне сүйенеді. Ел жан басына шаққандағы ЖІӨ мөлшері бойынша әлемдегі ең бай ондыққа кіреді, жаһандық бәсекеге

кабілеттілік рейтингінде бесінші орында, [112], ал еңбек өнімділігінің Ұлттық деңгейі ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіштерден төрттен бір асады.

Нидерландыда ғылыми саясатты қалыптастыру процесінің ерекшеліктерін барынша барабар сипаттайтын тұжырым «жиынтықтағы бірлік» классикалық федералистік қағидасы болып табылады: ұлттық ғылымды дамытудың мақсатты бағдарларын, стратегиясы мен тактикасын анықтау билік органдарын да, тәуелсіз консультативтік құрылымдарды да білдіретін көптеген актерлердің қатысуымен жүреді. Нидерландының мемлекеттік ғылыми саясатын қалыптастыру жөніндегі жұмыстарды үйлестіру (Парламенттің бекітуі үшін тиісті стратегиялық құжаттар мен құқықтық актілерді дайындауды қоса алғанда), сондай-ақ оны іске асыруды Голландияның білім, мәдениет және ғылым министрлігі жүзеге асырады [113].

Тәуелсіз Кеңесшілер арасында Ғылым, технологиялық саясат және инновациялар жөніндегі Консультативтік кеңес маңызды рөл атқарады (голл. Adviesraad voor wetenschap, technologie en innovatie, AWT) [114], ол өзінің «Іс-қимыл бағдарламасы» шеңберінде Нидерланды үкіметі мен бас Штаттарына (Парламентіне) ғылыми және технологиялық саясат бойынша ұсыныстар дайындайды. Консультативтік кеңес арнайы заңға сәйкес ғылым, бизнес және өнеркәсіп өкілдерінен құрылады [115].

Ғылыми саясатты қалыптастырудағы тағы бір маңызды тақырып-Нидерланды Корольдік өнер және ғылым академиясы (голл. Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, KNAW) [116] 1808 жылы Голландия Үкіметінің кеңес беру органы ретінде құрылған. Академияның бұл мәртебесі бүгінгі күнге дейін сақталып келеді және арнайы заңмен бекітілген [116]. KNAW құрамына елдің 500-ге жуық көрнекті ғалымдары кіреді, олардың жартысы әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар бөлімінің қолдауымен жұмыс істейді. Академияға сонымен қатар 16 ғылыми-зерттеу институты кіреді, олардың тоғызы әлеуметтік ғылымдар бойынша зерттеулер жүргізеді (тарих пен демографияны қоса алғанда), бесеуі өмір туралы ғылымдармен айналысады, ал екеуі мемлекеттік ғылыми саясатты әзірлеуге мамандандырылған.

Голландия ғылымының аға буыны мен жас таланттар арасындағы өзіндік интерфейс жастар академиясы болды (голл. De Jonge Akademie), 2005 жылы KNAW құрды. Жастар академиясы KNAW ішінде тәуелсіз мәртебеге ие, оның құрамына 35-45 жас аралығындағы 50 жас ғылым докторы сайланды (жыл сайын жастар академиясы құрамының 1/5 бөлігі ротацияланады). Жастар академиясының басты міндеті, перспективалы пәнаралық зерттеулерді ынталандырумен қатар, ғалымдардың жас ұрпағының елдің ғылыми саясатына деген өзіндік көзқарасын қалыптастыру. Голландия ғылымын қаржыландыру аралас: зерттеушілер мемлекеттік, жеке және халықаралық көздерден қаражат алады, мемлекет тікелей және жанама қолдау әдістерін біріктіреді.

Университеттерде іргелі ғылыми зерттеулерді қамтамасыз етуге бағытталған бюджет қаражатының басқарушысы (қаржыландырудың тікелей арнасы деп аталады) білім, мәдениет және ғылым министрлігі болып табылады.

Бюджеттік қаржыландырудың бір бөлігі ғалымдарға экономика министрлігінің желісі бойынша түседі (голл. Ministerie van Economische Zaken, EZ) [117], Еуропалық Одақ бағдарламалары шеңберінде ғылыми саясатты үйлестіреді.

Издестіру зерттеулерін нысаналы қаржыландыруды қамтамасыз етудегі, басқа министрліктер мен ведомстволардың ғылыми бюджеттерін үйлестіруді қамтамасыз етудегі, жеке-мемлекеттік әріптестікті ұйымдастырудағы және коммерциялық емес зерттеу ұйымдарымен өзара іс-қимылдағы Үкіметтің басты құралы Нидерландтық ғылыми зерттеулер жөніндегі ұйым болып табылады және (голл. Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, NWO) [118], білім, мәдениет және ғылым министрлігіне есеп береді. Іс жүзінде NWO Нидерландының бас мемлекеттік ғылыми қорының қызметін атқарады, жылдық бюджеті 650 миллион еуродан асады. Орташа алғанда, NWO жыл сайын өз арналары арқылы университеттер мен ғылыми-зерттеу институттарында 5,6 мыңнан астам ғылыми жобаны қаржыландырады.

NWO-өзінің ғылыми бөлімшелерін, әртүрлі мамандандырылған қорларды, ұлттық зерттеу ұйымдарын, сондай-ақ өзекті мәселелер бойынша уақытша ғылыми топтарды біріктіретін «қолшатыр» құрылым. NWO басшылығын басқарушы Кеңес жүзеге асырады (голл. Algemeen Bestuur), Нидерланды білім, мәдениет және ғылым министріне есеп береді. NWO университеттерге мақсатты ғылыми жобаларды жүзеге асыруға қаражат бөледі (жанама қаржыландыру арнасы деп аталады), сонымен қатар білім салалары бойынша өзінің тоғыз ғылыми бөлімшесі, үш мақсатты топ, материяны іргелі зерттеу қоры арқылы зерттеулерді қаржыландырады (англ. Foundation for Fundamental Research on Matter, FOM) [119], STW технологиялық қоры (ағылш. Technology Foundation SWT) және білімнің әртүрлі салаларында үйлестірілген зерттеулер жүргізуге арналған ұлттық Пәнаралық ғылыми платформалар болып табылатын жетекші ғылыми мекемелер [120].

Ресей Федерациясындағы қазіргі білім беру жүйесі, көптеген дамушы елдердегідей, орталықтандырылған модельмен ұсынылған. «Білім туралы» Заңға сәйкес білім беру саласындағы мемлекеттік басқаруды федералды органдар, федерация субъектілерінің мемлекеттік органдары және жергілікті өзін-өзі басқару органдары өз өкілеттіктері шегінде жүзеге асырады.

Осылайша, осы саланың мемлекеттік реттеуі федералды, аймақтық және жергілікті деңгейлерді білдіреді. Ресей Федерациясының ғылым және жоғары білім министрлігі мемлекеттік саясатты әзірлеу және ғылым мен жоғары білім саласындағы нормативтік-құқықтық реттеу функцияларын жүзеге асыратын федералды атқарушы орган болып табылады. Ресей Федерациясының оқу-ағарту министрлігі (Ресейдің оқу-ағарту министрлігі) жалпы білім беру, орта кәсіптік білім беру және тиісті қосымша кәсіптік білім беру саласындағы мемлекеттік саясатты және нормативтік құқықтық реттеуді әзірлеу және жүзеге асыру функцияларын жүзеге асыратын федералды атқарушы орган болып табылады. Аймақтық басқаруды Ресей Федерациясының субъектілерінің атқарушы органдары жүзеге асырады. Мұндай органдарға министрліктер, департаменттер, бас басқармалар және т.б. муниципалды деңгейде басқару

жүйесі тиісті жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен ұсынылған. Муниципалитеттер әкімшіліктерінің құрылымдық бөлімшелері басқарушы органдар ретінде әрекет етеді. Айта кету керек, әр елдің өзіндік білім беру жүйесі бар, бірақ олар жалпы принциптерге негізделген: адами құндылықтардың басымдығы, ұлттық-мәдени негіз, гуманизм, білім берудің негізгі минимумы, адам қажеттіліктерінің басымдығы, сабақтастық, жүйелілік, сабақтастық және т.б. білім беру [121].

Білімдер экономикасында қарама-қарсы бағытталған екі процесс бар. Бір жағынан, бірнеше орталықтарда шоғырланған іргелі білім өндірісі, екінші жағынан, қолданбалы білім және оны тұтыну бүкіл әлемге бірден таралады. Іргелі білімді өндірушілер – әлемнің бес елі-АҚШ, Жапония, Франция, Ұлыбритания және Германия. Өндіруші елдерде ірі ғылыми орталықтар шоғырланған. Әлемге әйгілі білім өндіру орталықтары-АҚШ-тағы Массачусетс және Калифорния Штаттары, Ұлыбританиядағы Кембридж және Оксфорд университеттік қалалары, Франциядағы Париж. Дамыған елдерде ғылым және жоғары технологиялар саласында бүгінде еңбек ресурстарының 25% - ы жұмыс істейді. Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық әзірлемелерге (ҒЗТКЖ) арналған жалпы әлемдік шығындардың шамамен 40% - ы АҚШ-қа тиесілі. ЕО елдерінде ҒЗТКЖ қаржыландыруға жеке капиталдың қатысуы 55% – ға, ал АҚШ-та 67% - ға жетеді [122]. Соңғы жылдары дәстүрлі білім өндірушілерге Австралия, Финляндия, Оңтүстік Корея, Тайвань, Сингапур және т.б. Малайзия, Қытай және Чили сияқты елдер ел үшін білімді қалыптастыру, алу және пайдалану мүмкіндіктерін құру мақсатында дәйекті стратегияны жүзеге асыруда жылдам ілгерілеуді көрсетеді. Жоғары дамыған елдерде халықтың білім деңгейін арттыруға көп көңіл бөлінетіні таңқаларлық емес. Қазір көптеген елдер (Германия, АҚШ, Жапония және т. б. д.) негізгі өндірістік факторлардың бірі ретінде елдің зияткерлік әлеуетін арттыруға тікелей ықпал ететін жалпыға бірдей жоғары білімді енгізеді.

Украинада жоғары білім саласындағы басқаруды әртүрлі деңгейдегі жоғары білім беруді мемлекеттік басқару органдары жүзеге асырады. Мемлекеттік басқару органдарының қызметі нақты нормативтік-құқықтық базамен реттелуі тиіс [123]. Осылайша, Украинадағы жоғары білім беруді мемлекеттік басқару заңдар мен нормативтік актілерге сәйкес жүзеге асырылады. Олардың негізгілері: Украина Конституциясы (1996); Украинаның «Білім туралы» (1991), «Жоғары білім туралы» (2002) заңдары; «Білім» ұлттық бағдарламасы (Украина ХХІ ст.) (1993 ж.) және білім беруді дамытудың Ұлттық доктринасы (2002 ж.), сондай-ақ Украина Президентінің жарлықтары, Украинаның Жоғарғы Радасы мен Украинаның Министрлер Кабинетінің қаулылары, олар жоғары білім саласын реттеуге және Украинадағы жоғары білім берудің нақты Мемлекеттік басқару органдарының қызметі туралы ережелерге бағытталған. Украинадағы жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару құрылымы Украинаның «Білім туралы» заңымен енгізілді [124]. 1991 жылғы 23 мамырдағы білім беру саласындағы бірыңғай мемлекеттік саясатты іске асыруды қамтамасыз ету мақсатында меншік нысанына қарамастан оқу

орындарының қызметіне мемлекеттік бақылауды жүзеге асыру қажеттігін белгіледі. Бұл функциялар орталық және жергілікті білім беру органдарына және Украинаның Білім Министрлігі жанындағы білім беру мекемелерінің мемлекеттік инспекциясына жүктелді. Бастапқыда оның басты міндеті оқу орындарын олардың мүшелігіне қарамастан тексеру және сертификаттау болды. Жұмыс жасау барысында бұл орган бірнеше рет қайта аталды және қайта құрылды. 2001 ж. Украинаның Білім Министрлігі жанындағы білім беру мекемелерінің мемлекеттік инспекциясы Білім министрлігіне бағынатын атқарушы органнан Украинаның Білім және ғылым министрлігінің құрамында жұмыс істейтін және оған бағынатын үкіметтік мемлекеттік басқаруға айналды және оқу орындарының мемлекеттік инспекциясы деп аталды.

Бұл формада ол басқару құрылымдары мен әкімшілік реформаларды оңтайландыру аясында жойылған 2011 жылға дейін созылды. Сонымен бірге, жоғары оқу орындарының қызметін бақылау процесін жүзеге асыру үшін Украина президенті Украинаның оқу орындарының мемлекеттік инспекциясын құрды. Оған орталық атқарушы орган мәртебесі берілді, оның қызметін Украинаның Білім және ғылым министрі арқылы Украинаның Министрлер Кабинеті басқарады және үйлестіреді. Оның басты міндеті оқу орындарының қызметіне олардың бағыныстылығына және меншік нысанына қарамастан бақылауды жүзеге асыру арқылы білім беру саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруды қамтамасыз ету болып табылады [125].

Жоғары білім беруді мемлекеттік басқару іс-шараларын әзірлеуде және оларды жүзеге асыруда жетекші рөл Украина Президентіне, Украинаның Жоғарғы Радасына және Украинаның Министрлер Кабинетіне тиесілі. Украина Президенті Жоғары білім беру саласына өзінің ықпалын білім беру мәселелері жөніндегі бейінді министрлік басшысын, Орталық атқарушы билік органдарының басшыларын, мемлекеттік әкімшіліктер төрағаларын тағайындау және олардың өкілеттіктерін тоқтату жолымен жүзеге асырады. Сонымен қатар, Украина Президенті министрліктер мен басқа да орталық атқарушы органдарды құрады, қайта ұйымдастырады және таратады; Украинаның Жоғарғы Радасы қабылдаған заңдарға қол қояды немесе тыйым салады, Украинаның Министрлер Кабинетінің актілерін бекітеді және жояды. Украина Президентінің жанынан консультативтік-кеңесші орган ретінде қоғамдық гуманитарлық кеңес жұмыс істейді, оның қызметінің бағыттарының бірі Украинадағы жоғары білім беруді мемлекеттік басқарудың жай-күйін талдау болып табылады. Украинаның Жоғарғы Радасының жоғары білім беруді мемлекеттік басқарудағы миссиясы жоғары білім саласын реттейтін тиісті заңдар мен ережелерді қабылдау болып табылады. Сонымен қатар, ол жоғары білім беру саласы негізгі орын алатын ғылыми-техникалық, әлеуметтік, ұлттық-мәдени даму бағдарламаларын бекітеді [123- 208 б.]. Украина Министрлер Кабинетінің жоғары білім беруді мемлекеттік басқару үдерісіндегі рөлі мынада: дәл осы орган білім беру саласындағы саясатты қамтамасыз етеді; жоғары білім беру саласына қатысты заң жобаларына бастамашылық етеді және әзірлейді; ғылыми-техникалық, әлеуметтік және мәдени дамудың жалпы мемлекеттік

бағдарламаларын әзірлейді, оны кейін Украинаның Жоғарғы Радасы бекітеді; бейіндік білім беру саласының жұмысын бағыттайды және үйлестіреді.

Демек, Украина президенті, Украинаның Жоғарғы Радасы және Украинаның Министрлер Кабинеті жоғары білім беру саласын мемлекеттік басқаруды жүзеге асырады, оны одан әрі дамытудың негізгі бағыттары мен басымдықтарын анықтайды деп айтуға болады. Олар жоғары білім беру саласына қатысты заң жобалары мен бағдарламаларын әзірлейді, қабылдайды немесе оларға вето қояды, сол сияқты оны дамыту және осы саланы басқаруды жүзеге асыру шарттарын белгілейді. Украинаның қолданыстағы «Жоғары білім туралы» Заңына сәйкес жоғары білім беруді басқаруды білім беру саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыруды қамтамасыз ететін орталық атқарушы орган жүзеге асырады; білім беру саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асыратын орталық атқарушы орган; өз қарамағында жоғары оқу орындары бар орталық атқарушы органдар; билік органдары Қырым АР; жергілікті өзін-өзі басқару органдары; жоғары оқу орындарының иелері және қоғамдық өзін-өзі басқару органдары [126].

Ресей мен Украинадағы білім экономикасының қалыптасуы адами капиталдың дамуына айтарлықтай әсер ететін ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың (АКТ) дамуын талдауы керек. Халықаралық ұйымның мәліметі бойынша, Украина мен Ресей дамыған елдерден АКТ даму деңгейі бойынша артта қалды, яғни олар ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың төмен деңгейін көрсетеді. Бұл, ең алдымен, жоғарыда аталған елдерде жеткіліксіз дамыған инновациялық инфрақұрылыммен, ғылыми-зерттеу қызметін тиісінше қаржыландырмаумен, халықтың, кәсіпкерлік құрылымдардың жаңа АКТ құруға және пайдалануға дайындығымен түсіндіріледі. Осыған байланысты дербес компьютерлерді, Интернет желісін, сондай-ақ өзін-өзі басқарудың басқа елдерімен салыстырғанда қымбат ұялы байланысты пайдаланудың төмен деңгейі байқалады [127].

Білім беру қызметтері нарығында мемлекеттік реттеу болуы керек, өйткені бұл жоғары білімді, білікті маман алуға бас тапсырыс беруші мемлекет. Жоғары білім беруді мемлекеттік реттеудегі бұл тәсіл жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару құрылымын қалыптасқан қоғамдық қатынастарға және жаңа экономикалық жағдайларға сәйкес келтіруге бағытталған. Жалпы, реформалардың мақсаттары, ең алдымен, әлеуметтік-мәдени салада заңды тұлға ретінде автономды мекемелер құру арқылы жоғары оқу орындарын одан әрі мемлекет иелігінен алуға дейін азаяды.

Біз жүргізген білім беруді басқарудың шетелдік тәжірибесін зерттеу талдауы басқару модельдерін сақтандыру жіктемесін жүзеге асыруға мүмкіндік берді. Топтастыру мен салыстырудың кросс-белгілері ретінде біз мыналарды анықтадық: мемлекеттің жоғары білім беруді басқаруға қатысуы; елдің жоғары білім беру жүйесі мен экономикалық секторының өзара іс-қимылы; талданатын елдердің әрқайсысының жоғары білім беру жүйесінің негізгі ерекшеліктері және олардың даму тенденциялары, 1-ші кестені қараңыз.

Әлемдік жоғары білім беру жүйелерін талдау нәтижелері мынаны көрсетті:

1) бүкіл әлемде білім беру жүйесі (әсіресе, жоғары) әлеуметтік-экономикалық секторда басым болып саналады және (АҚШ-тан басқа) мемлекеттің бақылауында (немесе оған ұмтылады).

2) барлық елдерде білім беру жүйелері қандай да бір ауқымда әлеуметтік-экономикалық факторлардан туындаған трансформация кезеңін бастан кешуде.

3) барлық еуропалық білім беру жүйелері азды-көпті «әсер-1992» көрсетеді [128].

Болон келісімінен туындаған, жаһандану, интернационализация, массовизация және білім беруді әртараптандыру идеяларын тарату.

4) білім беру жүйесіндегі (барлық елдерде) білім беру дәстүрлерінің рөлінің төмендеу үрдісі айқын байқалады: мемлекеттік модельдер нарықтық модельдерге ұмтылады (экономикалық тұрғыдан орынды); дәстүрлі түрде тәуелсіз модельдер қандай да бір жолмен мемлекетпен өзара іс-қимылды бастайды; жоғары білім беру саласындағы ұлттық дәстүрлерді теңестіретін бөтен білім беру жүйелерінің элементтері енгізіледі (мысалы, алдымен екі деңгейлі жоғары білім беру жүйесі (бакалавриат-магистратура), ал қазір үш деңгейлі (бакалавриат-магистратура));

5) Елдік білім беру жүйелерін (жоғары білім) біріздендіру «академиялық олигархияның» рөлін едәуір төмендетеді және бүкіл білім беру жүйесінің өзгеруіне әкеледі: жаппай және соның салдарынан жалпы білім беру сапасының төмендеуі (өйткені төменгі деңгейлер күрделі білім беру бағдарламаларын игере алмайды, тілдік кедергілер бар және т.б.); білім беруді қаржылық қамтамасыз ету және қаржылық қолжетімділік проблемасын шешу (түлектерге, студенттік кредиттерге, білім беру гранттарына және т.б. мемлекеттік тапсырыс беру және бөлу жүйесін қалыптастыру).

6) Жоғары білім беруді басқару жүйесін түрлендіру: «Федеративтік орталық – өңір», «мемлекеттік – қоғамдық» (басқару және бақылау), «мемлекеттік-жеке» (қаржыландыру), «академиялық-қолданбалы» (оқыту бағыты) өкілеттіктерінің теңгеріміне ұмтылу. Жалпы, көптеген шетелдік, әсіресе еуропалық жоғары білім беру жүйелері Болон келісімін қабылдау барысында білім беру жүйелерін біріздендіру әрекеттерінен және көптеген әлеуметтік мәселелерді шиеленістірген және білім беру реформаларының оң әсерін төмендететін геосаяси дағдарыстан туындаған модернизация кезеңін бастан кешуде.

Осылайша, шетелдік тәжірибені талдау батыс елдерінде білім беру жүйесін мемлекеттік реттеудің орталықсыздандырылуы байқалатынын көрсетеді, бұл мемлекет рөлінің өзгеруінен, реттеуші функцияларды жергілікті билік органдарына, мемлекеттік емес (коммерциялық) және қоғамдық ұйымдарға беруден көрінеді. Бұл тәсіл мемлекеттік және жергілікті басқару органдарын, жоғары оқу орындарын, қоғамдық ұйымдарды және басқа да азаматтық қоғам институттарын қоса алғанда, нарық субъектілерінің желілік өзара іс-қимылына негізделген. Бұл ретте мемлекетті реттеудің желілік құрылымы үйлестіруші рөл атқарады және оның функциялары жалпы білім беру стратегиясын әзірлеуге

және серіктестік қатынастар субъектілерінің өзара іс-қимылы үшін құқықтық жағдайларды қамтамасыз етуге дейін азаяды.

Кесте 1 - Жоғары білім беруді мемлекеттік басқарудың еларалық жіктемесі

Ел	Мемлекеттің қатысуы	Экономикалық сектормен өзара іс-қимыл	Жоғары білім беру сатылары	Білім экономикасын қалыптастыру кезеңіндегі жоғары білімнің негізгі ерекшелігі	Даму тенденциялары
Нидерланды	<p>Университеттердің екі түрі-білім беру дәстүрлерін сақтауды қамтамасыз ететін «ескі» университеттер және «ерте кәсіптік таңдау» жүйесін жүзеге асыратын кәсіптік мектептер (Hogescholen); сәйкесінше ғылыми білім (wo) және жоғары кәсіптік білім (hbo) түлектері. Жоғары білім беруді Ұлттық инспекция үш бағыт бойынша реттейді: оқыту сапасы, ресурстарды пайдалану тиімділігі, білімге қол жеткізу теңдігі; қаржыландыру Орталық қаржы институты арқылы жүзеге асырылады</p>	<p>Hogescholen бизнес құрылымдарымен тығыз байланысты; Халықаралық еңбек нарығы мен жекелеген корпорациялардың міндеттерін шешуге бағытталған көптеген халықаралық білім беру бағдарламалары</p>	<p>Оқу орнына байланысты: бакалавр, магистр, инженер (hbo); инженер, докторандус, заң магистрі немесе Master (wo)</p>	<p>ЖОО дербестендіру тәуекелдерін төмендету үшін ЖОО бастамасы бойынша «тәуелсіз тресттер» (Stichting Vangnet HBO) мекемесі. Трест функциялары-жоғары білім беруді, білім беруді дағдарысқа қарсы басқару, білім беру қызметінің аудиті</p>	<p>Білім берудің либерализмі, жоғары оқу орындарының автономизациясын төмендету</p>
Германия	<p>Көп өлшемді білім: университеттер, институттар, жоғары мектептер (өнер немесе қолданбалы ғылымдар), кәсіптік академиялар (дуальды білім: кәсіпорында және кәсіптік мектепте параллель оқыту). Жоғары білімді басқаруды федералды деңгейде келесі құрылымдар жүзеге асырады: федералды білім және ғылым министрлігі, Федералды экономика министрлігі, федералды Еңбек және әлеуметтік тәртіп министрлігі</p>	<p>Мемлекеттік бағдарлама, кәсіпорындармен тепе-тең негізде бюджеттік қаржыландыру</p>	<p>Төрт кезең: лицензиат, магистр, маман (техникалық мамандықтар үшін), доктор</p>	<p>Студенттерге арналған академиялық еркіндіктің жоғары деңгейі, жеке оқу жоспарлары мен траекториялары</p>	<p>Білім беруді стандарттау, тәжірибеге бағдарланған және қолданбалы білім беруді кеңейту; білім алушының әлеуметтік жауапкершілігінің жоғары деңгейі</p>
Франция	<p>Жоғары білімнің екі жүйесі: жылдам (3 жыл – қызмет көрсету саласы немесе өнеркәсіп) және ұзақ (5 жыл, академиялық білім). Білім беруді орталықтандырудың жоғары дәрежесі, негізінен жастар Министерства, федералды білім және ғылым министрлігінің Мемлекеттік қаржыландыруы мен бақылауы және Мини</p>	<p>Жұмысқа орналасу ықтималдығы жоғары, кәсіпорындармен тығыз байланыс-студенттердің тағылымдама жүйесі</p>	<p>3 кезең бакалавр (лицензиат)-магистр-доктор</p>	<p>Тар кәсіби білімі бар жоғары мектептердің беделі. Диплом беруге және біліктілік беруге мемлекеттік монополия</p>	<p>Білім беруді стандарттау, жоғары мектептер шеңберінде қолданбалы білім беруді кеңейту</p>

АҚШ	Жалпыұлттық білім беру жүйесінің болмауы. Білім беруді орталықсыздандыру және жоғары білім беруді бақылау, басқару және қаржыландыру функцияларын мемлекеттік деңгейге беру	Білім берудің институционалдық дербестігі; ЖОО-ның қаржылық тәуелсіздігі; ЖОО-ның экономикалық жүйемен тікелей өзара іс-қимылы; өзін-өзі басқару	Бакалавриат магистратура докторантура үш деңгейлі жүйесі	Жоғары білімнің «жеке секторы» (мемлекеттік емес коммерциялық университеттер), «білім беру делдалдарының» болмауы, университеттердің дербестігі басым	Жалпы үрдіс-мемлекеттік ықпалды күшейту, жоғары оқу орындарының автономиясын төмендету әрекеттері
Ресей	Орталықтандырылған модель. «Білім туралы» Заңға сәйкес білім беру саласындағы мемлекеттік басқаруды федералды органдар, федерация субъектілерінің мемлекеттік органдары және жергілікті өзін-өзі басқару органдары өз өкілеттіктері шегінде жүзеге асырады	Университеттердің экономиканың нақты секторымен әлеуметтік серіктестігінің шұғыл қажеттілігі мен ресейлік жұмыс берушілердің көпшілігінің университеттермен тиімді өзара әрекеттесуге дайынготовстігі арасындағы қайшылық	- жоғары (бакалавриат); жоғары (мамандық, магистратура); - жоғары (жоғары кадрларды даярлау біліктілік)	адамның өмір бойы үздіксіз білім алу мүмкіндігін қамтамасыз етеді	білім беру секторының әкімшілік жауапкершілігін күшейту, стандарттау, білім берудің ғылыммен және практикамен байланысын дамыту
Украина	Орталық және жергілікті білім беру органдары және Украинаның Білім Министрлігі жанындағы білім беру мекемелерінің мемлекеттік инспекциясы	Жоғары оқу орындарының экономиканың нақты секторымен әлеуметтік әріптестігі әлсіз	Кіші маман Бакалавр Магистр Маман	адамның бүкіл өмірінде үздіксіз білім беру	жаңа білімді өнімді пайдалануға негізделген экономикаға көшу
Ескерту - [128-138] дереккөздер негізінде автормен құрастырған					

2. БІЛІМДЕР ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ

2.1. Қазақстан Республикасында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың қазіргі таңдағы жағдайы мен даму қарқыны

Қазіргі таңда Қазақстанда жаңа білім беру жүйесінің, білім беру бағдарламалары мен стандарттарының жиынтығы, білім беру ұйымдары мен органдарының желілері, сонымен қатар білімдер экономикасының қалыптасуына бағытталған жүйенің қызмет етуін анықтаушы принциптер кешені қалыптасуда. Қандай да болмасын мемлекетте жоғары білім беру жүйесі елдің әлеуметтік-экономикалық, саяси құрылысымен, мәдени-тарихи, ұлттық ерекшеліктерімен анықталады. Жоғары білімге қоятын қоғам талаптары мемлекеттің білім беру саясатының принциптер жүйесінде көрініс табады.

Жоғарыда айтылып өткендей адами ресурстардың дамуында білім беруге аса ден қойылады. БҰҰ-мен жүргізілетін және өмір сүру сапасын халықаралық өлшемінің көрсеткіштерін есепке алатын адами даму индексі мәліметтері бойынша (аталған көрсеткіш өмір сүру ұзақтығы мен халықтың сауаттылығы мен өмір сүру деңгейі есепке алынады) [139], 2021 жылы 185 мемлекет қатысатын адамзат дамуының ең жоғары деңгейімен 63 мемлекет қатарына Қазақстан 53-ші орынды иеленіп енген. Ал, Әлем банкімен құрылған адами капитал дамуының индексі бойынша Қазақстан 175 ел ішінде 78-ші орынды иеленсе, IMD жаһандық бәсекеге қабілеттіліктің халықаралық рейтингінде Қазақстан 63 ел ішінде 43-ші орынды иемденіп, алдыңғы жылмен салыстырғанда 8 орынға төмендеген. Аталған рейтингте «Білім беру» субфакторы бойынша 63 ел ішінде Қазақстан 41-ші орынды [140], Халықаралық экономикалық форумның бәсекеге қабілеттіліктің жаһандық индексінде 2019 жылы «Ғылым» кофакторы бойынша 141 ел ішінде 67 орынды иемденіп, 2018 жылмен салыстырғанда 10 саты төмендеген (кесте 2).

Кесте 2 - Халықаралық рейтингтердегі Қазақстанның орны (соның ішінде білім беру және ғылым субфакторы бойынша)

Рейтинг	2018	2019	2020	2021	2022
IMD жаһандық бәсекеге қабілеттіліктің халықаралық рейтингі	38\63	34\63	42\63	35\63	43\63
Халықаралық экономикалық форумның бәсекеге қабілеттіліктің жаһандық индексінде	59\140	55\141	61\141	*	*
Ғылым	57	67	*	*	*
Инновациялық қабілеттілік	32	32	*	*	*
Индекс компоненттері					
Ғылыми жариялымдар	110	111	*	*	*
ЖІӨ-дегі ҒЗТҚЖ-ға % -бен шығындар	94	101	*	*	*
Ғылыми зерттеу институттарының сапалық индексі	84	82	*	*	*

2-ші кестедегі мәліметтерге сүйенсек, Қазақстанның әлемдік рейтингтерде алатын орнының теріс динамикасы бейнелейді, сондықтан мемлекетке мемлекеттік басқаруда білім беру және ғылым сапасын арттыру үшін бірқатар күш жұмсау қажет. Соңғы бес жылдағы IMD жаһандық бәсекеге қабілеттіліктің халықаралық рейтингіндегі Қазақстанның динамикасы 5 орынға төмендеген. Аталған жағдай еліміздегі білім беру саласында жүргізіліп жатқан реформалардың әлі болса да толымсыздығын бейнелейді.

Өкінішке орай, әлем бойынша азиялық ЖОО-ның (Токио, Тайвань, Гонконг және т.б.) білім беруге ауқымды инвестициялар салу арқасында рейтингтердің арту қарқыны байқалғанмен, қазіргі таңда қазақстандық жоғары оқу орындары Times Higher Education және Шанхай рейтингтері сияқты танымал әлемдік рейтингтердің ешбіреуіне енбеген. Азиялық ЖОО-ның ішінде де біздің республикамыздың университеттері 100 таңдаулы университеттер қатарына енген жоқ [144]. Сөзсіз, аталған жағдай еліміздің жоғары білім беру құнының артуы болғанмен сапасының төмендігі туралы айтады.

Соңғы жылдары Қазақстанда білімдер экономикасының қалыптасуы барысында мемлекет тарапынан заңнамалық базаны қайта жаңғырту, жоғары білім беру және инновация даму бағдарламалары жасалып, ғылыми зерттеу институттары мен технопарктерін құру, жоғары оқу орындарына академиялық бостандық беру, ғылыми зерттеу университеттерін құру сияқты қадамдар жасалған. Білімдер экономикасының қалыптасу сатысында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару құралдары тиімді басқару жолындағы жаңа менеджмент концепциясы бағытындағы білім беру жүйесіндегі реформалар болды. 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Республикасының алдында маңызды міндет әлемдік қоғамдастыққа ену, ал білім беру жүйесінің алдында халықаралық білім беру кеңстігімен үйлесу міндеті тұрды. Осыған орай, алға қойылған міндет мәнмәтінінде білім беру жүйесіндегі мемлекеттік саясат заңнамалық базаны, басқару жүйесі және білім беруді қаржыландыруды реформалау бағытында жүзеге асырылды.

Қазақстан Республикасындағы жоғары білім беруді реформалау 1995 жылдан бастап белсенді жүзеге асырыла бастады. Тәуелсіздік жылдары Қазақстанның жоғары білім беру жүйесін реформалауды келесі кезеңдерге бөлуге болады:

- 1991-1998-ші жылдар – жоғары білім берудің заңнамалық және нормативтік базасының қалыптасуы, модернизациялануы және оның мазмұнының жаңаруы;

- 1999-2004-ші жылдар білім беруді басқару және қаржыландыруды орталықсыздандыру және білім беру ұйымдарының академиялық

бостандығын кеңейту іске асырылды, білім беру жүйесінің стратегиялық дамуын жоспарлау жүргізілді;

- 2005-2010-шы жылдар – нарықтық экономика жағдайларына жоғары білім беру жүйесін бейімдеудің тиімді жолдарын іздеу;

- 2011-2019-шы жылдар – әлемдік білім беру кеңістігіне интеграцияланған, ұлттық білім беру моделінің қалыптасуы;

- 2019-шы жылдан қазіргі уақытқа дейінгі жаңа кезең – білімдер экономикасы және инновациялық экономика негізінде жоғары білім берудің ұлттық моделін құру.

Осылайша, жоғары білім беру жүйесінің дағдарыс жағдайында дәрежесін сақтап қалуға, жоғары білім берудің заман талабына сай бейімделуіне және жоғары білім алушылар мен жоғары оқу орындарының санын арттыруға әкелген 1991 жылдан бастап қазіргі заманға дейінгі кезеңдерге бөлікті. Өзінің даму кезеңінде жоғары білім беру жүйесінде академиялық мобильділік, жаппай білім беру (массовизация), ЖОО-ны академиялық бостандық беру және т.с.с. инновациялық ерекшеліктерді иеленді.

Ел экономикасының шаруашылық жүргізудің жоспарлыдан нарықтық қатынастарға өту барысында жоғары білім беру жүйесінің өзгеше белгісі қалыптасты. 1990-шы жылдардың басында жоғары білім беру жүйесінде орын алған өзгерістер мен ЖОО-ның мемлекет тарапынан қаржыландыру көлемінің азаюы салдарынан мамандардың едәуір санының елден кетуі, жоғары білім беру және жоо-дағы ғылым деңгейінің едәуір құлдырады. Сонымен қатар аталған жайт, ЖОО-ның негізгі құралдарының тозуымен ұласты.

Нарықтық қатынастарға өтумен байланысты қоғамдық институт ретіндегі жоғары білім беру жүйесіндегі өзгерістер әсіресе, Мемлекеттің егемендігі туралы декларацияда айтылғандай саясат, экономика, мәдениет және қоғам салалары, республиканың әкімшілік-территориялық құрылымы, сондай-ақ мемлекеттік басқару органдарының қызметінің құрылым мен ерекшеліктері анықтауға қатысты барлық сұрақтардың дербес шешім қабылдаумен мемлекеттік деңгейдегі бастамашылдылықты талап етті [145]. Аталған декларацияның ережелері 1991 жылы 16 желтоқсанда қабылданған Қазақстан Республикасының мемлекеттік егемендігі туралы Конституциялық заңда бекітілген [146]. Осылайша, жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың алғышарттары 1993 жылы Қазақстанның бірінші Конституциясының 24 бабында бекітілген азаматтардың мемлекеттік білім беру ұйымдарында тегін барлық білім беру сатыларынды білім алу құқығы деп есептейміз.

Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайындағы жоғары білім берудің яғни сапалы білім беру реформасы тек білім беру жүйесіндегі нақты жағдайды және мемлекет пен қоғамның болашақтағы дамуының мүмкін жолдарын ескере отырып, егжей-тегжейлі пысықталған стратегия барысында ғана жүзеге асыруға болады. Мұндай стратегия жылдам өзгеріске

ұшырайтын жағдайларға үнемі бейімделетін, икемді, тактикалық бағдарламалар даярлау үшін негіз болды [147].

Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында, Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысымен «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасында көзделген іс-шаралар негізінде жүзеге асырылады [148; 149; 150].

Жоғарыда аталған бағдарламалар мен ұлттық жоба міндеттері «Қазақстан-2050» Стратегиясы [151], «100 нақты қадам» Ұлт жоспары, «Ұлттық рухани жаңғыру» ұлттық жобасы [152], «Цифрландыру, ғылым және инновациялар есебінен технологиялық серпіліс» ұлттық жобасы [153], «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасы [154], «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі аумақтық даму жоспары [155], Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022 - 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасы [156], Қазақстан Республикасының ғылымын дамытудың 2022 - 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасы [157], Өмір бойы оқу (үздіксіз білім беру) тұжырымдамасы [158] және өзге де салалық бағдарламалық құжаттардың міндеттерімен сәйкес келеді. Бұл салалық мемлекеттік бағдарламалардың тиімді жүзеге асырылуы тікелей кадрлық қамсыздандыру сапасы мен адами капиталдың дамуынан тәуелді. Осыған орай аталған бағдарламалар мен жобалар қазақстандық қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының модернизациясы бойынша мемлекеттік стратегияларға жауап береді.

2010 жылы Қазақстан Республикасын үдемелі индустриялық-инновациялық дамыту жөніндегі 2010 - 2014 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы қабылданып, Қазақстан аталған бағдарлама аясында білімдер экономикасын өту негіздері ретіндегі ауқымды индустриаландыру рельстеріне аяқ басты. Сол жылдары жүзеге асырыла бастаған реформалар елдің білім беру және инновациялық құрылымын айтарлықтай жандандырды.

Сонымен қатар, инновация мәселелері бойынша мамандандырылған даму институты «Технологиялық даму бойынша Ұлттық агенттік» АҚ-ы құрылып, аймақтық технопарктер, венчурлық қорлар және конструкторлық бюролар қызмет ете бастады. Тағы бір инновациялық саладағы маңызды оқиға 2012 жылы қабылданған «Индустриалды-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы» Заңның қабылдануы болды. Атап айтсақ, аталған заңда мемлекеттік органдар құзыреттіліктері айқын бөлініп, индустриалды-инновациялық жүйенің құрамы құрылымданған және индустриалды-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау іс-шараларының тізімі кеңейтілген және заңнамалық бекітіп, халықаралық тенденцияларға сәйкес инновация саласындағы терминологияны жетілдірді [159].

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған және Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаларының жалпы мақсаты экономиканың орнықты дамуы үшін білім берудің және ғылымның бәсекеге қабілеттілігін арттыру, адами капиталды дамыту, Қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру және жалпы адамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу және оқыту, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына ғылымның үлесін арттыру соңғысы білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында аса өзекті болып отыр. Аталған бағдарламалардың жүзеге асырылуының негізгі бағыттарына экономика салаларын жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар бәсекеге қабілетті кадрлармен қамтамасыз ету, білім беруді, ғылымды және инновацияларды интеграциялау, ел экономикасының қарқынды әртараптануы және тұрақты дамуы үшін ғылымның нақты үлесін қамтамасыз ету, сонымен қатар білім беру ұйымдарын цифрлық инфрақұрылыммен және қазіргі заманғы материалдық-техникалық базамен жарақтандыру, білім беруді басқару және қаржыландыру жүйесінің вертикальді енгізу, ғылымның зияткерлік әлеуетін нығайту, ғылыми инфрақұрылымды жаңғырту және цифрландыру және ғылыми әзірлемелердің нәтижелілігін арттыру және әлемдік ғылыми кеңістікке интеграциялануын қамтамасыз ету болып табылады. Аталған бағдарламалардың нәтижелілігінің төмендігі немесе толықтай жүзеге асырылмау салдарынан мемлекеттік бағдарламалардың орынан ұлттық жобалар келді.

Жоғары білім беру жүйесіндегі мемлекеттік бағдарламалар орнына 2021 жылдан бастап Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысымен «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасы енгізілді. Аталған жобаның 4-бағыты жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім негізгі мақсаты Қазақстандық ЖОО-ның бәсекеге қабілеттілігін арттыру. Ұлттық жобада алға қойылған артықшылықтардың басым бөлігі ЖОО-ның қызметінің тиімділігін арттыруға бағытталған. Осыған орай, жоғарыда аталған бағдарлама мен жобаның алға қойылған мақсаттарға қол жеткізу дәрежесі оның толыққанды жүзеге асырылуының тиімділігінің көрсеткіші болып табылады.

Аталған жобаны жүзеге асыру бойынша үйлестіру қызметі ҚР ҒЖБМ жүктелген. Сонымен қатар, аталған бағдарламалар мен жобаны жүзеге асыру барысында өзге де мемлекеттік органдардың яғни ауылшаруашылығы, денсаулық сақтау, инвестициялар және даму, қаржы, мәдениет және спорт, ішкі істер қызметі салаларының министрліктерінің қатысқаны жөн деп есептейміз. Себебі, нақты бизнес және қызмет саласының өкілдері жоғары білімді мамандардың яғни түлектердің біліктілігіне және әрбір бағыт бойынша мамандарды даярлау барысына қаржыландырылу үшін мақсатты құралдарды іздеу, әрбір мамандық бойынша жан басына қаржыландыруға әсер етіп, білім беру сапасы мен деңгейіне баға бере отырып, біліктілік

талаптарын орната алады. Нәтижесінде аталған сала өкілдерінің қатысуы Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінің сапалық және сандық көрсеткіштеріне жағымды әсер етуі мүмкін. Осылайша, мемлекеттік бағдарламалар мен жобалардың жүзеге асырылуы ҚР ҒЖБМ, соның ішінде «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасының 5-ші міндетінің үш көрсеткішінің де жүзеге асырылуына жауапты тұлға ҚР Білім және ғылым вице-министріне тағайындалған. Біздің ойымызша, жобаның белсенді жүзеге асырылуы барысында отандық және шетелдік сарапшыларды, ғалымдарды, жоғары білім беру жүйесінде маманданған мамандарды, сонымен қатар азаматтық қоғамның бейіндік институттарын жұмылдырған жөн [154].

Сондай-ақ, егемен Қазақстанның алғашқы нормативтік актілері бірінші кезекте жоғары оқу орындарының экономикалық негізінің өзгеруіне ден қойған. Жоғары білім беру жүйесіндегі қатынастар жоғары білім деп орта білім негізінде институттарда, заводвтуздарда және академияларда, университеттерде мамандарды даярлау деп танылған, 1992-1993 жылдары қабылданған «Білім беру туралы» және «Жоғары білім беру туралы» заңдарда құқықтық рәсімделген. Аталған кезеңнен жеке меншік оқу орындарының болуына қарамастан, кандидат және ғылым докторы ғылыми атақтарын тағайындау үкіметтің жеке қаулысымен және мемлекет жалпыға міндетті стандарттары мен лицензиялау негізінде білім беру жүйесін реттеп, мемлекеттік басқаруда сақталған [160; 161; 162]. Осылайша, Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың алғашқы заңнамалық базасы жоғары білімді дәстүрлі реттеу заңнамасынан Кеңес үкіметінен бастау алады.

Сонымен қатар, «Жоғары оқу орындарын аккредитациялау туралы ереже мен жоғары оқу орындардың дербестігі туралы ережені бекіту туралы» 1993 жылғы үкімет қаулысына сәйкес, ЖОО-дың негізгі қызметін түбегейлі өзгерту туралы алғашқы мемлекеттік іс-шаралардың үдемелі сипатының аса маңыздылығын мойындауымыз қажет. Аталған қаулы аккредиттеу қорытындыларына сәйкес үкімет немесе президентпен ЖОО-ына дербестікті беру заңнамасын қарастырады, яғни дербестік ЖОО-ына қорлар мен айналым құралдарын және жер учаскелерін өздігінен пайдалану құқығын, ғылыми-білім беру қызметтерін енгізуге мемлекет тарапынан қаржыландырылу артықшылықтарын, дербес жоғары оқу орындарының түлектері еңбекпен қамту орталықтары арқылы бірінші кезекше жұмысқа тұруға мүмкіндіктері және т.б. артықшылықтар берді. Сонымен қатар, ЖОО-ын аккредитациялау туралы және ЖОО-ын дербестігі туралы ережелерге сәйкес білім алушыларға ұсынылатын білім сапасын мойындау үшін негіз болып табылатын және мемлекетпен жүргізілетін аккредитациялау жүйесінің қалыптасуы үшін жағдай туындап, дербес ЖОО-ын басқару үшін коллегиялық басқару институты яғни қамқоршылар кеңесі енгізіле бастады. Қамқоршылар кеңесінің құрамына қоғам мен кәсіпорындар (мемлекеттік, квазимемлекеттік, жеке) кіріп, негізгі мақсаты ЖОО-ның қызметінің қоғаммен келісуі, қаржылық және өзгеде ресурстық қолдау мәселелерін

шешуге, интеллектуалды әлеуетті тиімді пайдалану жолдарын іздеуге бағытталған [163]. Жоғары білім берудің сапасын арттырудың тиімді жолдарының бірі ретінде қарастырылып отырған жоғары білімді басқарудың орталықсыздандырылуы және жоо-ның академиялық бостандықтарының кеңеюі 2010 жылы Қазақстан аяқ басқан Болон үрдісінде мемлекет тарапынан бақылауды азайту және жоо-ына басым бостандықтарды беруді негіздейді. ЖОО-ның автономдылығы яғни дербестік Жалпы хартиядан бастау алған Болон үрдісінің барлық құжаттары арқылы өтетін, негізін қалаушы принциптердің біріне жатады [164].

Осылайша, заңнамалық-нормативтік база, отандық жоғары білім беру жүйесінің теория және тәжірибесін талдау негізінде Қазақстандағы жоғары білім берудің орталықсыздандырылуының келесідей негізгі төрт сатысын ажыраттық.

1 сатысы XX ғасырдың басы – 1990 жыл – білім беруді орталықтандырылған басқару айқын бейнеленген кезең, яғни халыққа білім берудің дамуының Кеңестік кезең;

2 сатысы 1991-1998 жылдар – орталықсыздандыруға өтудің заңнамалық және нормативтік базасының құрылуы, жоғары білім беру жүйесін реформалау, жоо-ын жекешелендіру;

3 сатысы 1999-2010 жылдар аралығы ҚР жоғары білім беру жүйесін қаржыландыру және басқарудың орталықсыздандырылуы;

4 сатысы 2011 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейінгі кезең білім берудің дербес мекемелерінің жүйесін енгізу және жоо-ына институционалдық дербестікті беру.

Сонымен қатар, барлық деңгейдегі бағдарламалық құжаттарда жоғары білім берудің әлеуметтік тиімділіктің негізгі шарты ретіндегі дербестікті мойындау қажеттігі айқындалды. 2010 жылы бірінші күнінен дербес қызмет ететін Назарбаев Университеті құрылған. 2011 жылдың 15 маусымынан бастап аталған университет «Дербес білім беру ұйымы назарбаев Университеті» болып атауы өзгертілді. Университет өзінің дербес стандарттары бойынша «Назарбаев Университеті», «Назарбаев Зияткерлік мектептері» және «Назарбаев Қоры» мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 19 қаңтардағы № 394-IV Заңы негізінде қызмет етеді және ҚР білім және ғылым министрлігімен басқарылмайды [165]. «Білім беру жүйесіне дербестік беру толыққанды қалыптастырылған «2020 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының дамуының стратегиялық жоспарында» Назарбаев Университетінің моделі мысалында білім беру, ғылым, қаржылық, халықаралық және өзгеде қызметтерді жүзеге асыруда дербестік түсіндірілетін, жоо-дар дербестігінің принциптері жасалып, мемлекеттік ЖОО коммерциялық емес дербес жоо-на айналған. Осылайша, 2015 жылдан ұлттық зерттеу университеттеріне, 2016 жылдан ұлттық жоғары оқу орындарына және 2018 жылдан өзге жоғары оқу орындарына дербестік беру жүзеге асырылған [166].

Бірақ, біздің ойымызша, жеке меншік жоо-ның дамуы және жоо-ың дербестігіне бағытталған алғашқы мемлекеттік шешімдердің ілгершілігіне қарамастан, мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси қалыптасу кезеңінде батыстық ЖОО-ның моделінің көшірмесін жасау тиімсіздігінің салдарынан ЖОО-ар жүйесінің бәсекелік ортасын құру толыққанды жүзеге асырылуына мүмкіндік бермеді. Аталған кезеңнен бастап, қабылданған заңнамалық актілер және стратегиялық бағдарламалық құжаттар ұйымдастыруға академиялық, кадрлық және қаржылық мәселелерге қатысты жоо-ға біртіндеп дербестік беру арқылы мамандарды даярлаудың үш сатылы жүйесінің жоғары білім беру жүйесіне енгізу, кредиттік білім беру технологиясын енгізу жүзеге асырылды. Қазіргі таңда Қазақстанда жоғары білім беру жүйесінде білім беру ұйымдарына дербестік беру бойынша реформалар әліде жалғасуда деп айтуға болады.

Ары қарай еліміздегі жоғары білім беру жүйесін басқару сөзсіз, озық әлем елдерінің алдыңғы қатарлы стандарттарын қабылдау арқылы тиімділігін арттыруға әсер еткен әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағытталды. ЖОО-дың Еуропалық білім беру стандарттарына өтуінің бастамасы 1994 жылы бакалавриат және магистратура бағдарламаларының мемлекеттік жоғары білім беру стандартын енгізуден және бакалавриат және магистратураның мамандықтар классификаторын дайындаудан басталды. 2001 жылы білім беру жүйесінің халықаралық классификаторына сәйкес, жалпы мазмұны 283 арнайы білім беру мамандықтары, 70 магистрлік және бакалавриат даярлаудың 46 бағытынан тұратын жоғары білім берудің мамандықтары мен даярлау бағыттарының жаңа классификаторы енгізілді. Аталған кезеңнен бастап болашақта Болон үрдісіне енуді жоспарлау үшін кредиттік технология бойынша білім беру, академиялық мобильділік, жоо-ды коллегиялық басқару және оқу орындарының қызметінің сапасын ішкі бақылау жүйесі біртіндеп енгізіле бастады [167]. Жоғары білім беру жүйесінің қалыптасуының маңызды қиындықтарының қатарына біз тек көрсеткіштерге бағытталған және нәтижеге қол жеткізудің талдауын есепке алмай жүргізілген реформалар мен әліде сақталып келе жатқан мемлекеттік бақылау мен жоо-дың енjarлығы деп түсінеміз. Осылайша, қазіргі таңда 2022 жылы 20 шілдеде ҚР Әділет министрлігінің бұйрығымен «Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттары» негізінде жүзеге асырылуда [168].

Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінің дамуына жаңаша серпіліс 2012 жылы 14 желтоқсанда қабылданған қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты «Қазақстан 2050» стратегиясы берді. Аталған стратегияда жоғары білім ең бірінші кезекте ұлттық экономиканың мамандарға деген қазіргі және келешектегі сұранысын барынша өтеуге бағдар ұстауы керек делінген [151]. Аталған стратегияда қойылған міндет пен мақсатқа сәйкес жалпы білім беруді дамытудың Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 - 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы бағдарламасы іске асырылды (ҚР Президентінің 01.03.2016 №

205 Жарлығымен күші жойылған [169]. Аталған бағдарламалар жоспарлы даму жүзеге асырылып жатқан бағдарламалардың жүйелілігіне мүмкіндік туғызып, ЖОО-дың қызметіне жағымды әсер етті.

Қазіргі таңда, Қазақстанда 2022 жылы жоғары және жоғары білімнен кейінгі білім беру қызметін 116 бірлік жоғары оқу орындары жүзеге асырады. ЖОО-ның қимадағы негізгі түрінің басым саны университеттерге келеді (кесте 3). Түрлері бойынша мемлекеттік және жеке меншік жоғары оқу орындарының бейнеленген динамикасы аса қызығушылық танытады. Себебі 2014 жылы Қазақстандағы ЖОО-дың саны 123 бірлік болса, 2022 жылы олардың саны 116-ға азайған.

Кесте 3 - 2014-2022 жылдар аралығындағы түрлері қисынындағы ҚР-ның жоғары оқу орындары және контингенті

Көрсеткіштер	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2020-2021	2021-2022	2022-2023
Жоғары оқу орындары барлығы:									
ЖОО саны	126	127	125	122	128	125	125	122	116
студ.саны., мың адам	477387	459369	477074	496209	542458	604345	576557	575552	578237
Қабылданды студ.саны., мың адам	125362	115195	147692	240730	163336	163494	152789	159804	163472
Аяқтады студ.саны., мың адам	177678	147184	138004	127084	130691	142435	153627	151679	161974
Ұлттық жоғары оқу орындары									
ЖОО саны	6	5	5	5	5	8	9	9	9
Ондағы студ.саны., мың адам	26265	22617	23427	24142	26482	43853	68241	76516	76325
Қабылданды студ.саны., мың адам	7114	6041	6065	7050	8810	11882	15343	22710	19662
Аяқтады студ.саны., мың адам	6526	6757	4639	5666	5624	8164	11970	14785	18669
Ұлттық зерттеу университеттері									
ЖОО саны	-	-	-	-	-	-	2	2	2
Ондағы студ.саны., мың адам	-	-	-	-	-	-	15491	16628	16447
Қабылданды студ.саны., мың адам	-	-	-	-	-	-	4177	4490	4415
Аяқтады студ.саны., мың адам	-	-	-	-	-	-	3078	2902	3393
Университеттер									
ЖОО саны	83	83	85	84	90	86	83	83	78
Ондағы студ.саны., мың адам	383184	374181	389721	409678	470140	504773	441108	436820	444358
Қабылданды студ.саны., мың адам	100994	92421	118698	112262	141410	137383	119598	120046	126526
Аяқтады студ.саны., мың адам	141295	116911	112361	105096	113090	119516	122613	118758	125009
Академиялар									
ЖОО саны	21	20	17	16	16	17	17	16	14
Ондағы студ.саны., мың адам	32879	27154	26111	26792	26861	34292	30789	26100	23179
Қабылданды студ.саны., мың адам	8010	6796	9368	8119	7851	9154	8584	7124	7269

Аяқтады студ.саны., мың адам	17583	12590	10518	7717	7394	9349	9985	7555	7289
Институттар және оларға теңестірілген жоо									
Оқу орындарының саны	16	19	18	17	13	14	14	12	13
Ондағы студ.саны., мың адам	35059	35417	37815	35597	18975	21427	20928	19488	17928
Қабылданды студ.саны., мың адам	9244	9937	13561	10947	5265	5075	5087	5434	5600
Аяқтады студ.саны., мың адам	12274	10926	10486	8605	4583	5406	5981	7679	7614
Ескерту - Ұлттық статистика бюросы Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі мәліметтері бойынша автормен құрастырылған.									

2022 жылы ЖОО-дың санының төмендеуі 2021 жылы сапасыз білім беру қызметін ұсыну нәтижесінде жабылған 15 ЖОО –мен байланысты. Сол сияқты аталған жылы сапасыз білім беру нәтижесінде 65 ЖОО-нан 500-ден астам лицензия қайтарылған. Әрине мұндай серпіліс білім сапасын да әсерін тигізді, себебі профессорлық-педагогикалық персоналдың біліктілігін арттыру және жоо-ның құрылымын өзгерту үнемі жоғары статусты алумен ұласпайды. Сәйкесінше осы жағдаятта ұлттық жоғары оқу орындарының санының динамикасы яғни 2020 және 2022 жылы 9 оқу орны және институттардың 2020 14 ЖОО, 2022 ж.-13 ЖОО тұрақты. Келтірілген мәліметтер ҚР-ның жоғары және жоғары білімнен кейінгі жүйенің білімдер экономикасының салдары ретіндегі бір ерекшелігі жаппай білім беруді сипаттайды.

1999 жылдан бастау алған студенттер контингентін қалыптастырудың және грант және несие негізінде жан басына шаққандағы қаржыландыру енгізгеннен бастап, сөзсіз жоғары білімге деген қол жетімділік арта түсті. Бірақ, біздің ойымызша аталған жаңдай жоғары білім беру жүйесінің экономикалық жағдайдан тәуелділігін арттырды. Сол кезден аталған заңнамаларды жүзеге асыру барысында білім беру гранттарын бөлу, білім берудің көп деңгейлік құрылымын қалыптастыру және білім беру стандарттарына өзгерістер енгізу мен ЖОО-ын аттестаттау мен лицензиялауға қатысты үкімет қаулылары қабылданды [170]. Аталған заңнамалық актілер Қазақстанның білім берудің мемлекеттік стандарттарының халықаралық білім беру біліктілігінің стандарттарымен үйлесуіне ісер етті. Нәтижесінде еңбек нарығының сұранысына сәйкес білім беру бағдарламаларының сабақтастығы мен біріңғайлығы үшін негіз туындады, студенттер мен оқытушылардың академиялық мобильділігі белсендендірілді, білім беру бағдарламаларын таңдау барысындағы академиялық бостандық артып, студенттердің білім алуға біліктілік әдістерінің жаңаша әдіснамасы енгізілді.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының жоғары және жоғары білімнен кейінгі білім беру құрылымы 2007 жылдың 27 шілдесінде қабылданған «Білім беру туралы» заңымен реттеледі. Соңғы енгізілген өзгерістер мен толықтыруыларға сәйкес бакалавриат – сәйкес мамандық бойынша «бакалавр» дәрежесі тағайындалатын мамандарды даярлауға бағытталған

жоғары білім берудің білім беру бағдарламасы, ал магистратура, резидентура және докторантура жоғары білімнен кейінгі білім беру жоғары білім беру немесе жоғары білімнен кейінгі білім беру ұйымдарында, ғылыми ұйымдарда мамандарды даярлаудың негізгі қызметі мен бағыты бойынша, сонымен қатар, ҚР-ның заңнамасымен бекітілген, ережеге бойынша жыл сайын бекітілетін, мамандықтар тізіміне сәйкес, күндізгі білім беру формасы бойынша жоғары және (немесе) жоғары білімнен кейінгі білім берудің озық шетелдік оқу орындарына «Болашақ» халықаралық стипендиясына стипендиаттарды жіберу арқылы жүзеге асырылады.

Сонымен қатар аталған заңнама негізінде жоғары оқу орындарының өздігінен білім беру бағдарламаларын даярлау және жүзеге асыру секілді жоо-ның білім беру қызметін лицензиялау мәселелерінің жағаша әдіснамасы жасалып, мемлекеттік тапсырыс үшін негіз ретіндегі ҚР ҒЖБМ-мен білім беру бағдарламаларының Реестрі енгізілген. Білім алушы студенттер контингенті мамандықтар бойынша емес, ел экономикасының немесе аймақтың мамандарға сұранысына сәйкес білім беру бағдарламаларынан шыға отырып жасалады. Ал білім алушының қаржыландыру бойынша ықыласы академиялық кредиттерді меңгеру бойынша ж.зеге асырылады. Қазіргі таңда, білім беру траекториясы құзыреттіліктің модульдік оқытуна сәйкес болғанымен, пәнаралық әдісті талап ететін, модульдік-құзыреттілік бағдарламаларын енгізу қиыншылықтарын көріп отырмыз.

Заңнамада жоғары оқу орындарының сапасы мен тиімділігін бағалаудың аккредиттеу органының төлемақысын жоғары оқу орындармен ақылы түрде ерікті аккредиттеу механизмі арқылы жүзеге асырылу яғни білім беру ұйымын аккредиттеу ерікті негізде жүзеге асырылу жүйесі сақталған [171]. Аталған әдіс біздің ойымызша өте орынды, себебі жоғары оқу орындарының қызметінің сапасы мен тиімділігіне тікелей әсер ететін, барлық қызмет түрлеріне лицензия алу, абитуриенттер тарапынан рейтинг пен имиджінің артуына жәрдемдесетін, сонымен қатар, бизнес тарапынан қаржыландыру үшін тартымды ететін аккредитациялауден өту оның ішінде шетелдік аккредиттеу ЖОО-дың басты қызығушылығына айналдырады.

Қазіргі таңда танылған аккредиттеу органдарының тізіліміне 12-і аккредиттеу органы кіреді, оның ішінде 6-уы қазақстандық (Аккредиттеу және рейтингтің тәуелсіз агенттігі (IAAR), Білім сапасын қамтамасыздандыру бойынша тәуелсіз агенттігі (IQAA), Қазақстанның Заманауи (Элиталақ) Білім Ассоциациясы KAZSEE, Аккредиттеу және білім беру сапасын сараптау тәуелсіз агенттігі (ARQA), Білім беруді, денсаулық сақтауды сапамен қамсыздандыру және аккредиттеудің еуразиялық орталығы (ECAQA), Аккредиттеудің тәуелсіз қазақстандық орталығы) және 6-ы шетелдік FIBAA - Foundation for International Business Administration Accreditation, Инженерия, информатика, жаратылыстану ғылымдары және математика облысындағы білім беру бағдарламаларын аккредиттеу бойынша агенттік (ASIIN), Инженерлік және технологиялық бағдарламаларды аккредиттеу жөніндегі кеңес (ABET), MusiQuE - Music Quality Enhancement ,

Accreditation, Certification and Quality Assurance Institute - ACQUIN, Бизнес мектептері мен бағдарламаларын аккредиттеу кеңесі (ACBSP) жатады [172].

Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесін заңнамалық реттеудің стратегиялық бағдарламалық құжаттар негізіндегі мемлекеттік басқарудан өзге 2000 жылдан бастап 6 мемлекеттік бағдарлама жасалған:

- «Білім» мемлекеттік бағдарламасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы 2000 жылғы 30 қыркүйек N 448. Күші жойылды - ҚР Президентінің 2006.01.09. N 1696 жарлығымен [173];

- Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы Қазақстан Республикасы Президентінің 2004 жылғы 11 қазандағы N 1459 Жарлығы [174];

- Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 - 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарлығы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығымен [175];

- Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 29 қазандағы № 781 Жарлығымен [176];

- Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 29 қазандағы № 781 Жарлығымен [177];

- Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысымен [178].

Аталған бағдарламалардың жүзеге асырылуы барысында жоғары оқу орындарының қызметінің тиімділігін мемлекеттік басқарудың жаңа заманауи стратегиялық деңгейіне өтуге мүмкіндік туғызды. Бағдарламалар жоғары және жоғары білімнен кейінгі білім берудің бәсекеге қабілеттілігін арттырып, нақты бағдарламалық көрсеткіштерге сәйкес негізгі қызметтерін есепке ала тиімді жүзеге асырылуына бағытталды. Осылайша, әрбір кезеңдегі жүзеге асырылған білім беру жүйесін дамытудың мемлекеттік бағдарламалары жоғары білім беру жүйесінің сапалық өсімін қамсыздандыра отырып, қазақстандық экономика мен қоғамның талаптарын қанағаттандыруға бағытталған.

Білім беру жүйесіндегі 2011-2020 жж. және 2016-2019 жж. мемлекеттік бағдарламалар және олардың жүзеге асырылуы сыртқы факторлар деңгейінде түбегейлі өзгерістермен байланысты мазмұндық және институционалдық

сипаттағы артықшылықтарды ғана қалыптасқан құқықтық және әлеуметтік – экономикалық жағдайларға негізделді. Аталған бағдарламалардың мақсаты отандық ЖОО-дың бәсекеге қабілеттілігінің дамуының, және оның адами капитал деңгейін арттыру және экономиканы әртараптандыруды қамтамасыз етуге қабілетті мамандарды даярлау үшін сапасы мен тиімділігінің жоғары деңгейіне ие болды. Көрсетілген мерзімге сәйкес толыққанды жүзеге асырылған 2016-2019 жж. арналған мемлекеттік бағдарламаның нәтижелілігіне талдау 2.2. тармақта жүргізілген.

Еліміздің дамуының нарықтық жағдайлары мен жоғары білімнің коммерциаландырылуы біршама халық үшін білімге қолжетімділік мәселесінің өзектілігін арттырды. Осылайша ҚР ҒЖБМ-мен жүргізілген талдау нәтижелеріне бойынша білім беру грантын алу тұрмысы жақсы отбасылардың балалары үшін ғана қолжетімді болып, жоғары білімнің құнының жоғары болуының салдарынан жасөспірімдердің шетелге білім алуға кету қарқыны етек алған. Сөзсіз, шетелдік ЖОО-ы студент үшін жеңілдіктер мен жағдайлардың кең ауқымын ұсынуына әкеліп отыр. Аталған мәселе 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасында қызметтің жеке бағыты Мемлекеттік білім берудің жинақтау қоры (ары қарай МББЖҚ) арқылы ақылы білім алуға қолжетімділікті арттыру арқылы халықтың басым бөлігін қамту болды [179]. Атап айтсақ, Біздің ойымызша, соңғы жылдары МББЖҚ жүзеге асырылуы барысындағы түлектердің кадрлық қолдау іс-шараларына қарамастан, Қазақстандағы валютаның құнсыздануы байқалуда, жоғары білім ақысы өсуде, жалақының нақты көлемі төмендеуде, сол сияқты теңгеміздің құнсыздануы салдарынан салымдардың құны төмендеп халықтың төлем қабілеттілігі төмендеуі секілді объективті және субъективті сипаттағы мәселелер орын алуда. Осылайша, МББЖҚ салымдарын индексациялау бойынша жүзеге асырылып жатқан іс-шаралар оның құндық өтемақысын толықтырмайды және МББЖҚ арқылы жоғары білім алуды қаржыландыру жүйесі шетелдік ЖОО-ымен салыстырғанда Қазақстандық жоғары білімнің сапасы мен деңгейінің төмендігіне орай түлектердің шетелдік ЖОО-ына жылысуын әлі күнге дейін тоқтатпады.

Дамудың жаңа экономикалық бағытының логикалық жалғасы 2022 жылдың 11 маусымынан ҚР Президентінің Жарлығына сәйкес еліміздегі ғылыми қызметтің координациясын күшейту мақсатында бейіндік министрлікті бірі жоғары білім және ғылым мәселелерімен айналысатын, екі ведомствоға бөлу болды. Осылайша, жоғары білім және жоғары оқу орынан кейінгі білім, ғылым және ғылыми-техникалық қызмет, ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық қызмет нәтижелерін коммерциаландыру облысында бірінғай мемлекеттік саясатты қалыптастыру мақсатында 2022 жылдың 19 тамызында ҚР Үкіметінің Қаулысымен ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі құрылды. Құрамына 4 салалық комитет яғни Ғылым комитеті, Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті, Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі оқу комитеті, Тіл

саясаты комитеті және 29 жоғары оқу орын мен 24 ғылыми зерттеу институттары кірді.

Қазіргі таңда жоғары білім беру жүйесінің білімдер экономикасы жағдайына сай дамуы үшін басты векторды Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасында айрықша ден қойылған. Атап айтсақ, аталған тұжырымдаманың 6-шы тарауы «Білім экономикасы» үшін жоғары білікті кадрлар даярлауға бағытталған іс-шаралармен қаныққан [180]. Аталған тұжырымдаманың білімдер экономикасының қалыптастурға арналған басым бағыттарының көрінісі келесі 5-ші суретте бейнеленген.

6-ТАРАУ «БІЛІМ ЭКОНОМИКАСЫ ҮШІН ЖОҒАРЫ БІЛІКТІ КАДРЛАР ДАЯРЛАУ

1. Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімге қолжетімділікті кеңейту:

- ҰБТ-ны жетілдіру. дарынды жастардың кетуін азайту және ел ішінде жоғары білім алуға қол жеткізуін кеңейту мақсатында SAT, ACT және IB халықаралық стандартталған тестілерінің балдары енгізу, 2025 жылға дейін гранттар саны 50 %-ға арттыру;

- Оқыту сапасын, студенттердің өздерінің жауапкершілігін және жоғары оқу орындары арасындағы бәсекелестікті арттыру мақсатында заңнамалық деңгейде оқыту үшін көзделген қаражатты (білім беру гранты) студенттің арнайы білім беру шотына аудару бойынша нормалар көзделуі;

- Техникалық бағыттарға гранттар саны арттыру;

- Білім беру жетістіктерінің деңгейі мен әлеуметтік санатын ескере отырып, мемлекеттік гранттарды беру моделін жетілдіру мәселесі пысықтау;

- ЖОО-да оқуды төлеудің жылына 2-3 %-бен ұзақ мерзімді жеңілдетілген кредит алу мүмкіндігі жасау;

- «Болашақ» бағдарламасы шеңберінде техникалық кадрларды даярлауды арттыру;

- Студенттік

2. Жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білімнің мазмұнын жаңғырту және бәсекеге қабілеттілігін арттыру:

- Жалпы мамандарды даярлау жүйесінің озық кадрлық қамтамасыз ету моделіне көшу;

- Жаңа кәсіптер атласын құру шеңберінде кадрларды озық даярлау бойынша өңірлік стандарттарды әзірлеу;

- Назарбаев Университетінің тәжірибесін қазақстандық ЖОО-ға тарату;

- ECTS қағидаттарын оқу процесіне одан әрі енгізу және академиялық еркіндікті кеңейту жөніндегі жұмыс жалғастыру;

- ЖОО цифрлық экожүйесі бар "smart-университеттер" моделіне көшу;

- Цифрлық трансформация және 4.0 Индустрияға көшу шеңберінде енгізілетін технологиялық трендтерді (жасанды интеллект, Blockchain, BigData және Internet-of-Things, киберқауіпсіздік) негізге ала білім беру бағдарламаларын кодтау;

- Университеттер өз түлектерін қолдауға арналған "апгрейд"

3. Жоғары оқу орындарында басқару жүйесін жетілдіру:

- Жұмыс берушілердің, бизнес-құрылымдар, кәсіби және қоғамдық бірлестіктер, өңірлік әкімдіктер өкілдерінің ЖОО-лардың директорлар кеңестеріне қатысуын кеңейту және корпоративтік басқару қағидаттарын енгізу;

- Тәуекел-менеджмент функциялары жоғары оқу орындарының стратегиялық және операциялық міндеттерінде іске асыру;

- ЖОО халықаралық стандарттарға сәйкес лауазымдардың жаңа жүйесіне көшу, штаттық кестенің жаңа моделі, ПОҚ-тың біліктілігін арттыру.

4. Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімді интернационалдандыру:

- Жоғары және ЖОО-дан кейінгі білімнің тартымдылығын арттыру және қазақстандық ЖОО-ны халықаралық білім беру кеңістігінде орнықтыру мақсатында оқыту үшін қолайлы жағдайлар жасау;

- Қазақстандық жоғары оқу орындарының экспорттық мүмкіндіктерін кеңейту үшін шетелде филиалдар ашу;

- ЖОО-ға шетелдік оқытушылар мен шетелдік студенттерді тарту;

- Шетелдік студенттердің консультациялар алуы үшін алаң ұйымдастыру мақсатында "Study in Kazakhstan" онлайн-порталы енгізу.

Сурет 5 - Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасының басым бағыттары
Ескерту – зерттеу материалдары негізінде автормен құрастырылған

5-ші суретте көріп отырғанымыздай ЖОО-дың алдына ғылыми зерттеу қызметтерін, заманауи білім беру әдістері негізінде білікті мамандар даярлау және бизнес, азаматтық қоғам, мемлекетпен етене жұмыс жасаудың негізгі тетіктері айқындалған. ЖОО-да басқару жүйесін жетілдіру бойынша әлемнің барлық жетекші университеттерінде экономикалық ынталандыру шараларымен қатар ғылым мен ғылыми инфрақұрылымды тұрақты қаржыландырудың негізі болып табылатын ЖОО жанындағы эндаумент-қорларды дамыту болады. Сонымен қатар, Қазақстандық ЖОО-ның халықаралық білім беру кеңістігінде алатын орынды орнықтыру мақсатында интернациялау стратегиясын жүзеге асыру бойынша іс-шаралар қатары ұсынылған. Жоғары және жоғары оқу орынан кейінгі білім берудің мазмұнын жаңғырту және бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында мемлекет, бизнес пен білім берудің заманауи алгоритмі жасалған. Аталған алгоритмге сәйкес мамандарды даярлау бойынша заманауи форсайт әдістері, біліктілік талаптарын арттыру және жаңа буын мамандарын оқыту негізінде жүзеге асырылуы қажет. Бұл модельді жасау және жүзеге асырушы негізгі буын университеттер болып табылады. Сонымен қатар, тұжырымдама аясында жүзеге асырылуы қажет тағы бір басым бағыт ЖОО-ның цифрлық экожүйесін құру болып табылады. Аталған экожүйе негізінде «smart-университеттер» моделі әзірленеді және цифрлық трансформация және 4.0 Индустрияға көшу шеңберінде енгізілетін технологиялық трендтерді (жасанды интеллект, Blockchain, BigData және Internet-of-Things, киберқауіпсіздік) негізінде жүзеге асырылады.

Сол сияқты, Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарының 3-ші міндеті білім беру сапасын арттыруда жоғары білім беру жүйесінде мемлекеттік реттеуден академиялық еркіндік пен адалдық беру (academic freedom and integrity) және жоғары оқу орындарының білім сапасы үшін жауапкершілігі қағидаттарына негізделген өзін-өзі реттейтін ортаны дамытуға аса ден қойылған [181].

Осылайша, қазіргі таңда ҚР ғылым және жоғары білім министрлігі даму жоспардың яғни Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспары, Қазақстан Республикасының ғылымын дамытудың 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасы, Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасы, Өмір бойы оқу (үздіксіз білім беру) тұжырымдамасы, сонымен қатар «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасы, «Цифрландыру, ғылым және инновациялар есебінен технологиялық серпіліс» ұлттық жобасы және «Ұлттық рухани жаңғыру» ұлттық жобасы мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарының көрсеткіштері мен іс-шараларын жүзеге асыруда.

Аталған құжаттардағы мақсаттар мен міндеттердің иерархиясы талдай келе, біз Қазақстан Республикасында білімдер экономикасының қадыптасу

жағдайындағы ғылым деңгейі мен жоғары білімнің тиімділігін арттыруға бағытталған басымдықтар кешенді сипатқа ие деген шешімге келеміз. Атап айтсақ, жоғары оқу орындарының дербестігін кеңейту аясында мемлекеттік басқарудың қаржылық экономикалық қолдау ретіндегі, құқықтық реттеу ретіндегі, ғылым мен білімнің дамуына барлық мемлекеттік басқару органдары мен бизнес ортасын, ғалымдар одағы мен азаматтық институттарды тарту, цифрландыру және ғылым мен инновация негізінде жаңа серпіліс жасау сияқты механизмдердің жүзеге асырылуын ескеру қажет. Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайындағы жоғары білім беру жүйесінде сапалы реформалардың жүзеге асырылуы үшін қажет негізгі инновациялық зерттеулер кешені келесі 6-шы суретте бейнеленген.

Сурет 6 - Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайындағы жоғары білім беру және ғылым дамуының негізгі бағыттары
Ескерту - зерттеу материалдары негізінде автормен құрастырылған.

Осылайша, 5-ші суретте бейнеленгендей білімдер экономикасының қалыптасу жағдайындағы жоғары білім беру және ғылым дамуының мақсаты жоғары білікті мамандармен қамтылудан басталады. Қандайда болмасын білім беру қызметін алып қарасақ ғылым мен білімнің дамуына бағытталған мақсаттар кешені ғылымның іргелі және тәжірибелік табыстылығынан туады.

Білімдер экономикасының алдына қойған негізгі мақсаттардың басымдылығы өзара байланысты және өзара уағдаласқан бөлігі ғылым, білім және бизнестің өзара байланысына бағытталған және жетілдірілген заңнамаға сүйенеді.

Қазіргі таңда білім беру сапасы мен мамандардың құзыреттілігіне деген талаптардың жоғарылауы арасындағы артып келе жатқан айырмашылық әлемдік білім берудің ерекшелігі болып отыр. Берілетін білім мен әлеуметтік-тәжірибелік жағдай талабы арасындағы сәйкессіздік жоғары білім беру жүйесінің жаһандық дағдарысы деп білеміз. Осылайша, ҚР-ы жоғарыда айтылған тенденциялардан шыға отырып, келесідей отандық жоғары білім беру жүйесінің сипаттайтын факторлар қатарын тізбектеуге болады.

1) Жоғары білім берудің массовизациясы;

2) Білім берудің коммерциаландырылуы. Өткен ғасындың соңында әлемдік шаруашылықтың бүтін саласы жыл сайынғы сату көлемі мыңдаған миллиард доллар болатын және тұтынушылар көлемі миллиондаған студенттер болатын білім беру қызметінің халықаралық нарығы қалыптасқан;

3) Ақпараттық трансформация. Ақпараттық технологиялардың және интернет құралдарының дамуы білім беру мазмұнының, тіпті пәндік мәннің мазмұнының белгілі бір профессордың немесе нақты ЖОО-ның әмбебап меншігі болып табылмайды;

4) Профессорлық оқытушылық құрамның жас ерекшелігі. Атап айтсақ, қазіргі таңда ЖОО-дың ПОҚ-ның 35%-ы 60 жастан жоғары оқытушылар болып табылады. Осылайша, жастарды оқытушылық қызметке тарту үшін бірқатар іс-шаралар кешенін қабылдау керек деп ойлаймыз. Қазіргі таңда етек алып жатқан қарқын мен отандық жоғары білім беру жүйесіне заманауи сын-қатерлер тізбегін ары қарай жалғастыра беруге болады. Тек еліміздің жоғары білім беру жүйесін реформаламау инновациялық типтегі білімдер экономиканы құруға мүмкіндік берері сөзсіз. Осы параграфтағы заңнамалық, бағдарламалық, тұжырымдалар мен жобалардың талдауы нәтижесінде анықталған бағдарламалардың нәтижелілігінің талдауы келесі параграфта қарастырылады

2.2. Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару құралдарының нәтижелілігін талдау

Жоғарыда ҚР-ның қазіргі таңдағы жоғары білім беру жүйесінің мемлекеттік басқарудың негізгі құралдарының мазмұнына шолу жасалған. ҚР-ның мемлекеттік бағдарламалардың орындалуына жауапты мемлекеттік органдармен жасалатын мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін бағалаудың жылдық есептерінің мазмұнына сәйкес Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігіне бағалау жүргізеді. Аталған құжаттар негізінде ашық қолжетімділікте жарияланатын құжаттар мен материалдың

сараптамасының нәтижелері бойынша білім беру жүйесінің сапасын басқарудың талдауы жүзеге асырылады.

Қандай да болмасын мемлекеттік бағдарлама мен жобалар толыққанды жүзеге асырылуы үшін белгілі бір деңгейдегі қаржыландыруды қажет етеді. Осылайша бірнеше жыл бойы даярланған жобалық іс-шаралар негізінде Қазақстанда 2016 жылы Бюджет кодексіне (2008 жыл) 2013 жылы толықтырулар мен өзгертулер енгізу негізінде 2016 жылы «нәтижеге бағдарланған бюджеттік жоспарлау» енгізілген [182]. Сонымен қатар, нәтижеге бағдарланған бюджеттік жоспарлаудың басым түсініктерінің ішіндегі негізгі элементі бюджеттік құралдардың тиімді шығындалуына бағалаудың қажеттілігінен шығады. Осыған орай, жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша білім беру жүйесінде толыққанда жүзеге асырылған және мерзіміне сәйкес орындалған мемлекеттік бағдарлама яғни Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына (ары қарай – мемлекеттік бағдарлама) талдау жүргізуге тырыстық [183].

Аталған параграф аясында мемлекеттік бағдарламаның жүзеге асырылуының нәтижелілігі, тиімділігі және ұзақ мерзімді салдарының талдауына бағытталған, аналитикалық құралдар мен үрдістерді анықтауды ұсынамыз. Мемлекеттік бағдарламаның жоғары білім беру жүйесіндегі негізгі мақсаты экономиканың тұрақты өсімі үшін адами капиталдың дамуы, білім мен ғылымның бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады. Аталған мақсаттың жедел мақсаттар қатары техникалық және кәсіби білім алу үшін жағымды жағдайлар жасау арқылы жастардың әлеуметтік-экономикалық интеграциясы, жоғары және жоғары білімнен кейінгі білімді кадрлармен экономика салаларын қанықтыру, экономиканың тұрақты дамуы мен жылдам әртараптануы үшін ғылымның нақты үлесін арттыру тек хабарлы сипатқа ие.

Қандайда болмасын мемлекеттік бағдарлама бюджеттік құралдарсыз жүзеге асырылуы мүмкін емес, сәйкесінше бағдарламалар мақсатына қол жеткізілуге жұмсалатын шығындардың тиімділігіне талап өте жоғары болғандықтан бағдарламаның мақсаты, жедел мақсаттары және нысаналы индикаторлары нақты, анық және белгілі көрсеткіштерге негізделуі қажет деп есептейміз. Мемлекеттік бағдарламалардың жүзеге асырылуының нәтижелілігін үнемі тек қаржылық көрсеткіштер (экономикалық тиімділік) көмегімен ғана бейнелеу мүмкін еместігін ескеріп кеткен жөн. Мысалы, аталған бағдарламаның мемлекеттік тапсырыс бойынша білім алған ЖОО-ны бітіргеннен кейінгі бірінші жылы мамандығы бойынша жұмысқа орналасқан ЖОО түлектерінің үлесі және QS-WUR рейтингінде атап өтілген Қазақстан ЖОО-ларының саны нысаналы индикаторларын тек сапалық сипат (әлеуметтік тиімділік) көмегімен ғана мақсаттың орындалуын бағалауға болады. Бұл мысалдар мемлекеттік бағдарламалардың басым бөлігінің нәтижелілігін бағалау шығын және табысты талдау әдісі негізінде мүмкін еместігінің айқын бейнесі.

Осылайша біз аталған бағдарламаның тиімділігін толық сипаттайтын интегралдық талдау арқылы жоғары білім және ғылым саласындағы бағыттарына талдау жасаудық. Интегралдық бағалау әдісі әдетте шетелдік тәжірибеде (Әлемдік банк) жиі қолданылады [184]. Аталған тәсілдің негізгі мазмұны бағдарламаның жүзеге асырылуының бағыттарын салмақтық коэффициенттер тағайындалады. Осылайша, интегралдық бағалаудың негізгі бағыттары мақсат және міндет, жоспарлау, басқару және мониторинг, нәтижелілік және тиімділік болып табылады. Ал, аталған бағыттар мемлекеттік бағдарламаның сапасы туралы объективті түсінік береді. Мемлекеттік бағдарламаның жоғары білім беру және ғылым бағыты бойынша іс-шаралардың интегралдық талдауының моделі келесі 7-ші суретте сипатталған.

Сурет 7 - Мемлекеттік бағдарламаның жүзеге асырылуының тиімділігін бағалау моделі

Ескерту - [193] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Жоғары білімді басқару позициясынан Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім 4-ші стратегиялық бағытты интегралдық бағалау үшін ішкі бағдарламалық көрсеткіштердің іріктелуі жүргізілді. Мақсатқа қол жеткізу дәрежесін және жоғары білімнің ішкі бағдарламасының міндеттерін

шешу үшін жоғары білім берудің мақсатты индикаторларының іріктелуі жүргізілді (кесте 4).

Кесте 4 - Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім 4-ші стратегиялық бағыттың мақсатқа жету дәрежесін және міндеттерді шешуін бағалау

р / н	Индикаторлар	Жоспар Бағдарлама бастауы	Нақты Бағдарламаның аяқталуы	Индикаторлардың жоспарланған мәніне қол жеткізу көрсеткіші *МБИБ әдісі бойынша автормен есептелген
1	2	3	4	5
4-ші кестенің жалғасы				
1	2	3	3	5
1	QS-WUR рейтингінде белгіленге, Қазақстандық ЖОО саны (бірлік) топ-200 топ-300 топ-500 топ-701+	16 2 2 3 9	16 0 1 5 10	0,525
2	Аталған жастағы халықтың жұмыспен қамтылған халықтың құрылымында 22-28 жастағы жоғары біліммен азаматтар үлесі (Мақсаттық индикатор Мемлекеттік бағдарламаға 2018 жылдың 24 шілдесінен №460 ҚР Үкіметінің Қаулысымен қосылған)	44,9%	44,8%	0,973
3	Мемлекеттік тапсырыс бойынша білім алған, ЖОО-ны бітіргеннен кейін бірінші жылы мамандығы бойынша жұмысқа орналасқан ЖОО бітірушілерінің үлесі	90	86,7	0,96
<p>* Жоғары білімнің мақсатқа жету дәрежесі және міндеттерді шешуін бағалау келесі формула бойынша есептеледі: $ИҚ = (Н_1/Ж_1 + Н_2/Ж_2 + \dots + Н_c/Ж_c)$</p> <p>Мұндағы:</p> <p>ИҚ- Бағдарламаның жоспарланған мәндерінің көрсеткіштеріне (индикаторларына) қол жеткізу көрсеткіші;</p> <p>Н – Есептеліп отырған кезеңде Бағдарламаның нақты мәндерінің көрсеткіштері (индикаторлары);</p> <p>Ж – Есептеліп отырған кезеңде Бағдарламаның жоспарланған мәндерінің қол жеткізу көрсеткіштері (индикаторлары);</p> <p>с – Бағдарламаның көрсеткіштерінің (индикаторларының) саны.</p> <p>Егер көрсеткіш (индикатор) мәнінің азаюы жағымды динамика болып табылса, онда Н және Ж көрсеткіштері формалада орындарымен ауыстырылады мысалы, $Ж_1/Н_1 + Ж_2/Н_2 + \dots$</p>				
<p>Ескерту - Жоспарланған мәндер 2016 жылғы 25 сәуірдегі № 243 ҚР Үкіметінің Қаулысы «ҚР білім және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары». Нақты мәндер: ҚР білім және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру туралы есебінің 1 қосымшасының деректері</p>				

Есептеу барысында $Н/Ж (Ж/Н) < 0$ болса, онда $Н/Ж (Ж/Н) = 0$ деп есептеледі. Ал, $Н/Ж (Ж/Н) > 1$ болса, онда $Н/Ж (Ж/Н) = 1$ болады есептеледі. Осылайша, егер қандайда бір көрсеткіш (индикатор) орындалмаса, онда

$ИҚ < 1$, егер барлық көрсеткіштер (индикаторлар) 100,0 пайыз және одан артық орындалған болса, онда $ИҚ = 1$ тең болады.

Есептеу:

$$ИҚ = 0,525 + 0,973 + 0,96 = 0.820 \quad (1)$$

Индикаторлардың жоспарлаған мәніне қол жеткізу көрсеткіштерінің есебінің нәтижесінде индикаторларға қол жеткізу көрсеткішінің мәні $ИҚ = 0,820$ болады.

Жоғары білімді басқару позициясынан Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім 4-ші стратегиялық бағытының бюджеттік бағдарламалар және ішкі бағдарламаларының жоспарланған шығындарының деңгейінің орындалу дәрежесін бағалау үшін көрсеткіштер іріктелген (Қосымша Б) және бюджеттік бағдарламалардың (ББ) жоспарланған шығындар деңгейінің орындалу дәрежесін бағалау келесі формула бойынша есептелді:

$$ББ = И/Ш, \quad (2)$$

мұндағы:

ББ – бюджеттік шығыстардың жоспарланған деңгейінің орындалуы;

И – есепті кезеңде Бағдарлама бойынша бюджет қаражатын нақты игеру;

Ш – қарастырылып отырған кезеңдегі Бағдарламаны іске асыру бойынша бюджеттік міндеттемелердің шектелімі.

Есептеу:

$$ББ = 288339/395714 = 0,727 \quad (3)$$

Қосымша бағдарламаларды және (немесе) негізгі іс-шараларды уақтылы орындау дәрежесін бағалау (оларды іске асырудың тікелей нәтижелеріне қол жеткізу) ішкі бағдарламалардың және (немесе) мемлекеттік бағдарламаның негізгі іс-шараларының (бұдан әрі – мемлекеттік бағдарламаның іс-шаралары) іс-шараларын іске асырудың басталуы мен аяқталуының белгіленген мерзімдеріне сәйкестігі индикаторлары негізінде жүзеге асырылады (Қосымша В).

Мемлекеттік бағдарламаны ($СУ_i$) іске асырудың уақтылығының дәрежесін бағалау келесі формула бойынша есептеледі:

$$СУ_i = \frac{(СУ_{Ннақты} + СУ_{Анақты})}{2 \times М} \quad (4)$$

Мұндағы:

$СУ_i$ – стратегиялық бағыттағы шараларды уақтылы орындау өлшемі;

$СУ_{Ннақты}$ – белгіленген мерзімдерге сәйкес жүзеге асырылатын стратегиялық бағыттың іс-шаралар саны;

$СУ_{Анақты}$ – белгіленген мерзімге сәйкес аяқталған стратегиялық бағыттың іс-шаралар саны;

М – мемлекеттік бағдарламалардың іс-шаралар саны.

Есепке алынды:

- бағдарламаның жүзеге асырылуының соңында стратегиялық бағыт іс-шаралары, яғни мемлекеттік бағдарламаның жүзеге асырылуының тиімділігінің бағалауы жүргізілетін, олардың жүзеге асырылуы бағдарлама соңына сай, жоспарланған және аяқталу мерзімдері;

- мемлекеттік бағдарламаның өтпелі іс-шаралары, егер:

а) мемлекеттік бағдарламада оның жүзеге асырылуының барлық кезеңінде қаржыландырусыз ұйымдастырушылық-әдістемелік сипаттағы мемлекеттік бағдарлама іс-шаралары қарастырылған (мысалы, жыл сайынғы жиналыстар, конференциялар өткізу, келісім-шарттар жасау, комиссия жұмысын ұйымдастыру), онда осы іс-шаралардың орындалуы ағымдағы жылға жоспарланған, орындауға міндеттілердің (бірлесіп орындаушылар) жұмыс жоспарын (кестесін) орындалуына сәйкес бағаланады;

б) мемлекеттік бағдарламада оны іске асырудың барлық кезеңінде мемлекеттік бағдарламаның іс-шараларын қаржыландыру қарастырылған (мысалы, жыл сайынғы қызмет көрсету, күрделі жөндеу, ведомстволық бағынысты мекемелердің материалдық-техникалық базасын нығайту, жыл сайын субсидиялар беру және басқа да мемлекеттік қолдау түрлері), осы шаралардың орындалуы жауапты орындаушылардың, бірлескен орындаушылардың, қатысушылардың жұмыс жоспарларының (кестелерінің) орындалуына сәйкес бағаланады.

Есептелуі:

$$СУ_i^{\frac{(40+40)}{2 \times 41}} = 0,97 \quad (5)$$

Мемлекеттік бағдарламаны іске асырудың аяғында стратегиялық бағыттың (ЭТ) бюджеттік қаражатын пайдалану тиімділігін бағалау келесідей есептеледі:

$$ЭТ = ИҚ/ББ \quad (6)$$

мұндағы:

ЭТ – бюджет құралдарын пайдалану тиімділігінің көрсеткіші;

ИҚ – стратегиялық бағыттың көрсеткіштерінің (индикаторларының) жоспарланған мәндеріне қол жеткізу көрсеткіші;

ББ- бағдарламалық шығыстардың жоспарланған деңгейінің орындалу көрсеткіші.

Бюджет қаражатын пайдалану тиімділігін бағалау неғұрлым жоғары болса, көрсеткіштердің (индикаторлардың) жоспарланған мәндеріне қол жеткізу деңгейі соғұрлым жоғары болады және бюджет қаражатын пайдалану деңгейі төмен болады.

Есептелуі:

$$ЭТ=1/0,998=1 \quad (7)$$

Есептеліп отырған мемлекеттік бағдарламаның 4-ші стратегиялық бағытының тиімді жүзеге асырылуының интегралдық бағалауының есебі ($B_{и}$) келесі формулаға сәйкес есептеледі:

$$B_{и} = 0,6 * ИҚ + 0,25 * ББ + 0,15 * СУ_i \quad (8)$$

мұндағы:

B_n – стратегиялық бағыттың жүзеге асырылуының тиімділігін кешенді бағалау көрсеткіші;

ИҚ – стратегиялық бағыттың көрсеткіштерінің (индикаторларының) жоспарланған мәндеріне қол жеткізу көрсеткіші;

ББ – бюджет шығыстарының жоспарланған деңгейінің тиімділік көрсеткіші;

SU_i - стратегиялық бағыттың уақтылы жүзеге асырылуының көрсеткіші.
Есептелуі:

$$B_n = 0,6 * 0,820 + 0,25 * 0,727 + 0,15 * 0,97 = 0,818 \quad (9)$$

Келтірілген интегралдық талдау бойынша жүргізілген есептеу негізінде Қазақстан Республикасында білім мен ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім 4-ші стратегиялық бағытының салыстырмалы орташа тиімді деген қорытындыға келдік.

Сонымен қатар, білімдер экономикасының қалыптасуында маңызды мәселе ғылым мен білімнің интеграциясы болып табылады. Жоғары білім мен ғылымның үйлесімде тұрақты дамуы, оның сапалық көрсеткіштерінің жағымды өсімі және мемлекеттік басқаруды жоғары білім мен ғылымның дауы үшін тең жағдай туғызу аса маңызды. Осы орайда ғылымның нақты салымын қамсыздардыруды анықау үшін Ғылым 5-ші стратегиялық бағыттың авторлармен интегралдық бағалауы жүргізілген.

Жоғары білім беру жүйесін басқару позициясынан 5-ші стратегиялық бағыттың интегралдық бағалауын жүргізу үшін біз көрсеткіштерді іріктедік. Жоспарланған деректерді бағдарламаны аяқтауына Қазақстан Республикасының білім және ғылымды дамытудың 2016 – 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарынан іріктеп, нақты деректер бағдарламаның толық жүзеге асырылуының соңында 2016-2018 жж Қазақстан Республикасында білім мен ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру туралы есептен іріктелді. Мақсатқа қол жеткізу дәрежесін бағалау үшін және ғылымның бағдарламаішілік міндеттерін шешу үшін жоғарыда айтылған құжаттардан мақсаттық индикаторлар іріктелді (кесте 5).

Кесте 5 – 5-ші стратегиялық бағыттың Ғылымның мақсатқа жету дәрежесі және міндеттерді шешуін бағалау

р / н	Индикаторлар	Жоспар Бағдарлама бастауы.	Нақты Бағдарламаның аяқталуы	Индикаторлардың жоспарланған мәніне қол жеткізу көрсеткіші *МБИБ әдісі бойынша автормен есептелген
1	2	3	4	5
1	ҒЗТҚЖ қаржыландырудың жалпы көлемінде ғылыми-конструкторлық өңдеуге шығындар үлесі	22,3	24,9	1

2	Қолданбалы ғылыми-зерттеу жұмыстарының жалпы санынан коммерциализацияланған жобалар үлесі	20	23,5	1
<p>*Ғылымның мақсатқа жету дәрежесі және міндеттерді шешуін бағалау келесі формула бойынша есептеледі: $ИҚ=(Н_1/Ж_1+Н_2/Ж_2+...Н_c/Н_c)$ Мұндағы: ИҚ- Бағдарламаның жоспарланан мәндерінің көрсеткіштеріне (индикаторларына) қол жеткізу көрсеткіші; Н – Есептеліп отырған кезеңде Бағдарламаның нақты мәндерінің көрсеткіштері (индикаторлары); Ж – Есептеліп отырған кезеңде Бағдарламаның жоспарланған мәндерінің қол жеткізу көрсеткіштері (индикаторлары); с – Бағдарламаның көрсеткіштерінің (индикаторларның) саны. Егер көрсеткіш (индикатор) мәнінің азаюы жағымды динамика болып табылса, онда Н және Ж көрсеткіштері формалада орындарымен ауыстырылады мысалы, $Ж_1/Н_1+Ж_2/Н_2+...$</p> <p>Ескерту - Жоспарланған мәндер 2016 жылғы 25 сәуірдегі № 243 ҚР Үкіметінің Қаулысы «ҚР білім және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары». Нақты мәндер: ҚР білім және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру туралы есебінің 1 қосымшасының деректері</p>				

Есептеу барысында $Н/Ж (Ж/Н) < 0$ болса, онда $Н/Ж (Ж/Н) = 0$ деп есептеледі. Ал, $Н/Ж (Ж/Н) > 1$ болса, онда $Н/Ж (Ж/Н) = 1$ болады есептеледі. Осылайша, егер қандайда бір көрсеткіш (индикатор) орындалмаса, онда $ИҚ < 1$, егер барлық көрсеткіштер (индикаторлар) 100,0 пайыз және одан артық орындалған болса, онда $ИҚ = 1$ тең болады.

Есептеу:

$$ИҚ = 1/1 = 1 \quad (10)$$

$ИҚ = 1$

5-ші кестеге сәйкес, Индикаторлардың жоспарланан мәніне қол жеткізу көрсеткіштерінің есебінің нәтижесінде индикаторларға қол жеткізу көрсеткішінің мәні $ИҚ = 1$ тең болады.

Жоғары білімді басқару позициясынан 5-ші стратегиялық бағыттың Ғылымның бюджеттік бағдарламалар және ішкі бағдарламаларының жоспарланған шығындарының деңгейінің орындалу дәрежесін бағалау үшін көрсеткіштер іріктелген (Қосымша Г) және бюджеттік бағдарламалардың (ББ) жоспарланған шығындар деңгейінің орындалу дәрежесін бағалау келесі формула бойынша есептеледі:

$$ББ = И/Ш \quad (11)$$

мұндағы:

ББ - бюджеттік шығыстардың жоспарланған деңгейінің орындалуы;

И - есепті кезеңде Бағдарлама бойынша бюджет қаражатын нақты игеру;

Ш - қарастырылып отырған кезеңдегі Бағдарламаны іске асыру бойынша бюджеттік міндеттемелердің шектелімі.

Есептеу:

$$ББ = 86840,7 / 131684,2 = 0,6 \quad (12)$$

Қосымша бағдарламаларды және (немесе) негізгі іс-шараларды уақтылы орындау дәрежесін бағалау (оларды іске асырудың тікелей нәтижелеріне қол жеткізу) ішкі бағдарламалардың және (немесе) мемлекеттік бағдарламаның негізгі іс-шараларының (бұдан әрі - мемлекеттік

бағдарламаның іс-шаралары) іс-шараларын іске асырудың басталуы мен аяқталуының белгіленген мерзімдеріне сәйкестігі индикаторлары негізінде жүзеге асырылады (Қосымша F). Мемлекеттік бағдарламаның 5-ші стратегиялық бағытының (СУ_i) іске асырудың уақтылығының дәрежесін бағалау келесі формула бойынша есептеледі:

$$СУ_i = \frac{(СУ_{Ннақты} + СУ_{Анақты})}{2 \times M} \quad (13)$$

Мұндағы:

СУ_i - стратегиялық бағыттағы шараларды уақтылы орындау өлшемі;

СУ_{Ннақты} - белгіленген мерзімдерге сәйкес жүзеге асырылатын стратегиялық бағыттың іс-шаралар саны;

СУ_{Анақты} - белгіленген мерзімге сәйкес аяқталған стратегиялық бағыттың іс-шаралар саны;

M - мемлекеттік бағдарламалардың іс-шаралар саны.

Есептелуі:

$$СУ_i = \frac{(26+25)}{2 \times 34} = 0,75 \quad (14)$$

Мемлекеттік бағдарламаның 5-ші стратегиялық бағытының іске асырудың аяғында стратегиялық бағыттың (ЭТ) бюджеттік қаражатын пайдалану тиімділігін бағалау келесідей есептеледі: ЭТ = ИҚ/ББ. Есеп барысында бюджет құралдарын пайдалану тиімділігінің көрсеткішінің (ЭТ) мәні стратегиялық бағыттың көрсеткіштерінің (индикаторларының) жоспарланған мәндеріне қол жеткізу көрсеткішінің (ИҚ) бағдарламалық шығыстардың жоспарланған деңгейінің орындалу көрсеткішіне (ББ) бөлінісіне тең болады. Бюджет қаражатын пайдалану тиімділігін бағалау неғұрлым жоғары болса, көрсеткіштердің (индикаторлардың) жоспарланған мәндеріне қол жеткізу деңгейі соғұрлым жоғары болады және бюджет қаражатын пайдалану деңгейі төмен болады.

Есептелуі:

$$ЭТ = 1/0,91 = 1 \quad (15)$$

Есептеліп отырған мемлекеттік бағдарламаның 5-ші стратегиялық бағытының тиімді жүзеге асырылуының интегралдық бағалауының есебі (Б_и) келесі формулаға сәйкес есептеледі:

$$Б_и = 0,6 * ИҚ + 0,25 * ББ + 0,15 * СУ_i \quad (16)$$

мұндағы:

Б_и - стратегиялық бағыттың жүзеге асырылуының тиімділігін кешенді бағалау көрсеткіші;

ИҚ - стратегиялық бағыттың көрсеткіштерінің (индикаторларының) жоспарланған мәндеріне қол жеткізу көрсеткіші;

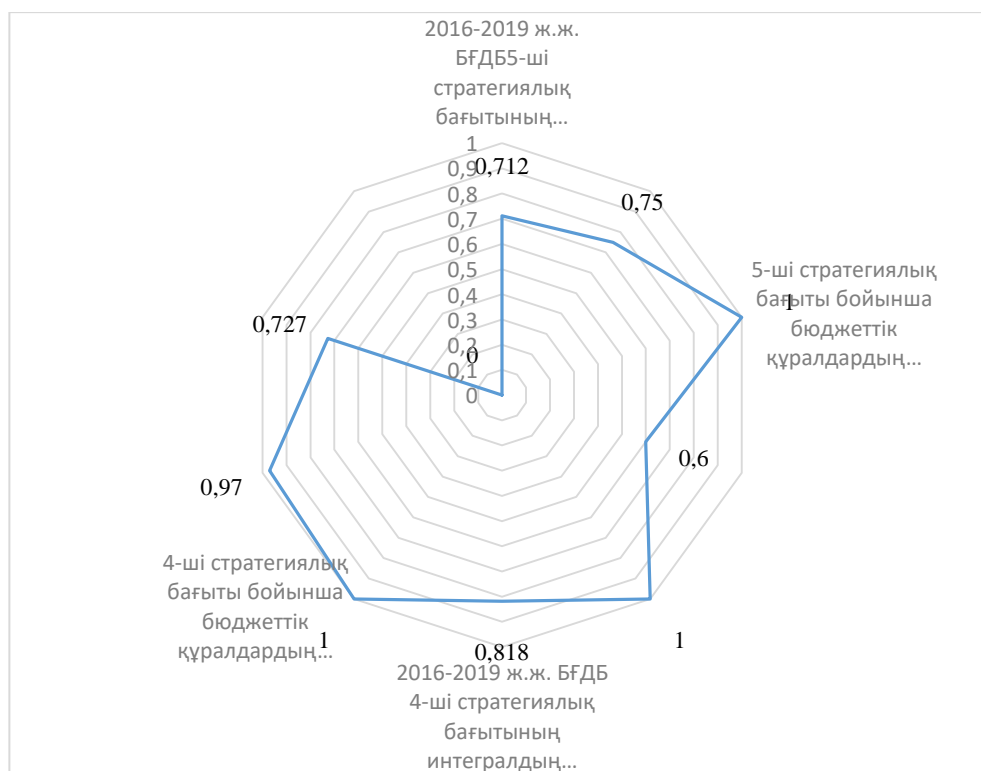
ББ - бюджет шығыстарының жоспарланған деңгейінің тиімділік көрсеткіші;

SU_i - стратегиялық бағыттың уақтылы жүзеге асырылуының көрсеткіші.
Есептелуі:

$$B_n = 0,6 * 1 + 0,25 * 0,6 + 0,15 * 0,75 = 0,712 \quad (17)$$

Келтірілген интегралдық талдау бойынша жүргізілген есептеу негізінде Қазақстан Республикасында білім мен ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының Ғылым 5-ші стратегиялық бағытының салыстырмалы түрде қанағаттанарлық деген қорытындыға келдік. Аталған көрсеткіш білімдер экономикасын қалыптастыру жағдайында Қазақстан Республикасында білім мен ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының жоғары білім беру жүйесіндегі ғылым индикаторларының жеткіліксіз деңгейде жүзеге асырылуының дәлелі.

Атап айтсақ, соңғы онжылдықта елімізде белсенді жүзеге асырылып жатқан мемлекеттік шығындарды бағдарламалық-мақсаттың әдісі кең ауқымды нормативтік-құқықтық базасына қарамастан әліде кемшіліктерге толы. Осылайша, аталған мемлекеттік бағдарламаның жүргізілген интегралдық бағалауына сәйкес, есептеулер нәтижесі жоғары білім және ғылым бағыты бойынша жүзеге асырылуының салыстырмалы төмен нәтижесін көрсетті (сурет 8).

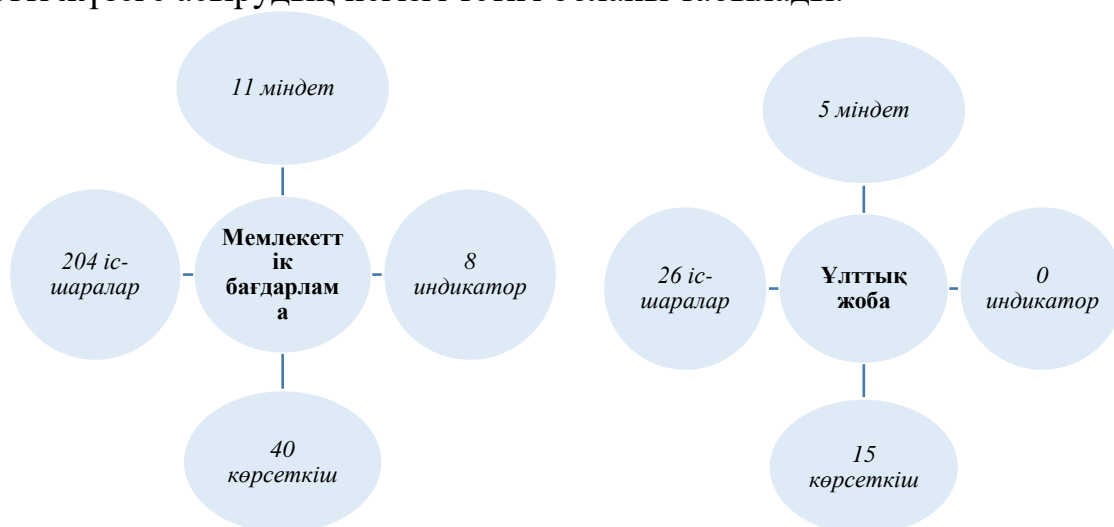
Сурет 8 - Жоғары білім және ғылым түйінді индикаторлары бойынша 2016-2019 жж. ҚР БҒДМБ интегралдық бағалау нәтижесінің радары
Ескерту - Интегралдық бағалау нәтижесі бойынша автормен құрастырылған

Сөзсіз, мемлекеттік бағдарламаларды жасау және жүзеге асырудың қолданыстағы тәжірибесі қажетті деңгейде жетілмеген, сәйкес заңнамалық базаның тұрақсыздығы, мемлекеттік тапсырыс берушілер бастаған бағдарламалар саны оларды қаржыландырудың нақты мүмкіндіктеріне сәйкессіздігі, мемлекеттік бағдарламаның мақсаттарына жетудің баламалы нұсқалары және қаржыландырудың бюджеттен тыс құралдарын тарту мүмкіндіктері әлсіз пысықталуы, мақсаттық индикаторларды таңдау жеткілікті деңгейде негізделмеуі, мемлекеттік тапсырыс берушілер тарапынан бағдарламаның жүзеге асырылуына бақылау жасау сапасы төмендігі, мемлекеттік бағдарламаның тиімділігін бағалаудың қолданбалы әдістері сынға жиі ұшырауы және т.б. салдарынан бағдарламада көздеген мақсатқа қол жеткізілмей келесі бағдарламалар жобаланған. Келтірілген тізімін жоққа шығаруға келмейтін, аталған кемшіліктерді жоюдың ғылыми негізделген әдісін жасау жеке зерттеуге ылайық. Сонымен қатар, мемлекеттік бағдарламалар тиімділігін бағалаудың автормен ұсынылған интегралды әдісі жоғарыда келтірілген бірқатар мәселелерді шешуге мүмкіндік беріп қана қоймай қазіргі таңда жүзеге асырып жатқан жобалардың тиімділігін бағалауға септігін тигізері сөзсіз. Егер қолданылған әдістеме түбегейлі қате болса немесе оның кемшіліктері соншалықты маңызды болса, мемлекеттік органдардың тиімділігін бағалаудың объективті нәтижелерін алу мүмкін емес, сондықтан іске асыру іс жүзінде мүмкін емес бағдарламаларды қаржыландыруды ашу тәуекелі бірнеше есе артады

Нәтижесінде мемлекеттік бағдарламалардың нәтижелілігіне жауаптының жоқтығынан, тиімділігін бағалау тәсілдерінің жоқтығының және нысаналы индикаторлараның қисынсыздығының салдарынан мемлекеттік жоспарлауда өзгерістер жүргізілді. Яғни, мемлекеттік жоспарлаудың жаңа сатысына өту барысында мемлекеттік бағдарламалардан ұлттық жобаларға өту жүзеге асырылды. Сөйтіп, білім беру жүйесін «қайта жүктеуіне» әкелген ҚР Президентінің 2020 жылы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» жолдауын жүзеге асыру бойынша жалпы ұлттық жоспардың іс-шараларының 3-ші тармағына сәйкес 2021 жылы «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасы (ары қарай – Ұлттық жоба) қабылданды.

Аталған жобаның мемлекеттік бағдарламадан айырмашылығына тоқталатын болсақ, мемлекеттік бағдарлама білім беру жүйесіндегі саяси, заңнамалық және әлеуметтік аспектілердің барлығын қамтыса, ал Ұлттық жобаның бағыты тар болып келеді. Басқаша айтсақ, ол білім беру жүйесіндегі нақты мәселелерді шешуге бағытталған. Айта кететін жайт, Ұлттық жоба Мемлекеттік бағдарламамен негізгі параметрлері бойынша етене түйіседі және Ұлттық жобада бағдарламаның маңызды міндеттері мен іс-шаралары енгізілген. Бұл жағдай тек аталған құжаттардың атауы мен дәрежесін ғана ауыстырғанмен іспеттес. Құрылым жағынан Ұлттық жобаның Мемлекеттік бағдарламадан айырмашылығы келесі 9-шы суретте бейнеленген.

Ұлттық жобаның мемлекеттік бағдарламадан құрылымдық айырмашылығына тоқталатын болсақ, айрықша өзгешелік жобада мүлдем индикаторлар қарастырылмаған. Ал, жоспарлау жүйесінде индикатор міндетті жүзеге асырудың негізгі тетігі болапы табылады.

Сурет 9 - Ұлттық жобаның мемлекеттік бағдарламадан құрылымдық айырмашылығы

Ескерту – зерттеу нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Ұлттық жобаның мемлекеттік бағдарламадан тағы бір айырмашылығы жобада бюджет көлемі мен оған жауапты тұлғалар егжей-тегжейлі жазылған, бірақ, жобада көзделген сандық көрсеткіштерге қол жеткізетін бірде-бір макроэкономикалық көрсеткіштер жазылмаған. Біздің ойымызша Ұлттық жобаларға жүзеге асырылған мемлекеттік бағдарламалардың нәтижелері мен кемшіліктері, қол жеткізілмеген көрсеткіштері және оларды болашақта алдын алу іс-шаралары секілді ағымдағы жағдайға сипаттама бере отырып, енгізілген жобада аталған кемшіліктердің алдын алу бойынша ұсыныстар жасалуы қажет еді. Дегенмен, мемлекеттік жоспарлаудың ескі және жаңа жүйесінің ең үлкен өзекті мәселесі жүзеге асырылған жоспарландың критикалық талдауының жоқтығы әлі де өзекті болып отыр.

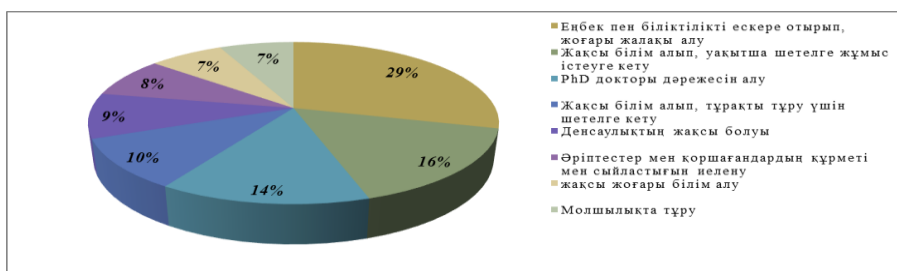
Ұлттық жобаның мақсаты барлық білім беру деңгейлерінде білім алушылардың білім сапасын арттыру, ал жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесіндегі жедел міндеті Қазақстандық ЖОО-ның бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады. Жоғарыда мемлекеттік бағдарламаның кемшілігі болып табылған жоспарлауда міндеттердің мазмұны жоба мақсатымен үйлеспеушілі тағы орын алды. Ал, 5-ші міндет Қазақстандық ЖОО-ның бәсекеге қабілеттілігін арттыру аясында көзделген ҚР ҒЖБМ – 20 академиялық артықшылық орталығын құру, үш ЖОО-ны зерттеу ЖОО-на трансформациялау, Назарбаев Университетінің тәжірибесі бойынша екі өңірлік ЖОО-ны құру жөніндегі жобаларды іске асыруды үйлестіру, деректерді жинау және өңдеу, ЖОО-ның жариялау белсенділігі

бойынша мониторинг және талдау жүргізу, ЖОО – 20 академиялық артықшылық орталығын, Назарбаев Университетінің тәжірибесі бойынша екі өңірлік ЖОО-ны құруға жәрдемдесу іс-шаралары пайымдау сипатына ие. Сонымен қатар, Назарбаев Университетінің тәжірибесі бойынша екі өңірлік ЖОО-ны құру жөніндегі жобаларды іске асыруды үйлестіру және Назарбаев Университетінің тәжірибесі бойынша екі өңірлік ЖОО-ны құруға жәрдемдесу бір мақсатты көздейді және бір мазмұнға ие. Тағы бір айта кететін жайт, Мемлекеттік бағдарламада міндеттерге қол жеткізудің 5-ші көрсеткіші Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру менеджментін және даму мониторингін жетілдіру бойынша Назарбаев Университетінің тәжірибесін енгізетін азаматтық ЖОО-дың үлесін 2019 жылға дейін 50%-ға жеткізу нәтижесіне қол жеткізу көзделген. Бірақ, Ұлттық жобада аталған көрсеткіш өзгеше мазмұнмен және нәтижемен көзделген. Осылайша, жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару құралдарын болашақта жетілдіру бойынша кешендік жұмыстар әліде қажет. Осы орайда жаңа парақтан басқару тұжырымдамасына сай жоспарлаумен қатар нәтижені бағалау тетіктерін жетілдіру маңызды.

2.3 Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың әлеуметтік диагностикасы (эмпирикалық талдау)

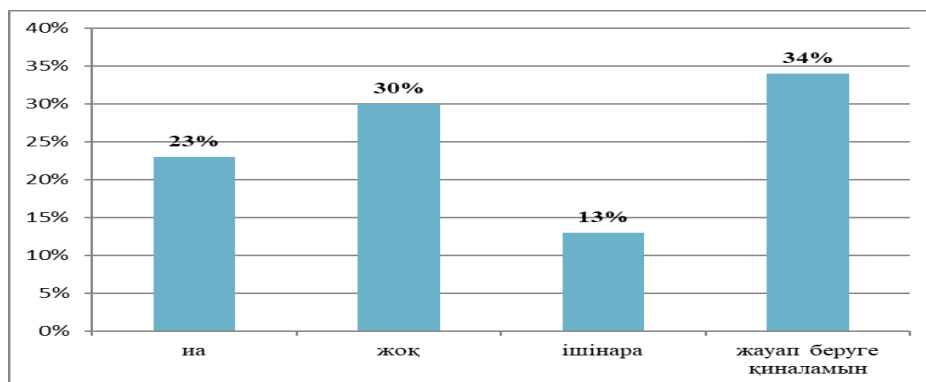
Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың жағдайы мен даму қарқынын, басқару құралдарының нәтижелілігін талдау нәтижелері жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың толық бейнесін сипаттау мақсатында жоғары білім берудің әлеуметтік диагностикасын жүргізуді талап етті. Эмпирикалық талдау яғни әлеуметтік диагностика Д қосымшасында көрсетілген әдіснамаға сәйкес әзірленіп, сауалнама парығы Ж қосымшасында көрсетілген сұрақтарды қамтыды.

Сауалнаманы жүргізу нәтижесінде респонденттердің өмірлік маңызды мақсаттары, құндылықтары мен бағдарларының идеалдары олардың өмірлік жоспарларды құруда біркелкі еместігі айқындалып және олардың болашақ қызметіне таңдау жасауына әсер ететіндігі анықталды. Осылайша, 29% - еңбек пен біліктілікті ескере отырып, жоғары жалақы алу маңызды; 16% - жақсы білім алып, уақытша шетелге жұмыс істеуге кету; 14% - PhD доктор дәрежесін алғылары келеді; Респонденттердің 10% -ы жақсы білім алып, шетелде тұрақты тұруға көшуді қалайды (қазіргі уақытта Қазақстанда жастардың шетелге кету бұл үрдіс қарқын алып барады, оған себеп демографиялық жағдай, инновациялық белсенділік, ғылым мен жоғары технологиялық өндірістердің «сапасына» байланысты және осы салалардағы теріс үдерістердің катализаторы болып табылады); 9% - жақсы денсаулық иеленгісі келеді; 8% - әрптестер мен қоршағандардың құрметі мен сыйластығын иеленгісі келеді; 7% - жақсы жоғары білім алып баршылықта өмір сүргісі келеді. Сауалнама нәтижесі 10-шы суретте диаграмма түрінде сипатталған.

Сурет 10 - Сауалнамаға жауап берушілердің маңызды өмірлік мақсаттары
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

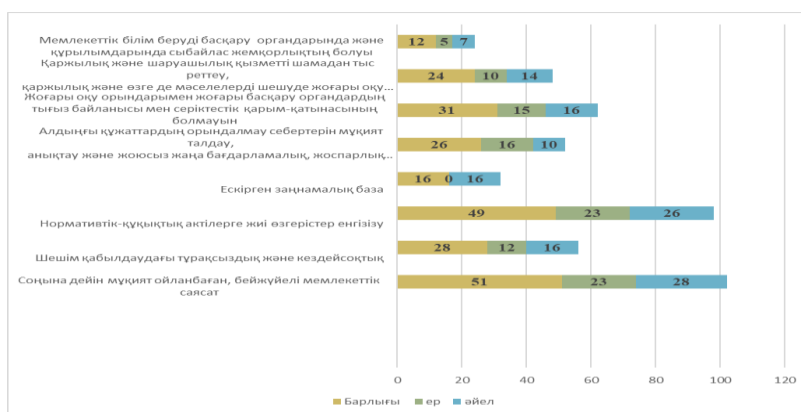
Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың сапасына қанағаттану деңгейі 12-ші суретте бейнеленген. Нәтижесінде сауалнамаға жауап берішілер 30%-ы қанағаттанбайтындығын, 34%-ы жауап беруге қиналатындықтарын, 13%-ы ішінара қанағаттанатындықтарын, ал тек 23%-ы қанағаттанатындықтарын белгілеген [185-44б.]

Сурет 11 - Сауалнамаға жауап берушілердің жоғары білім жүйесін мемлекеттік басқаруға қанағаттану деңгейі
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

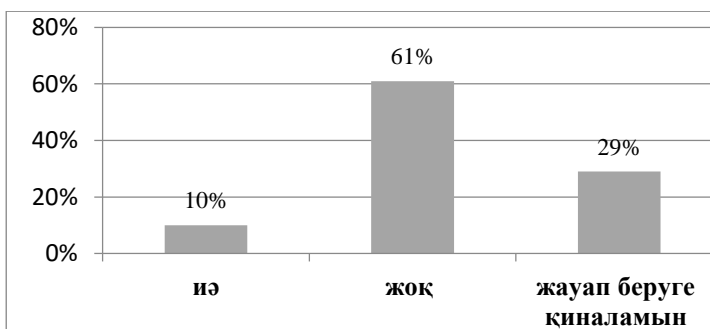
Жоғары білім беру жүйесінде мемлекеттік басқарудың басты мақсаты білім сапасын жақсарту болып табылады. Осыған орай, сауалнамаға жауап берушілерге жоғары білім жүйесін мемлекеттік басқарудың әртүрлі аспектілерін сыни тұрғыдан бағалау арқылы «Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруға қанағаттанбау немесе ішінара қанағаттану себептері» сұрағы қойылған. Сауалнамаға қатысқандардың 22%-ы жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруда соңына дейін мұқият ойланбаған, бейжүйелік мемлекеттік саясаттың бар екендігін айтты, 20%- жоғары білім беру жүйесінде нормативтік-құқықтық актілерге жиі өзгерістер енгізілетіндігін, 13%-ы жоғары оқу орындарымен жоғары басқару органдардың тығыз байланысы мен серіктестік қарым-қатынасының болмауын, 12%-ы қабылданған шешімдердің тұрақсыздығы және ретсіздігін, 11%-ы алдыңғы құжаттардың орындалмау себертерін мұқият талдау, анықтау және жоюсыз

жаңа бағдарламалық, жоспарлық құжаттарды қабылдау, 10%-ы қаржылық және шаруашылық қызметті шамадан тыс реттеу, қаржылық және өзге де мәселелерді шешуде жоғары оқу орындарының дербестігін шектеу, 7% ескірген заңнамалық база, 5% мемлекеттік білім беруді басқару органдарында және құрылымдарында сыбайлас жемқорлықтың болуы нұсқаларын таңдаған. Қазақстан Республикасында соңғы жылдары жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды жетілдіру бойынша қабылданып жатқан іс-шараларға қарамастан, жоғары білім беру жүйесін басқару деңгейі әлі болсада төмен. Бұл жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруда білім беруді дамытудың жаңа әлемдік тенденцияларын ескере отырып, саясатты және шешім қабылдауды жетілдіруді, білім беру жүйесін дамытудың жаңа бағдарламаларын, жоспарлары мен нормативтік құқықтық актілерін қабылдауды талап ететін, мәселелер қатары бар екендігі туралы айтады. Жоғарыдағы сауалнаманың толық нәтижесі 12-ші суретте бейнеленген [185-45б.]

Сурет 12 - Сауалнамаға қатысушылардың жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару деңгейіне қанағаттану н\е қанағаттанбау себептері, %
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

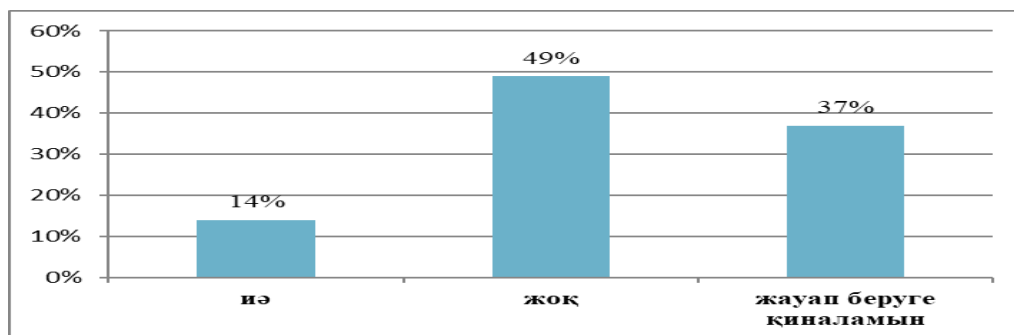
Сауалдаушылардың жартысы яғни 54%-ы жоғары білім алуда мемлекеттік қолдауды сезінбейтіндігін айтса, 28%-ы жауап беруге қиналатындығын, тек 18%-ы мемлекеттік қолдаудың бар екендігін белгіледі (сурет 13).

Сурет 13 - Жоғары білім алуда мемлекеттік қолдау
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Жоғарыда келтірілген мәліметтер қазақстандық білім берудің әлемдік кеңістікке интеграциясының негізгі тұстарының бірі бірінші кезекте жаппай студенттердің аталған үрдіске назарын аудару қажет. Осы орайда, жоо-да білім беру саласындағы жаңалықтар туралы түсіндірме іс-шараларын жүргізу қажет. Бұдан өзге студенттік жастардың стипендиялар, жәрдемақы, жеңілдіктер арқылы қолдау шараларын үнемі жүргізіп отыру қажет, себебі тек сауатты және алысқа қарайтын әлеуметтік саясат жастырдың амандығын, дамуға мүмкіндік және қазіргі таңда ылайықты өмір сүруін қамсыздандырады сөзсіз. Сонымен қатар, мемлекеттік басқару органдары, мемлекеттік емес құрылымдар және білім беру және жастар саясаты облысында жұмыс жасайтын қорлар үнемі әлеуметтік сауалнама жүргізе отырып, студент жастардың пікіріне талдау жасап отыру қажет [185-45б.]

Сонымен қатар, жоғары оқу орындарының мамандық бойынша түлектерді жұмысқа орналастыру іс-шаралары бойынша мемлекеттік қолдау деңгейі сауалнамасының жауаптары нәтижесі 15 суретте бейнеленгендей төмен көрсеткішті көрсетті.

Сурет 14 - ЖОО-ның аяқтаған соң мамандық бойынша жұмысқа орналасуға мемлекеттік қолдау

Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Жоғарыдағы сауалдау сұрағы бойынша жоо-дың түлектерін жұмысқа орналастыру мәселесін шешу бойынша төмендегідей бірқатар ұсыныстар жасап өтсек:

- Университеттерге бизнес-құрылымдармен тығыз байланыс орнату арқылы аталған ұйымдарда өз студенттерінің тағылымдамадан өтуі туралы кесім-шарт жасау. Жоғары оқу орны беретін телриялық база тәжірибемен бекітілуі – сауатты жас мамандарды даярлаудың кепілі деп білеміз.

- ЖОО-ы студенттердің тағылымдамадан өту орны оның оқу орнын аяқтаған соң тұрақты жұмыс орынан айналуының тәжірибесін дамыту қажет. Бұл үшін бірінші кезекте, студенттерді үлгерімі үшін, тағылымдамадан өзін біліктілігін өзат көрсеткендігі үшін марапаттау қажет;

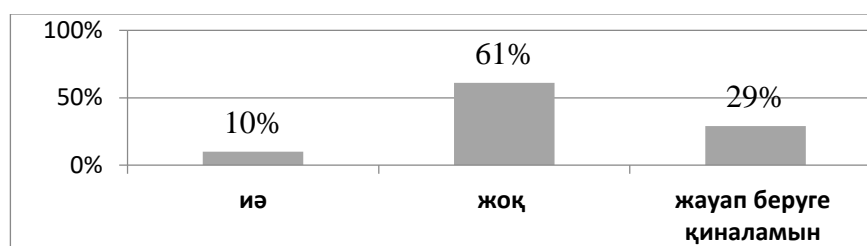
- Бизнес-құрылымдарды жас мамандарды жұмысқа орналастырудың белсенділігін арттыру үшін жеңілдетілген салық салуды, мемлекеттік гранттар мен қолдаулар енгізу қажет.

- Мамандық бойынша алғашқы рет жұмыс іздеп жүрген азаматтар үшін үлестелген жұмыс орындару туралы заң жобасын қабылдау қажет.

Еліміздің ЖОО-ның студенттерінің ғылыми әзірлемелерін марапаттау және оны өндіріске енгізу абзал. Мысалы, егер қандайда бір университет студенті, магистранты немес докторанты белгілі бір өндірістің қызметін жақсартатын жоба әзірлесе, аталған жобаны өндіріске енгізуге ниет білдірген өндіріс немесе мекемелер үшін салық салуда белгілі бір жеңілдіктер қарастырылу қажет. Ал, жобаны әзірлеуші немес енгізуші тұлға аталған әзірлемені өндіріске енгізген немесе қаржыландырған тұрақты жұмыспен қамсыздандыру керек. Аталған ұсынысты қажетті нормативтік актілер қабылдап, заңнамалық бекіту қажет. Сәйкесінше, бір жағынан ЖОО-ы, екінші жағынан мемлекеттік органдар мен бизнес-құрылымдардың үйлесімді белсенділігінсіз ешнәрсе толыққанды жүзеге асырылмайды [185-46б.]

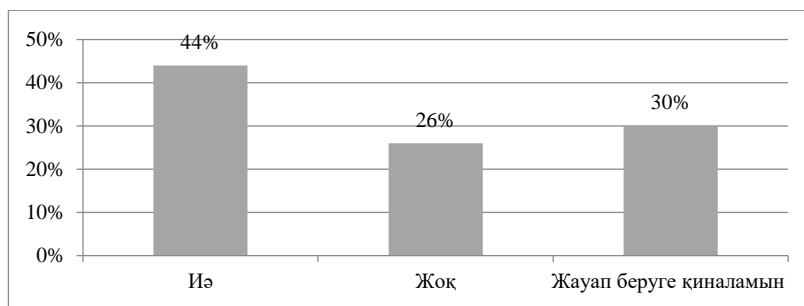
Жұмысқа орналасу бойынша туандаған мәселелер қатарымен, сауалнамаға қатысушылардың ЖОО-ы аяқтағаннан кейін жас мамандардың тұрғын үймен қамсыздандырылуды қолдау бойынша жасауаптары келесі суретте бейнеленген. Атап айтсақ, сауалдаушылардың 61%-ы қолдаудың жоқтығын, 29%-ы жауап беруге қиналатындықтарын, 10%-ы иә деп жауап берген.

Сурет 15 – ЖОО-нын аяқтаған соң жас мамандарды тұрғын үй мәселесін шешудегі мемлекеттік қолдау

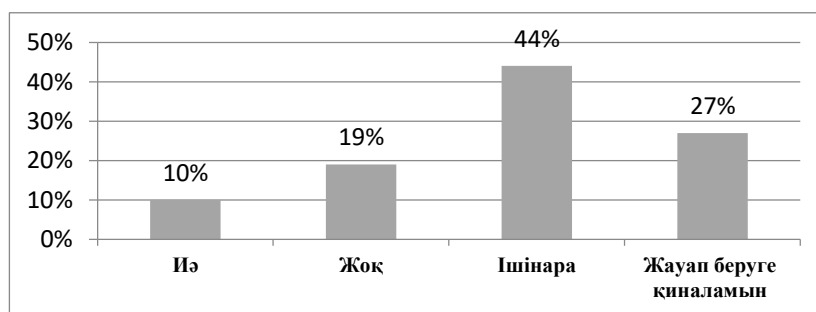
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Сонымен қатар, сауалнамаға қатысушыларға мемлекеттік білім беру тапсыры бойынша докторантураны аяқтаған соң кемінде үш жыл жоғары оқу орындарында немесе ғылыми ұйымдарда жұмыс істеп өтеуді қаншылықты деңгейде қолдайтындықтарын білу мақсатында сұрақ қойылды. Аталған сауалнама нәтижесінде 30%-ы жауап беруге қиналатындықтарын және 26% өтеудің қажет еместігін білдірді. Сауалнама барысында респонденттердің аталған сұрақ бойынша өз ойларын білдіруге сілтеме жасалған, басым көпшілігі өтеу жұмыс орындарының тарапын мемлекеттік органдар мен ұлттық компаниялар қатарымен толықтыру нұсқасын ұсынған. Сауалнама нәтижесі келесі суретте бейнеленген [186 – 366 б.].

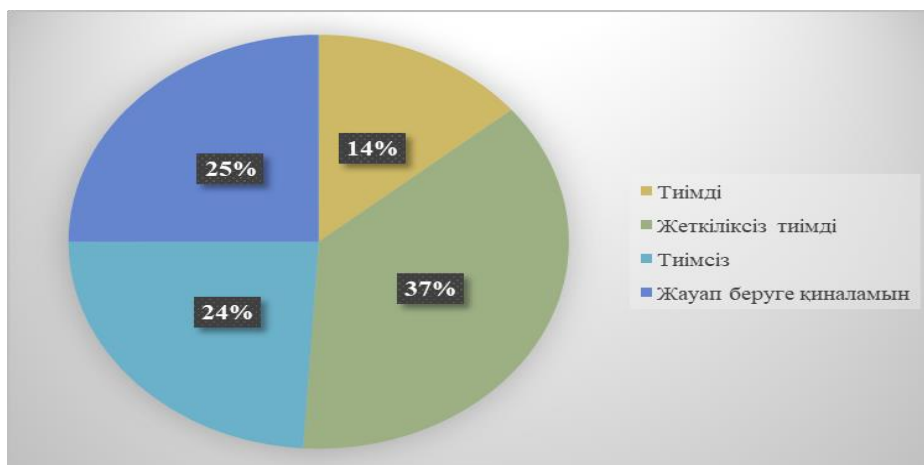
Сурет 16 - Сіз мемлекеттік білім беру тапсырысы негізінде білім алған азаматтардың кемінде 3 жыл жұмыс істеу өтілі талаптарын қолдайсыз ба?
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Сауалнамаға қатысушылардың жоғары білім беру жүйесінде жүргізіліп жатқан реформаларды қаншалықты қолдайтындықтары туралы сұрақ қойылған, нәтижесінде 44%-ы яғни басым бөлігі жауап беруге қиналатындықтарын айтып, тек 10%-ы жүргізіліп жатқан реформаларды қолдайтындықтарын айтты.

Сурет 17. Жоғары білім беру жүйесінде мемлекетпен жүргізіліп жатқан реформаларды респонденттердің қолдау дәрежесі
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Төменде нәтижесі көрсетілген, жоғары блм беру жүйесінде жүргізіліп жатқан реформаларды қолдау сұрағы бойынша сауалнамаға қатысушылардың жауаптары қанағаттанарлықсыз болды. Жалпы жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару тиімділігінің дәрежесін респонденттердің қаншалықты бағалайтындықтарын білу мақсатында кеңейтілген сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға қатысушылардың 37% ы жеткіліксіз тиімсіз, 25%-ы жауап беруге қиналатындықтарын, 24%-ы тиімсіз деп санап, тек 14%-ы қолданыстағы жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару тиімді деп жауап берді. Айта кететін жайт, мемлекеттік басқарудың тиімділігін бағалау бойынша ғылыми зерттеулер жүргізу барысында зерттеу әдістерінің бірі - статистикалық зерттеулерден айырмашылығы мөлдір деректерді беретін әлеуметтік зерттеулер болып табылады [186- 367 б.].

Сурет 18 - Елдегі жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың тиімділігін респонденттердің бағалауы
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың тиімділігін бағалауда сауалнамаға қатысушылардың 61%-ы төмен баға берді. Осыған орай, сауалнама жүргізу барысында бірінші кезекте қолданылуы қажет іс-шараларды ашатын, мәселелер қатары ұсынылды [186 – 367 б.].

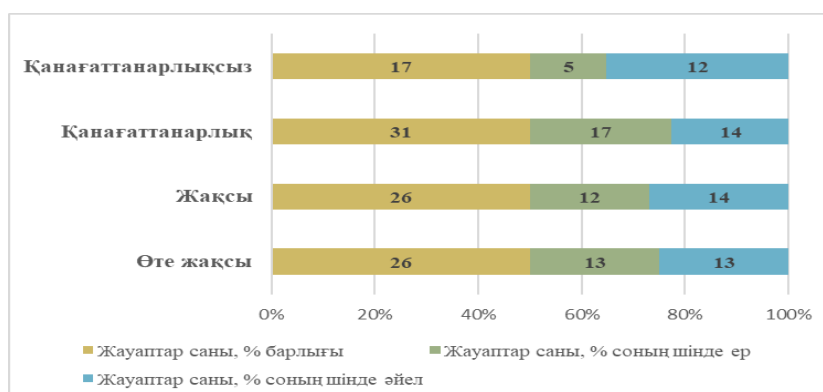

Сурет 19 - Жоғары білім беруді мемлекеттік басқаруды жетілдіру үшін бірінші кезекте қабылданатын шаралар кешені
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Жоғарыдағы суретке сәйкес, сауалнамаға нәтижесі 46%-ы ЖОО-дың ПОҚ оқытушылық жүктемесінің төмендетуін, 39%-ы ЖОО-дың ғылыми және оқытушылық құрамының жалақысы мен әлеуметтік мәртебесін арттыруды, 38%-ы мемлекеттік басқарудың ашықтығын арттыру және сыбайлас жемқорлықты жою, 29%-ы жоғары білімге инвестицияларды

ұлғайту және олардың мақсатты пайдалануына бақылауды күшейту, 28%-ы жойылған ғылым докторы ғылыми атағын қалпына келтіру, 22%-ы ЖОО-нын аяқтап, жұмысқа орналасқаннан кейін несиені кезеңмен төлеу мүмкіндігімен мақсаттық мемлекеттік жеңілдетілген несиелермен қамсыздандыру, 14%-ы мемлекет, ЖОО-ар және бизнес құрылымдардың өзара тиімді және тығыз әрекет етуді дамыту бойынша белсенді мемлекеттік қолдау саясатын жүргізу, 10%-ы ЖОО-дың философия докторы дәрежесін тағайындауда диссертацияны қорғау бойынша мамандандырылған кеңестердің дербестігі мен құқығын кеңейту, 11%-ы ЖОО-дың қаржылық және шаруашылық шешімдерін қабылдауда дербестігін кеңейту қажеттілігін айқындады.

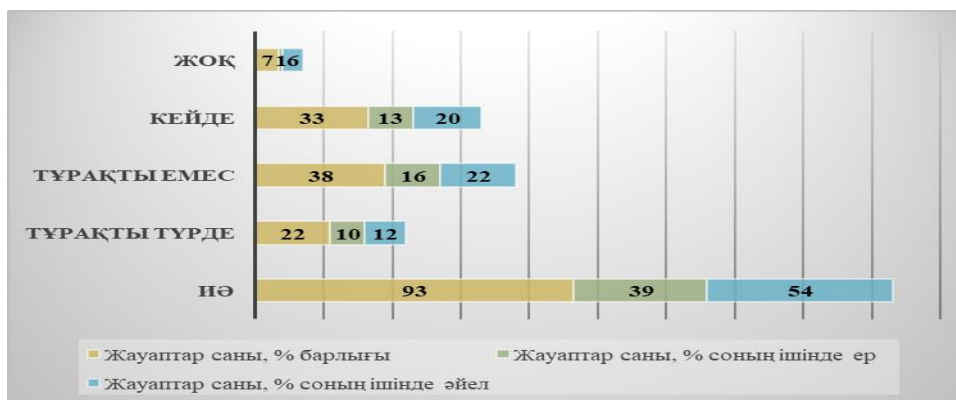
Бұдан өзге, сауалнамаға келесі диаграммада көрсетілген академиялық ұтқырлық, халықаралық және ұлттық рейтингтердегі ҚР-ның ЖОО-дың алатын орны бойынша сұрақтар қатары қосылған. Сіздің университетіңіздегі академиялық ұтқырлықтың жүзеге асырылу дәрежесі сұрағына сауалнамаға қатысушылардың көпшілігі жағымды бағалады 56%, қанағаттанарлық деңгейін 31%-ы қойды, тек 17% -ы қанағаттанарлықсыз деп бағалады.

Сурет 20. Жоғары оқу орындарында академиялық ұтқырлықтың жүзеге асырылуының дәрежесін бағалауы

Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

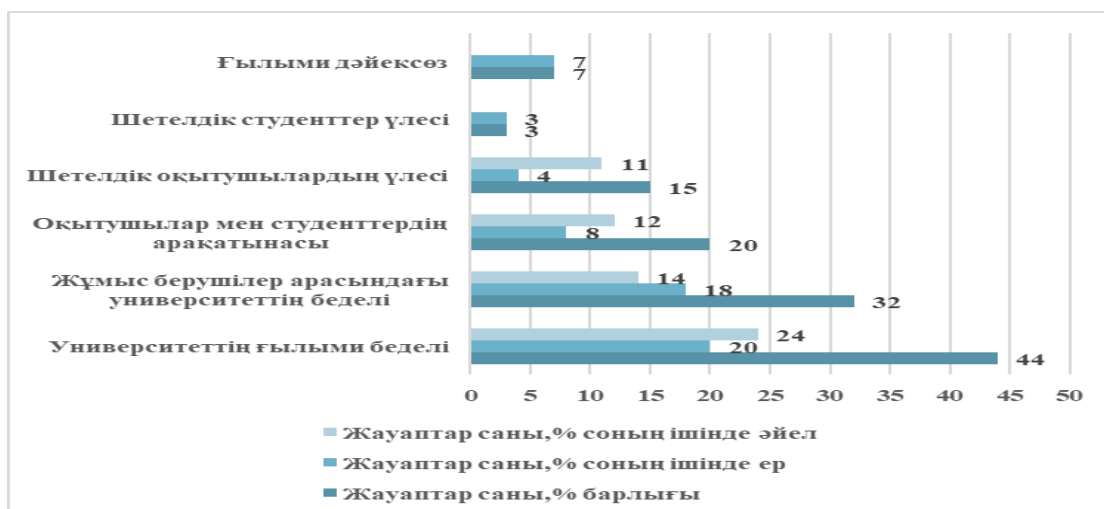
Халықаралық және ұлттық рейтингтерде ҚР-ның ЖОО-ның алатын орнын бақылайсыздар ма? - деген сұраққа сауалнамаға қатысушылардың 93%-ы иә деген жауапты таңдаған. Бұл көрсеткіш қазіргі таңда жоғары білімнің сапасы мен нәтижелелегінің маңызды көрсеткіші екендігін көрсетті.

Сурет 21 - Сауалнама нәтижесі бойынша респонденттердің халықаралық және ұлттық рейтингтердегі ҚР-ның ЖОО-ның алатын орынын бақылау дәрежесі

Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Жоғарыда айтылғандардың негізінде сауалнамаға қатысушыларды қандай негізгі көрсеткіштер қызықтырады деген сұрақ қойылды. Сауалнама нәтижесінде 36% респонденттерді білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында маңыздылығы жоғары болып табылатын, жоғары оқу орындарының ғылыми танымдылығы болды. Қалған көрсеткіштердің ішінде көшбасшылары жұмыс берушілердің арасындағы ЖОО-дың танымдылығы (27%), оқытушылар мен студенттердің ара қатынасы (16%), шетелдік оқытушылардың үлесі (13%), ғылыми дәйексөз алынуы (6%), шетелдік студенттердің үлесі 2(%)

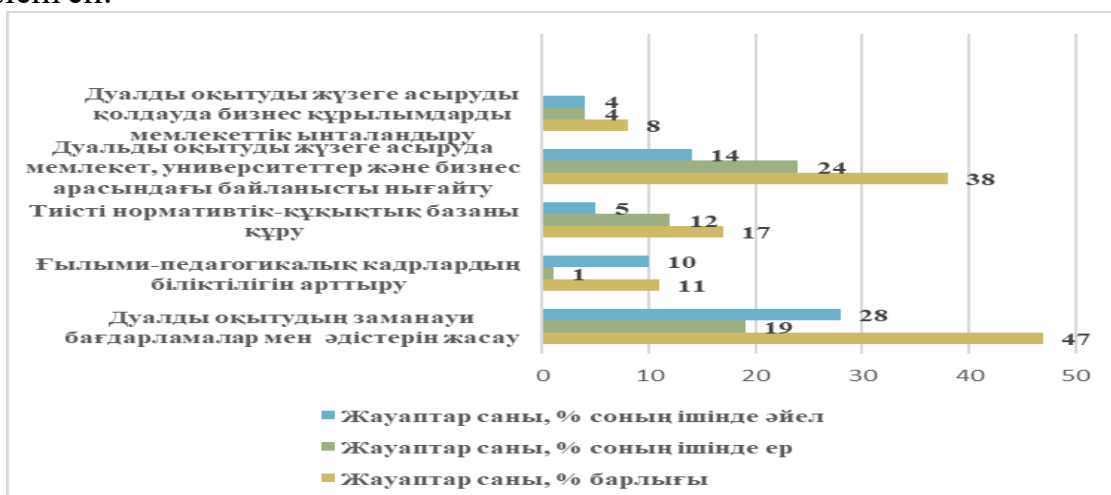

Сурет 22 - Респонденттерді қызықтыратын халықаралық рейтингтердің негізгі көрсеткіштері

Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Қазақстанда соңғы жылдары дуалды білім беру (студенттер университетте теориялық білім алатын, жұмыс орнында - кәсіпорында және

т.б. практикалық білім алатын оқу) өзекті болып отыр. Дуалды білім беру кәсіби білім беру жүйесінде кәсіпорындардың тікелей қатынасы болып табылады. Сауалнама алу барысында жоғары оқу орындарында дуалды білім беруді жүзеге асыру үшін жасалуы қажет шаралар кешені туралы сұрақ қойылған. Жауаптырды қорытындылай келе ең басым көпшілігі яғни 47%-ы дуалды білім берудің заманауи бағдарламалары мен әдістерін дайындау қажеттілігін, 38%-ы мемлекет, жоғары оқу орындары және бизнес құрылымдар арасында байланысты күшейту қажеттілігін, ал қалған бөлігі нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру және ынталандыру шараларын кеңейту арасында бөлінді. Сауалнама нәтижесі төмендегі суретте толық бейнеленген.

Сурет 23 - ЖОО-да дуалды білім беруді жүзеге асыру үшін қажетті шаралар

Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

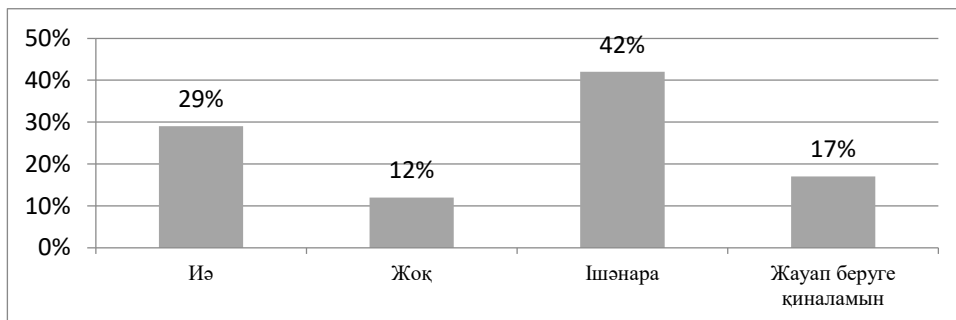
Сауалнамаға қатысушылардың жоғары білім жүйесіндегі мемлекеттік басқаруды реформалаудың қарқыны туралы сұраққа жауаптарының нәтижелері 24-ші суретте көрсетілген.

Сурет 24 - Жоғары білім берудегі мемлекеттік басқаруда реформаның қарқынын бағалау

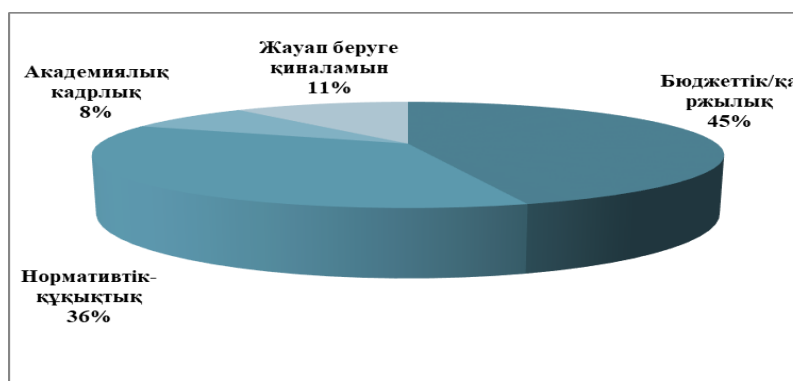
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Қазақстандағы университеттердің академиялық еркіндікке дайындығы туралы сұраққа респонденттердің көпшілігі 42% ішінара жауап берді, 29% дайын және 17% жауап беруге қиналды, 12% жоқ деп жауап берді (сурет 24). Айта кету керек, академиялық еркіндік бұл білім экономикасына негізделген жаңа экономикаға көшу жағдайында, білікті кадрлар мен жаңа кәсіптерге деген қажеттілік өсіп жатқан кезде маңызды. Бүгінгі таңда жоғары білім еңбек нарығындағы қиындықтарға тез арада жауап бере алмайтындығын мойындаймыз.

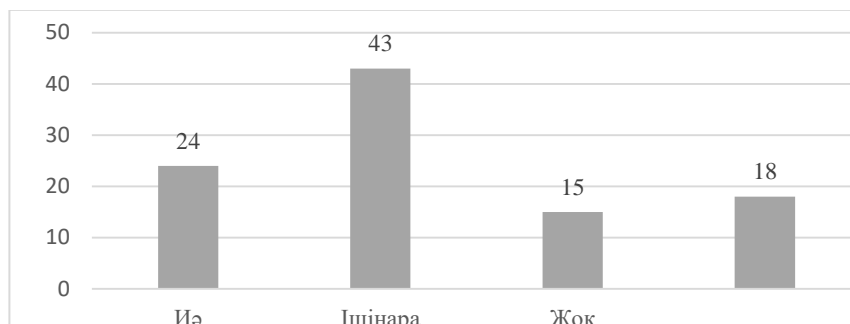
Сурет 25 - Сауалнамаға қатысушылардың Қазақстандық ЖОО-дың академиялық бостандық/дербестікке дайындығының бағалауы
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, респонденттерден дербестікке қол жеткізудің ең проблемалық бағыттарын таңдауды сұралды, респонденттердің пікірінше, 45% бюджеттік/қаржылық жауапты таңдады, бұл қазақстандық университеттер қаржылық автономияға әлі дайын емес дегенді білдіреді. Респонденттердің 36% -ы автономияға қол жеткізудегі проблемалық бағыттардың бірі - бұл нормативтік-құқықтық база нұсқасы болған. Сауалнама нәтижелері 26 суретте көрсетілген.

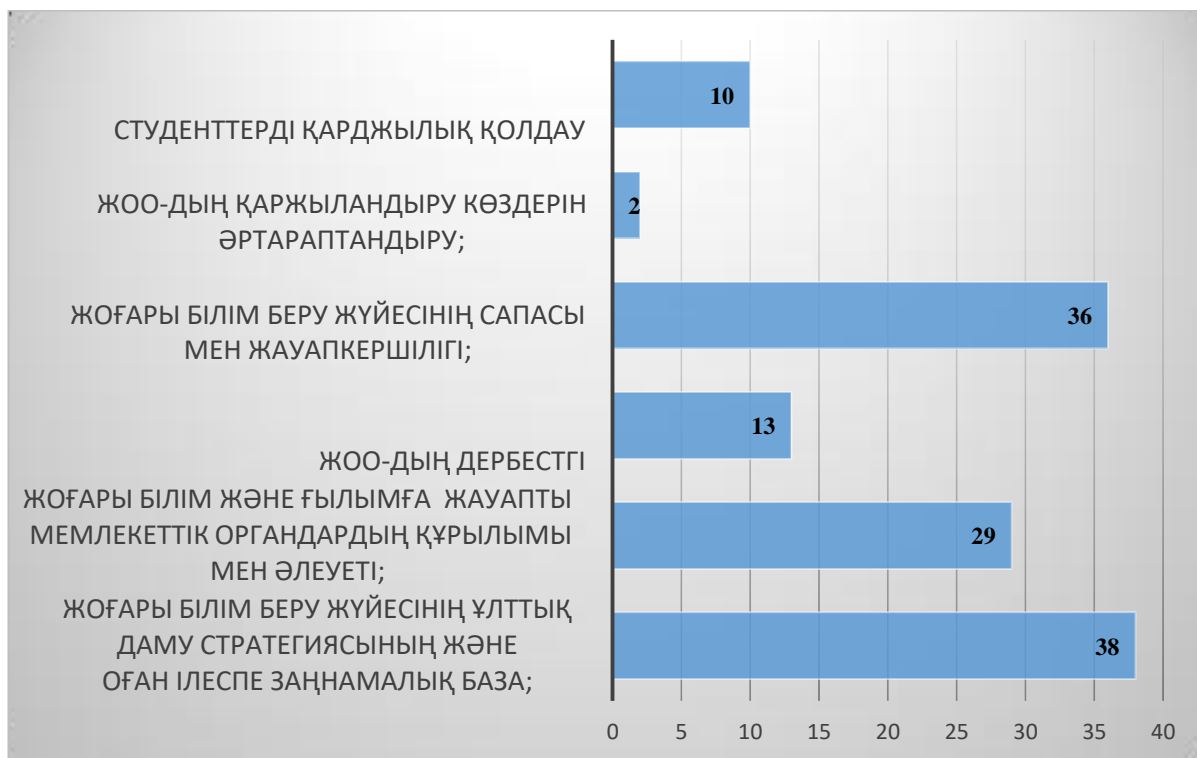
Сурет 26 - Сауалнамаға қатысушылардың пікірінше автономияға қол жеткізудің проблемалық бағыттары
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесі нарықтың сұранысына жауап бере ме деген сұраққа респонденттердің жауаптары төмендегідей бөлінген. Респонденттердің 43% -ы Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесі еңбек нарығының қажеттіліктерін ішінара қанағаттандыратынын айтты. Қалған 23% -ы оны толығымен жауап береді деп санайды, 18% жауап беру қиын, ал 15% -ы жоқ деп жауап берді.

Сурет 27 - Сауалнама бойынша Қазақстандық жоғары білім беру жүйесінің еңбек нарығының талаптарына жауап беру деңгейі, %
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Сонымен қатар, жүргізіліп отырған сауалнама бойынша толыққынады ақпарат жинау мақсатында сауалнама парағына жоғары білімді тиімді мемлекеттік басқарудың түйінді элементтерін көрсету сұралды (28-ші сурет).

Сурет 28 - Жоғары білімді тиімді мемлекеттік басқарудың түйінді элементтерін

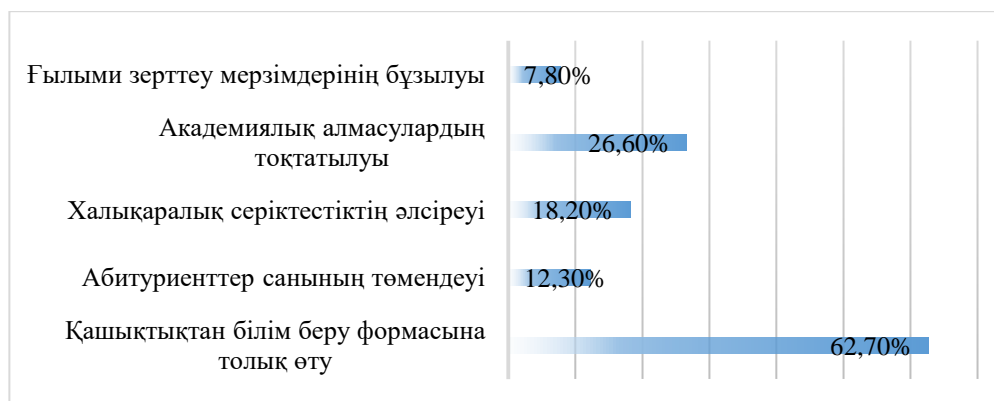
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Нәтижесінде басым бөлігі, яғни 38%-ы жоғары білім беру жүйесінің ұлттық даму стратегиясының және оған ілеспе заңнамалық база, 36% жоғары білім берудің сапасы мен жауапкершілігі, 29%-ы жоғары білім мен ғылымға жауапты мемлекеттік органдардың құрылымы мен әлеуеті, ал қалған бөлігі ЖОО-дың дербестігі, ЖОО-ды қаржыландыру көздерін әртараптандыру, студенттерді қаржылық қолдау элементтері арасында інішара бөлінді.

2020 жылдың басында бүкіл әлемді COVID-19 пандемия есеңгіретті. Салдарынан жүргізілген локдаун әдеттегі тұрмыс дәстүрді төңкеріп, экономиканың барлық салаларына әсер етті. Қоғамдық, кәсіптік және жеке өмірдің көптеген салалары аяққа тұрып қана қоймай жаңа шынайылыққа төзіп бергендігі таңғаларлық жағдай. Қазіргі таңда пандемия артта қалғанда біз басқаша пайымдаймыз. Жоғары білім беру жүйесін жаһандық масштабта пандемия қатты әсер еткен салалардың бірі деп батыл айтуға болады. Бұдан өзге, жоғары білім беру жүйесі оқу және басқару үрдісін онлайн форматқа ауыстыруға ішінара дайын болған салаларының бірі болды [186- 371 б.].

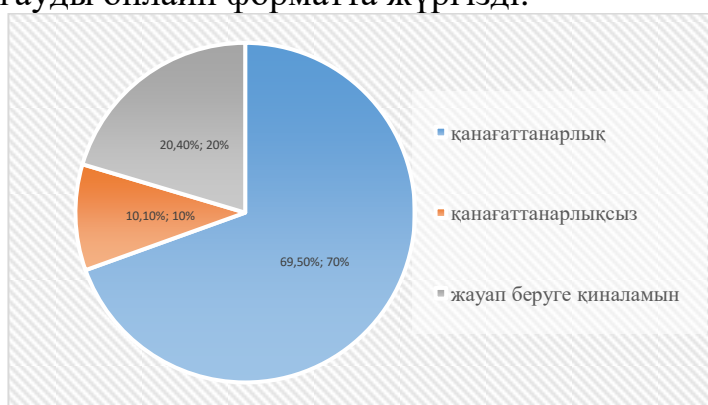
Бірақ, сауалнама нәтижесінде ары қарай жан-жақты қарастырылатын мәселелер қатарыда туындады. Жалпы, жоғары білім беру жүйесінің халықаралық деңгейінде пандемия білім беруді интернациаландыру, ғылыми зерттеулер, заңнама, білім беруді ұйымдастыру қаржыландыру сынды бағыттарға әсер етті. Бұл тенденциялардың барлығы жоғары білім беру бағдарламаларына теріс әсерін берді. Халықаралық, ұлттық және институционалдық деңгейлердегі болып жатқан өзгерістерге жоғары білім беру жүйесінің жоғары сезімталдығына орай болашақта орын алуы мүмкін жағымсыз жағдайлардың алдын алу үшін қажетті ақпаратпен қамсыздандыру мақсатында бірқатар жауаптар қатары қалыптасуда. Жоғарыда жүргізілген әлеуметтік диагностикалау 2019 жылдың соңында және 2020 жылдың басында жүргізілген. Осылайша, 2021 жылдың басында пандемия салдарының жоғары білім беру жүйесіне тигізген салдарын анықтау мақсатында әлеуметтік диагностикалаудың екінші сатысын жүргізуге бел будық. Сауалнамаға онлайн қабылдау, ағымдық және қорытынды аттестациялау, академиялық алмасулар және пандемия уақытындағы оқытушыларға көмек сынды сұрақтар қосылды. Сауалнама парағы COVID-19 пандемияның жоғары білім және магистратура секторына әсері: халықаралық, ұлттық және институционалдық жауаптары аналитикалық материалдар мәліметтерінің әдіснамасына сәйкес жасалған [187]. Сауалнама парағының сұрақтары 3 қосымшасында бейнеленген.

Сауалдау нәтижесінде Қазақстанда пандемия уақытында қашықтықтан білім беру формасына толық өту, абитуриенттер санының төмендеуі, халықаралық серіктестіктің әлсіреуі, академиялық алмасулардың тоқтатылуы, ғылыми зерттеу мерзімдерінің бұзылуы және т.с.с. ЖОО-ы қандай сын-қатерлерге тап болғандығы туралы ақпарат келесі суретте бейнеленген

Сурет 29 - Пандемия уақытында ЖОО-ы тап болған сын-қатерлер
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

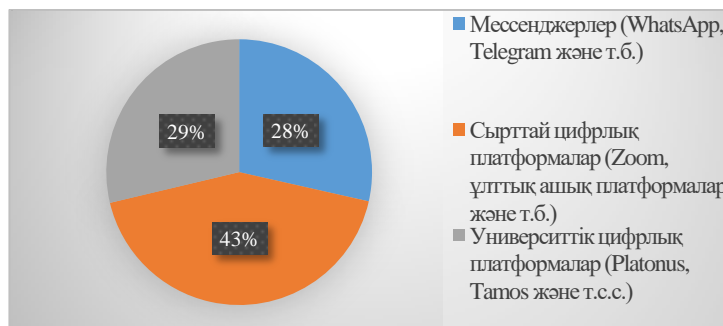
Сол сияқты сауалдау нәтижесінде университеттер студенттер мен оқытушалар үшін өзекті өзгерістер туралы ақпаратты жүйелі түрде жіберіп отырғандығы анықталды (сурет 30). Айта кететін жайт, абитуриенттерге белгісіз уақыт аралығына халықаралық емтихандарды шегеру (IELTS, GMAT, TOEFL және т.б.), бакалавриат және жоғары білімнен кейінгі білім алушылардың қорытынды емтихандарының жүргізілуі түсініксіз болуына орай әбігерлік жағдайлар орын алды. Осыған орай, ЖОО-ы өздігінен немесе министрлікпен ақылдасу арқылы студенттерді қабылдау және бітіру емтихандары туралы шешім қабылдауға мәжбүр болды. Көптеген университеттер оқуға қабылдау үрдісін жеңілдетіп, түсу емтихандарын жеңілдетуге тырысты. Сонымен қатар көптеген ЖОО-ы қорытынды емтихандар мен оқу аяқтау бойынша жұмыстарды қорғауды онлайн форматта жүргізді.

Сурет 30 - ЖОО-мен ақпарат алмасу деңгейі
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

ЖОО-ы үшін тағы бір сын-қатер студенттермен байланысты ұйымдастыру болды. Жүргізілген сауалдауға сәйкес, студенттер курстастары мен оқытушылармен тікелей тілдесу мүмкіндігінің болмуынан күйзеліске ұшырады, сондықтан олар үшін коронавирус жағдайы туралы және осыған орай оқу үрдісіндегі өзгерістер туралы тұрақты объективті ақпарат алу маңызды болды. Сауалдауға сәйкес

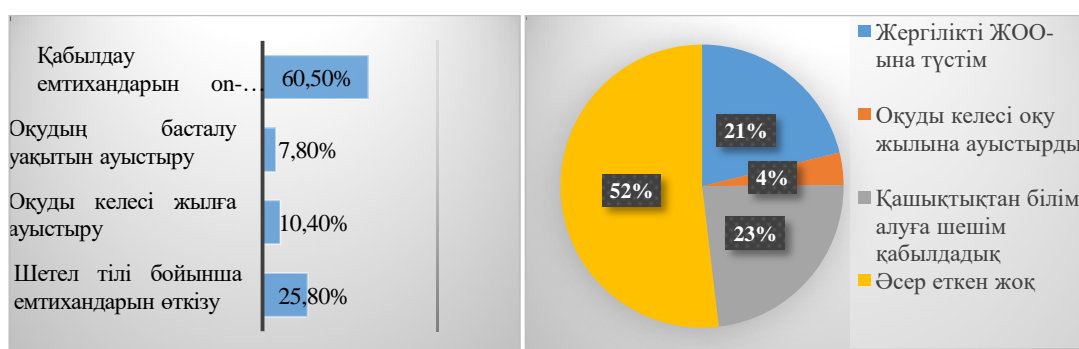
студенттер сырттай цифрлық платформалар (Zoom, ұлттық ашық платформа және т.б.) арқылы, университеттік цифрлық платформалар (Platonus, Tamos) және аталған платформалармен қатар студенттер өзгеде мессенджерлер (WhatsApp, Telegram және т.б.). арқылы ақпарат алмасуды қалайтындығы анықталған (сурет 31).

Сурет 31 - Пандемия уақытында студенттер ЖОО-ымен байланысу үшін пайдаланылған әлеуметтік желілер

Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

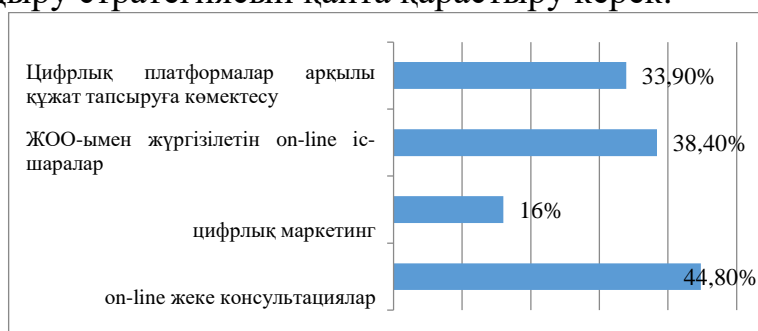
Пандемия уақытында жоғары және жоғары оқу орынан кейінгі білім берудің жаңа бағдарламаларын жоспарлау барысында сөзсіз шетелдік студенттер мен шетелге оқуға шығуды жоспарлаған студенттердің пікірін ескеру негізгі құралға айналды. Осылайша, жүргізілген сауалнама студенттердің шетелде білім алуға қызығушылықтарының жоғары деңгейін көрсетті, бірақ оларға пандемия уақытында оқуға түсу бойынша үрдістердегі өзгерістер туралы ақпарат қажет екендігі айқындалды. Сауалдауға сәйкес, шетелдік студенттерді тарту үшін ЖОО шетелдік абитуриенттерге оқуға түсу үрдісін жеңілдеткен. Олар оқуға түсу емтихандарын онлайн форматта қабылдау, шетел тілі бойынша емтихандар қабылдау және т.б. (сурет 32)

Сурет 32 - Пандемия уақытындағы шетел студенттерін қабылдау бойынша қолданылған іс-шаралар мен шетелде білім алу бойынша студенттердің жоспарлары

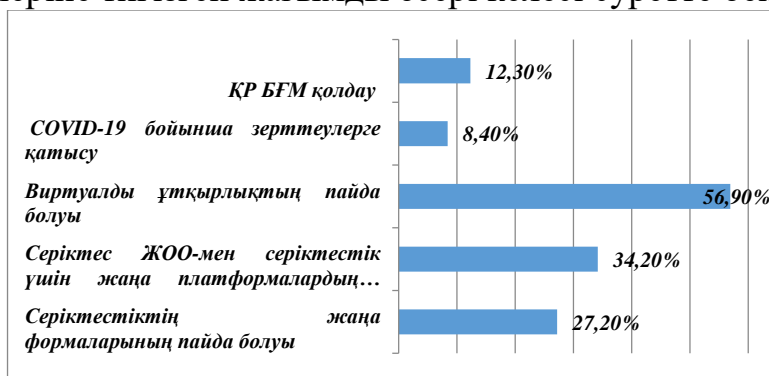
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Шетелдік студенттерді тарту үшін ЖОО абитуриенттер үшін онлайн іс-шараларды, вебинар мен жәрмеңкелер ұйымдастыруды арттырған. Университтер абитуриенттермен байланысты орнату үшін онлайн форматтарды пайдаланылудың маңыздылығына қатты көңіл аударды (сурет 33). Мысалы, академиялық ұтқырлықтың төмендеуі магистратура бағдарламаларына қатты әсерін тигізді, яғни шетелдік студенттердің басым бөлігі түсетін магистратура бағдарламалары Ұлыбританиялық, Германия, Эстониялық Study-In порталы мен жаңалықтар порталының статистикалық мәліметтері. Бұл университеттердің басым бөлігі ағылшын тіліндегі мегистерлік бағдарламаларды ұсынумен байланысты. Нәтижесінде болашақта ЖОО-дың министрлікпен бірге жинақталған тәжірибе қорытындыларына сай интернацияландыру стратегиясын қайта қарастыру керек.

Сурет 33 - Абитуриенттерді тарту үшін маңызды онлайн форматтар
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Пандемия уақытындағы серіктес-ЖОО-ымен серіктестік үшін жаңа платформалардың дамуы мен виртуалды ұтқырлықты дамыту саласы интернацияландыру бойынша пайдалы жағдайда болды. Көптеген университеттер өздерінің серіктестігін онлайн форматқа ауыстырып, басым көпшілігі тұрақты байланыс, мәселелер мен міндеттерді бірлесіп шешу және барлық жақтарға тиімді шешімдерді іздеу үшін цифрлық орта жағдайында өзара қарым-қатынастың жаңа формаларын іздестірді. Осы орайда, сауалнама нәтижелеріне сәйкес пандемияның ЖОО-дың жеке аспектілеріне тигізген жағымды әсері келесі суретте бейнеленген.

Сурет 34 - Пандемияның ЖОО-дың жеке аспектілеріне жағымды әсері

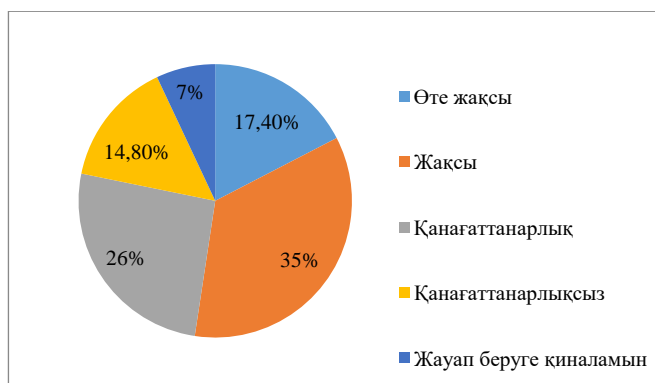
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Сонымен қатар, сауалдау нәтижелері бойынша пандемия уақытындағы жоғары білім беру жүйесіндегі дағдарыстан шығу үшін үкіметпен қолданылуы қажет іс-шаралар әлеуметтік тұрмысы төмен отбасынан шыққан студенттерге көмек көрсету (интернет желілерін жүргізу, ноутбуктер беру және т.б.), дәстүрлі білім беру форматына өту бойынша механизмдерді жетілдіру және т.с.с. іс шаралар кешені туралы мәліметтер жинақталған (сурет 35). Осылайша, сауалнамаға қатысушылардың басым бөлігі студенттерге көмек көрсету (интернет желілерін жүргізу, ноутбуктер беру және т.б.) қажет екенін айтты.

Сурет 35 - Пандемия уақытындағы жоғары білім беру жүйесіндегі дағдарыстан шығу үшін үкіметпен қолданылуы қажет іс-шаралар
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Локдаун уақытында ҚР Білім және ғылым министрлігімен (қазіргі таңда ҚР ғылым және жоғары білім министрлігі) онлайн форматта білім беру үшін сәйкес нормативтік актілерді дайындау бойынша ЖОО-ға ұсыныстар жасау болды. Шетел студенттерін тарту үшін білім берудің ұлттық министрліктері мен шетел жұмыстары бойынша министрлікпен даярланған StudyIn порталдарында шетелдік студенттер үшін оқуға түсу үрдісіндегі өзгерістер туралы ақпараттар жарияланды. Осыған орай жүргізілген сауалдауға қатысушылар пандемия уақытындағы оқу үрдісін ұйымдастыру бойынша ҚР БҒМ және ЖОО-дың жұмысын жақсы бағалады (сурет 36) [186– 374 б.].

Сурет 36 - Сауалдау нәтижесі бойынша пандемия уақытындағы ЖОО-ы мен ҚР БҒМ-нің жұмыстарының бағалауы
Ескерту – сауалнама нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Бірақ, пандемия кезінде ақпаратты жылдам жаңартылмаған аз ақпараттандырылған порталдар қатарында ҚР БҒМ болды. Сауалнама нәтижесі жоғары оқу орындардың басым бөлігі білім берудің онлайн форматына ауысқандығын, көптеген ЖОО-да осы коммуникацияны ұйымдастыру үшін парапар инфрақұрылымның жоқтығын, ЖОО-да оқуға қабылданатын студенттердің санының азаюы күтілетіндігі (шетелдік, отандық), анықталды, бұл жағдайларға қарамастан, бірқатар ЖОО-ы білім берудің онлайн форматына ауысқанда ақпараттық қолдау көрсеткен Білім және ғылым министрлігімен ақылдасты, бірақ, көптеген ЖОО-на мемлекеттік қаржылық қолдау көрсетілген жоқ. Тағы бір пандемияның жоғары білім беру жүйесіне тигізген салдары серіктестік болды. Егер бірқатар серіктестік байланыстар әлсіресе, бірқатарында күшейе түсіп, ЖОО-дар академиялық ұтқырлықтың виртуалды форматын жүзеге асыру, оқытушылар мен студенттер арасында онлайн ақпарат алмасу сияқты заманауи форматтарға қол жеткізді. Сонымен қатар, ЖОО-дың ПОҚ-ы онлайн білім берудің келесідей сын-қатерлерін ажыратты: толыққанды онлайн сабақ өткізу үшін университеттер мен студенттердің үйіндегі жеткіліксіз инфрақұрылым, онлайн сабақ өткізу үшін оқытушылардың төмен біліктілігі, бірқатар пәндердің онлайн форматта жүргізу мүмкіндігінің жоқтығы (мысалы: медицина, химиялық технология және т.б.), онлайн емтихандарды ұйымдастыру, академиялық ұтқырлық тоқтатылды, халықаралық ғылыми конференциялар кейінге шегерілді, көптеген ұлттық және халықаралық сипаттағы жобалар уақытында аяқталмады және т.б.

Жалпы біз жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың тиімді немесе тиімсіздігі, оңтайлы немесе оңтайсыздығы туралы көп айтуға болады. Сәйкесінше, тиімді басқару басқару механизмдері мен жүйесінің сәйкестігі мен әдіснамалық анықтығының икемді нұсқасы табысты болатындығы сөзсіз. Осы орайда келесі тарауда білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында ҚР-ның жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды жетілдіру жолдарын ұсынамыз.

3 БІЛІМДЕР ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫ ЖЕТІЛДІРУ

3.1 Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды жетілдірудің ұйымдастырушылық механизмдері

Жоғарыда атап өткеніміздей, біріншіден, еліміздегі жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару мемлекеттік регламенттеу мен әкімшілік іс-шаралардың басымдықтарымен сипатталса, екінші жағынан, мемлекеттік шешімдер жоғары білім беру жүйесінде құқықтық, әкімшілік және қаржылық қолдау және оның тиімді қызметі үшін сыртқы жағдайларды жақсартуға бағытталған. Жоғары білім беру жүйесінің басқару үрдісін жетілдіруді

қарастыра отырып, жетілген жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды қалыптастыру және білімдер экономикасының жағдайында жоғары оқу орындарының қызметінің сапасын арттыру үшін жаңа-заманауи тәсілдерді әзірлеу мемлекеттің бірінші кезектегі міндеті болып отыр. Осылайша, аталған жұмыстың 2-ші бөліміде бейнеленген, осы жұмысты жазуға түйткі болған негізгі аспектілер бойынша қоғамдық пікірді зерттеу және зерделеу жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару механизмдерін жетілдіру бойынша ұсыныстар қатарын жасауға негіз болды. Әсіресе, сауалнама нәтижелерінің қорытындысына сәйкес, жоғары оқу орындарының академиялық дербестігі аса назар аударды.

Реформалау сатысындағы қазақстандық жоғары оқу орындары шетелдік тәжірибеде бастан өткергендей, академиялық дербестікті барынша енгізу жолында көптеген проблемаларға жолықты. Атап айтсақ, академиялық дербестікке толыққанды қол жеткізуді тежеуші факторларға ЖОО мен құзыретті органдар тарапынан әртүрлі түсініктеме берілуі және оның білім беру жүйесінде шектеулі қолданысы, ұлттық деңгейде жоғары және жоғары білімнен кейінгі білім беру жүйесіндегі жиі заңнамалық өзгерістер енгізілуі, сол сияқты жоғары білімнің жаһандық массовизациясы мен утилиратизациясын айтуға болады. Қазақстанның менталдық ерекшелігін ескере отырып біздің қоғам академиялық дербестікті көп жағдайда Болон үрдісінің негізгі элементі ретінде, академиялық ұтқырлықты күшейту ретінде қабылдайды. Академиялық дербестікке берілген түсініктемелік ұғымдардың әр кезеңге және елге тән сан алуан анықтамасы көп. Ең нақты және кең мағынаны «Академиялық бостандық және университеттік дербестік» Лим декларациясында берілген. Аталған декларацияда ЖОО-дың академиялық дербестігі – бұл өзінің білім беру саясаты, ғылыми зерттеулер және өзге де ұқсас қызметтерді жүзеге асыруда бостандық және оның ішкі әкімшілік басқару, қаржылық басқару бойынша шешім қабылдауда мемлекеттік, өзгеде қоғамдық және саяси күштерден дербестігі деп түсіндірілген [188]. Біздің ойымызша бұл академиялық дербестікке берілген кең мағыналы ұғым деп білеміз.

2018 жыл ЖОО академиялық және басқарушылық дербестікті кеңейту мәселелері бойынша ҚР-ның Заңнамаларына оқу жылының ортасында күшіне енген бірқатар нормативтік-құқықтық актілер қатарына маңызды өзгерістер енгізіліп, көптеген ЖОО түсініспеушілікке шалдықтырып ҚР-ның ЖОО-ы үшін «бетбұрысты жағдай» болды. ЖОО дербестік берілгендігіне іспеттес болғанымен құқықтық актілердің талдауы ғылым, материалдық-техникалық база, жұмысқа орналасу көрсеткіштері, ПОҚ ғылыми дәрежесінің деңгейі, аккредиттеу және т.б, секілді негізгі мәселелерді ҚР ҒЖБМ өз құзіреттілігінде қалдырды. Мүмкін мұндай жағдай 2017-2018 жылдары Президенттің білім сапасын арттыру мәселелеріне орай бірнеше мәрте ден қойды, соның ішінде біліктілік талаптары мен стандарттарға сәйкес келмейтін ЖОО лицензиядан айыру, ЖОО трансформациясы және

олардың Назарбаев Университетінің деңгейіне дейін жеткізу, сонымен қатар ЖОО қойылатын талаптарды күшейту қажеттілігі болып табылады.

Дегенмен, қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі болып отырған академиялық дербестік жолында бірқатар қиыншылықтар орын алуда. Атап айтсақ, 2.3. тараудағы сауалнама нәтижелеріне сүйенсек автономияға қол жеткізудің ең басты кедергілердің біріншісі бюджеттік/қаржылық, бұл қазақстандық мемлекеттік университеттер қаржылық дербестікті шектесеуді білдірсе, екіншісі, нормативтік-құқықтық базаның әлі де болса шикілігі. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарына дербестік берілгенімен, нормативтік құқықтық актілерге нақты өзгертулер мен толықтырулар әлі болса да толыққанды енгізілмеген, бұл дербестік барысында қазақстандық ЖОО нормативтік құқықтық актілерді жетілдіру проблемасымен бетпе-бет келді деп болжайды. Жаңартылған заңнама ЖОО-басқару жүйесі, білім беру бағдарламаларының мазмұнына, білім алушылардың үлгерімін бағалау жүйесіне оқуға қабылдау, магистранттар мен докторанттардың ғылыми жетекшілігіне қойылатын талаптарға сапа жүйесіне және т.б. жаңа талаптар қойды.

Дербестік барысындағы алғышқы маңызды қадамдардың бірі мемлекеттік ЖОО-да қамқоршылық кеңестерін құру туралы ҚР БҒМ-нің шешімі болды. Қамқоршылық және Қадағалаушы кеңестер жоғары рейтингке ие шетелдік университеттердің басқарушылық құрылымының ажырамас буыны. Корпоративтік басқару жүйесі Қадағалаушы кеңестер арқылы жүзеге асырылып, ЖОО-дың барлық қызметінің мөлдірлігі мен академиялық бостандығын қамтамасыз ету бойынша шешім қабылдайды. Қазіргі таңдағы отандық тәжірибені талдау Қадағалау кеңестерінің құрамына ғылым, бизнес-құрылым, лауазымды қоғамдық-саяси ұйымдар, мемлекеттік мекемелер мен жергілікті биліктің басқару органдары кіргендігін көрсетті [189]. Бұл жағдай университеттің ашықтығын қамсыздырып қана қоймай, қазіргі таңда ЖОО-да сұранысқа ие ғылыми жобаларды жүзеге асыру және дамуы үшін қосымша инвестициялар тартуға мүмкіндік берді. Бірақ, Қазақстандық ЖОО-дағы Қадағалау кеңестерінің жұмысының тиімділігі туралы айту әлі болса да ерте, себебі аталған тәжірибе ерте енгізілген ұлттық университеттерді қоспағандағы өзге университеттердегі Қадағалау кеңестерінің жұмысы әлі болса да аз. Жоғарыдағы сауалнама жауаптарына сәйкес, ЖОО-дың табыстылығының маңызды критерийі оның қаржылық дербестігі болып табылады. Ал, қаржылық дербестік негізінен ерікті салымдар есебінен қалыптасатын және Қадағалау кеңесінің және эксперттермен анықталатын сауатты инвестициялық саясат арқасында арттырылатын Эндаумент-қорлармен қамсыздандырылуда. Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, эндаумент қорлар жоғары білім беруді қаржыландырудың кең таралған құралы болып табылады. Атап айтсақ, Sovereign Wealth Fund Institute (SWFI) әзірленетін алпауыт эндаумент қорларының ондығындағы сегіз эндаумент қорлары білім беру құрылымының яғни Стэнфорд, Принстон, Йел, Гарвард және Массачусетсе (MIT) университеттеріне тиесілі [190]. Алпауыт ЖОО-дың

эндаументтерінің көлемі ондаған миллиард долларға тең және университеттерде эндаумент қорларынан мақсаттық білім беру және зерттеу бағдарламалары жүзеге асырылып қана қоймай, тұрақты шығындардың өзгеде бағыттары, белгілі бір зерттеу тақырыбын қолдау немесе жекелеген студенттер тобына қолдауды (табысы төмен отбасынан шыққан студенттерге), ғалымдарды қамсыздандыру үшін жүзеге асырылады. Шетелдік тәжірибеде эндаумент қорларының көлемінің кеңеюінің маңызды шарты қорлар мен донорлардың салықтық реттеуі болып табылады. Атап айтсақ, АҚШ-та ірі қорларды қоспағандағы эндаумент қорларының басым бөлігіне капитал өсімі мен инвестициялаудан табысқа салық салынбайды, тек қор көлеміне төменгі шегі ең төмен деңгейдегі он мың доллар деңгейінде шектеулер қойылып, қызмет ету мерзімі шектелмейді және құрылтайшылардың жеке құралдарын қолдануға шектеу қойылмаған. Осылайша, қазақстандық ЖОО-дың эндаумент қорларының қатысушыларының қолданыстағы нормативтік заңнамасы яғни қайырымдылық қызмет туралы, ЖОО-ы үшін мақсаттық капитал қорлары туралы нормалар аталған қорларды қаржыландырудағы ұзақ мерзімді ынталандыруды қалыптастыру үшін жеткіліксіз деп ойлаймыз. Соңғы уақытта эндаумент қорлар үкімет деңгейінде ЖОО-дың дамуының құралы ретінде қарастырылғанымен, эндаумент қорларды ЖОО-дың қаржыландырудың тұрақтылығын арттыру және басқаруды жетілдіру бойынша бағыттар қатарына енгізіліп, ЖОО-да тәуелсіз Қамқоршылар кеңесін құрып ЖОО-ның активтерін сенімгерлік басқаруға берудің өзге бағыттар қатарына енгізген жөн. Нәтижесінде, Эндаумент-қорлар мақсаттық капитал қорлары, ЖОО-дың активтерін сенімгерлік басқару бойынша жеке заңнама қабылданып, ынталандыру іс-шаралары соның ішінде салықтық жеңілдіктер туралы ережелер қабылдану қажет деп есептейміз. Аталған мәселе тиімді жоғары білім беру жобаларын қолдау үшін жағдай туғызып, сонымен қатар, жоғары білім беру нарығында шынайы бәсеке құрып, стандарттарды қатаңдатусыз білім беру қызметінің сапасының өсіміне әкелетіндігіне кәміл сенеміз.

Дербестік жолында ЖОО-дың өзін-өзі танытудың жүзеге асырылатын, білім беру бағдарламаларының дайындалу және жүзеге асырылуы өзекті болып табылады. Нақты, білім беру бағдарламалары мен оның танымалдығы ЖОО-ның білім беру қызметінің тұтынушылары алдындағы тартымдылығын қамтамасыз етеді. Бірегей оқу бағдарламасын жасау білім беру бағдарламаларын жасау және жүзеге асыру үрдісінде қатаң нормативтік-құқықтық актілермен шектеуді шешетін, тек толық академиялық дербестік жағдайындағы ғана қалыптастыруға болады. Дербес университетте оқу жылының басталу және аяқталуын өздігінен анықтауға, білім алушыларды қайта қабылдау және ауыстыру ережелерін әзірлеуге, педагогикалық кадрлардың біліктілігін арттыру және қайта даярлауды жүзеге асыру, білім беру бағдарламаларын өздігінен бекіту тәуелсіздігіне ие болғанымен, қазіргі таңдағы қазақстандық ЖОО-ның академиялық дербестігі Жоғары және

жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар кадрларды даярлау бағыттарының сыныптауышын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 13 қазандағы № 569 бұйрығымен шектелген [191]. Атап айтсақ, ЖОО-ы білім беру қызметін сыныптаушыда бейнеленген мамандықтар бойынша ғана жүзеге асыруға құқылы және мамандық шеңберінде траектория бойынша түрлі білім беру бағдарламалары анықталғанмен, түлектер Сыныптаушы мамандықтары бойынша диплом алады. Бұл жағдай қазіргі таңда академиялық дербестікті кеңейту барысындағы іс-шаралар қатарында қайта қарастырылып, жүйеге келтіріліп жетілдірілуі қажет деп есептейміз. Сонымен қатар, қазіргі таңда Дәрежелерді беру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2011 жылғы 31 наурыздағы № 127 Бұйрығына сәйкес, Философия докторы (PhD), бейіні бойынша доктор дәрежелерін беру ҚР ҒЖБМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің құзыреттілігінде, академиялық дербестікті кеңейту аясында аталған дәрежелерді тағайындау ЖОО-дың құзыреттілігіне берілу мүмкіндігі қажет деп есептейміз;

Академиялық дербестікті шектейтін тағы бір мәселе шешуші факторы ҰБТ, КТ болып табылатын бакалавриат және де мемлекетпен магистратура, докторантура бағдарламаларына қабылдау үрдісі НҚА-лерге сәйкес деңгейде регламенттелуі. Тіпті жекеменшік жоғары оқу орындары білім беру бағдарламаларына абитуриенттерді іріктеу критерийлерін дербес белгілеу құқығынан айырылған. Біздің ойымызша, егер студент жеке құралдар есебінен немесе жұмыс берушілер есебінен білім алатын болса, оқу орнынан абитуриенттерді іріктеу және қабылдау механизмін анықтауға еркіндік берілуі қажет. Осылайша, жоғарыда көрсетілген дербестікке толыққанды қол жеткізу жолындағы кедергілер ЖОО-дың дербестігі мен басқарушылық тәуелсіздігі оның қызметінің нәтижелілігіне тікелей әсер етеді. Білімдер экономикасында ЖОО-дың қызметінің тиімділігінің деңгейі оның дербестігінің деңгейімен анықталатындығы туралы жоғарыда айтылған.

Қазіргі таңда Қазақстанда мемлекетпен ЖОО-дың дербестігін кеңейту барысындағы жоғары білім беру жүйесін реформалау бойынша іс-шаралар белсенді жүргізіліп жатқандығына қарамастан, тікелей және жанама механизмдер арқылы мемлекеттік және қоғамдық қызығушылықтардың тепе-теңдігін сақтау және ЖОО-дың қызметіне мемлекеттің араласуының минимизациялау жүзеге асырылып жатқан реформалардың табыстылығының кепілі деп білеміз. Бұл механизмдер жоғары оқу орындарын мемлекеттік бақылауды автоматтандыруды жүзеге асыруға әкелді. Заманауи қоғамда мемлекеттік басқаруды жетілдірудің маңызды аспектісі қоғамның барлық салаларында цифрлық технологияларды енгізу болып табылады. Жоғарыда айтып өткеніміздей №483 2020 жылдың 31 желтоқсанынан «ҚР кәсіпкерлік қызмет саласында жаңа реттеу саясатын енгізу бойынша іс-шаралар туралы» ҚР Президентінің қаулысына сәйкес, жоғары білім беру жүйесінде белсенді жүзеге асырылып жатқан қатаң тексерістен алдын алу іс-шараларына өту

аясында тәуекелдерді бағалау және басқарудың автоматтандырылған жүйесі енгізілуде [192]. Бұл жүйеге сәйкес, ақпараттық жүйелерді қолдану негізінде тәуекелдерді басқаруды енгізу, мүшелік қатысуынсыз тексеріс кестесін және тізімін әзірлеу, сонымен қатар 30%ға дейін реттеу талаптарын қысқарту қарастырылған. Аталған жүйе болашақта заңға бағынушы кәсіпкерлерге яғни ЖОО-ға әкімшілік қысымды төмендете отырып, бақылау органдарының назарын проблемалы субъектілерге бағыттауға және реттеуге мүмкіндік береді. Ағымдағы кезеңдегі ЖОО мемлекеттік бақылау тәуекелдерді бағалау және тізім, келіп тексерумен профилактикалық бақылау негізінде ҚР-ның еңбек заңнамасы сақталуының тәуекел дәрежесін бағалау өлшемшарттары мен тексеру парақтарына сәйкес жүзеге асырылуда. Ағымдағы жағдайдағы ЖОО мемлекеттік бақылаудың үлгілік сызбасы төменде бейнеленген (37-ші сурет).

Сурет 37. Ағымдағы жағдайдағы жоғары оқу орындарын мемлекеттік бақылаудың үлгілік сызбасы

Ескерту – зерттеу нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Ағымдағы жағдайда ҚР Кәсіпкерлік кодексіне сәйкес тексеріс парағының жеке тармақтарына сәйкес, егер шағымдар мен өтініштер, заң бұзушылық анықталу негізінде әкімшілік іс қозғалу жағдайында кезектен тыс келіп тексеру арқылы кемшіліктер жойылмаған жағдайда лицензиядан айыру шарттары қарастырылған. Мемлекеттік бақылауды ырықтандыру бойынша бірқатар іс-шаралар оңтайландыру жүзеге асырылуда. Осылайша, ҰБДҚ-ның мәліметтерінің шынайылығы, теріс шешіммен аккредитациялау нәтижесі, ЖОО-ына үздіксіз қабылдау жүргізу, ҰБТ ұйымдастыру, шағымдар мен өтініштер, БАҚ-да келеңсіз жариялымдар және т.с.с. жаңаша тәуекелдерді

бағалау критерилері анықталып, білім алушылар контингенті, лицензияның болуы, ғылыми дәрежесі бар ПОҚ болуы, медициналық қызмет және тамақтану орындарының болуы, ҰБТ сертификатынсыз оқуға қабылдау және т.б. тәуекелдерді бағалау шеттетілген.

Елімізде аталғандардың жүзеге асырылуының механизмдердің бірі аккредитациялау құралдары арқылы қарастырылған. Шын мәнінде жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару ЖОО қойылатын бекітілген талаптар негізінде жүзеге асырылады. Қазіргі таңда ЖОО барлық ішкі құжаттары ҚР ҒЖБМ қойылатын талаптар мен бағыттарды ескеру арқылы әзірленуіне орай жеке меншік ЖОО дербес стратегиясы мен саясатын анықтау үшін ынталандырушы тетіктер жоқ. Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару мемлекеттік емес яғни, аккредитация секілді үрдістерді қолдану арқылы жүзеге асырылады. ҚР-ның «Білім туралы» Заңының 9-1 бабына сәйкес аккредиттеу ЖОО-дың шешімімен ерікті түрде жүзеге асырылады делінген. Дегенмен заңнамалық тұрғыда ерікті аккредиттеу өзге тармақтардағы аккредиттеуге қатысты ЖОО-дың қызметіне шектеулер қойылған. Атап айтсақ, аккредиттеу ерікті болғанымен, аккредиттеуден өтпеген жағдайда жоғары білім беру ұйымы білім беру бағдарламасына мемлекеттік тапсырыс бойынша білім беру гранттары бойынша мемлекеттік қаржыландыруға қатыса алмайды және диплом бере алмайды. Яғни тағыда ЖОО аккредитациялаудан өту қажеттілігін дербес анықтауға мүмкіндік берілмеген. Айта кететін жайт, аккредиттеу ақылы түрде жүзеге асырылады және ЖОО қомақты қаржы жұмсайды. Мысалы, бұл қаражатқа ЖОО материалдық базасын күшейтуге, жоғары жалақымен ПОҚ ынталандыруға және т.б. сапа мен ынталандыруды арттыруға бағыттар еді.

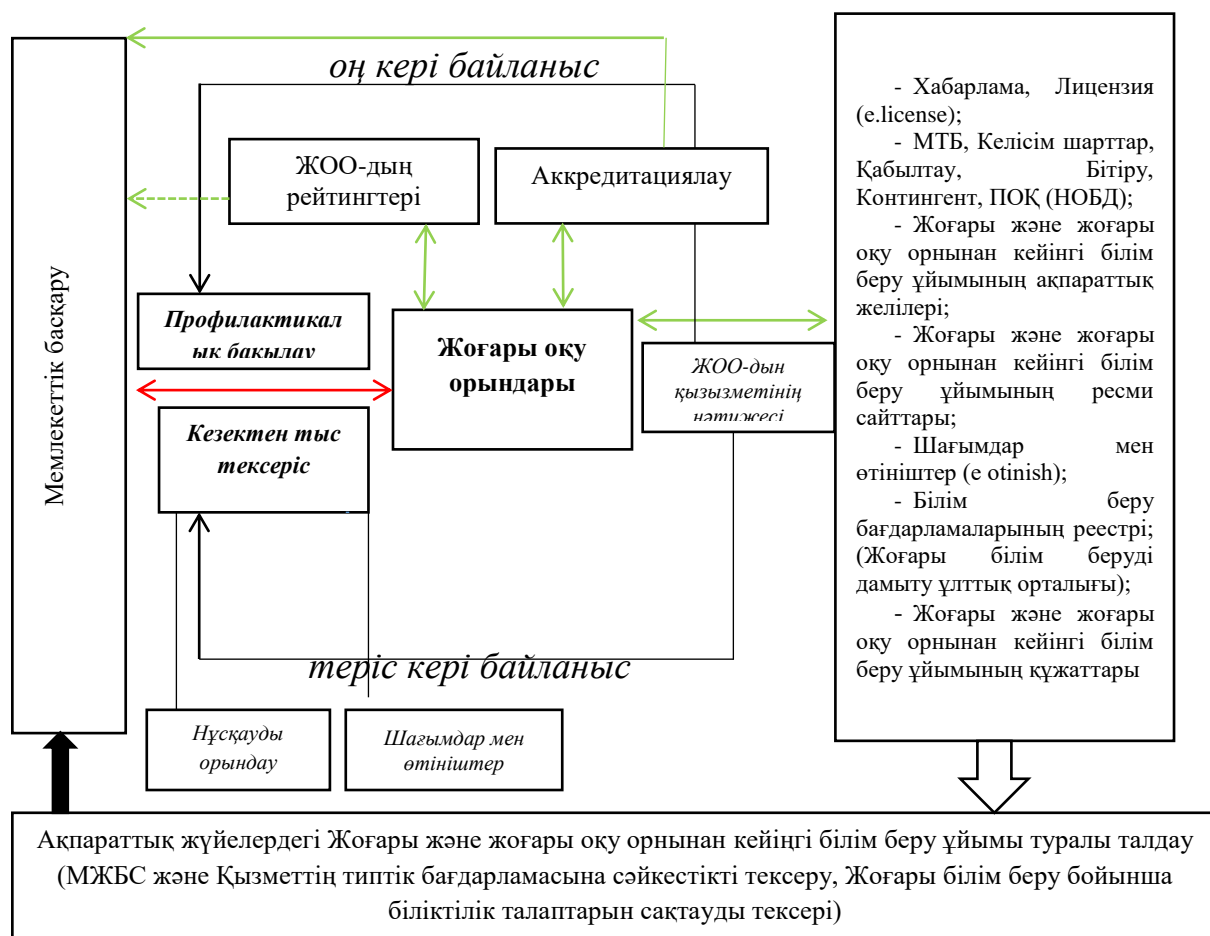
Сонымен қатар, аккредиттеу және рейтингтің тәуелсіз агенттігі IAAR 2014 жылдан бастап Қазақстан Республикасының «ЖОО талап етуінің ұлттық рейтингі» өткізеді. Аталған рейтинг Қазақстан жоғары оқу орындарының Бас рейтингі «ТОП-20», Қазақстан Жоғары оқу орындарының ВА, МА және PhD деңгейлері бойынша кадрлар даярлау бағыттары бойынша рейтингі, ВА, МА және PhD деңгейлері бойынша білім беру бағдарламаларының рейтингі және Қазақстанның «ТОП-50» ЖОО оқытушыларының рейтингілерінің білім беру бағдарламаларын сандық саралауын жүзеге асырады. Аталған саралауға Қазақстандық жоғары оқу орындары беделді орын иелену үшін күрделі іс-шараларды жүзеге асырады. Рейтинг нәтижелері жыл қортыныдысы бойынша агенттіктің ресми сайтында жарияланады. Бірақ, Қазақстандық ЖОО-ның аталған рейтингтердегі орны мемлекеттік басқару немесе қолдау бойынша нормативтік құжаттарда ескерілмейді. Аталған жағдаяттар ЖОО-ы ынталандыру тетіктерін жүзеге асыруға шектеу қояды. Қазіргі таңда қатаң мемлекеттік бақылаудан тәуекелдерді басқаруға өтуге қарамастан жоғары білім беру жүйесінде ЖОО-ын мемлекеттік ынталандыру тетіктері әлі де іске қосылмаған. Сонымен қатар, аккредиттеудің мөлдірлігін қамтамасыз ету үшін объективтілік, ашық ақпаратқа қол жетімділік және коррупцияның алдын алатын заманауи

цифрлық технологияларды қолдану жөн деп есептейміз. Сол сияқты аталған нормативтік құжаттардың жүзеге асырылуы барысында жоғары білім берудің шамадан тыс коммерциаландырылуы анықталған. Аталған жағдай қандай да болмасын мекеме немесе кәсіпорынның коммерциялық қызығушылығы қоғамның әлеуметтік қажеттіліктерімен үнемі келіспеушілігімен орай қоғамның көп қабаттары үшін жоғары білімнің қол жетімділігі күмән туғызады. Нәтижесінде білім беру сапасына талаптарды күшейтуге бағытталуы қажет жоғары оқу орындары жүйесіндегі салауатты бәсеке үшін жасалған жағымды жағдай өкінішке орай жалпы экономикалық жағдай, ЖОО-дың қаржылық тәуелділігі заманауи жағдайларда Қазақстанның ЖОО-ын реформалау үшін кедергі болып отыр.

ЖОО-ға деген біліктілік талаптарында қойылатын жоғары талаптар өңірлік ЖОО жағдайын жыл сайын нашарлатуда, себебі жеке меншік ЖОО бюджеті білім алатын контингент санынан қалыптасады, ал өңірлерде халықтың көшіп кетуі белең алуда нәтижесінде ЖОО жас және перспективалы ғалымдары жоғары жалақы мен болашақтағы перспектива мақсатында қызмет етуге мегаполистерге жер ауыстыруда. ЖОО білім беру үрдісіне деген қатаң талаптармен қатар мысалы, оны мемлекеттік бақылау тізімінен алып тастау немесе автоматты түрде аккредиттеу мерзімдерін ұзарту мақсатымен белгілі бір көрсеткіштерге қол жеткізу үшін ынталандыру тетіктері мүлдем жоқ. Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік және мемлекеттік емес басқару әдістері министрліктік ЖОО-ы және аккредиттеу органдарын қатар бақылауына әкелді. Жоғары және жоғары оқудан кейінгі білім беру саласында аккредитациялық органдардың тану ережелеріне, соның ішінде шетелдікте егер мемлекеттік бақылауға дейін аккредиттеуден өткен ЖОО-да мемлекеттік бақылау нәтижесінде бұзушылықтар анықталған болса, онда аккредиттеу органы танылған аккредиттеу органдарының Реестрінен алынып тасталады. Бірақ, бұл жағдайда аккредиттеу және мемлекеттік бақылау мақсаты, қолданылатын әдістері әрүрлі және ЖОО бағалаудың бұл екі түрін салыстыруға болмайтындығын ескерген жөн. Осылайша, ҚР-ның ЖОО-ның дербестік бойынша мемлекеттік басқару механизмдерінің қатарын зерттеу нәтижесінде жоғары білім беруді басқарудың икемді мемлекеттік басқару жүйесінің үлгілік сызбасын ұсынамыз. Аталған сызба қазіргі таңда оңтайландырылған тәуекелдер бойынша мемлекеттік бақылау бойынша жоғары оқу орындарының дербестігін одан әрі кеңейтуге және ынталандыру тетіктерін іске қосуға мүмкіндік береді (сурет 38).

Жоғары білім беруді басқарудың икемді мемлекеттік басқару жүйесінің үлгілік сызбасына ЖОО-дың сапалы қызметті жүзеге асыруға ынталандыру тетіктерін іске қосады деп есептейміз. Сызбаға сәйкес тәуекелдерді басқару бойынша оң және кері байланыс бағыты бейнеленген. Аталған бағыттар егер жоғары білім беру ұйымдарының тарапынан болған күрделі кемшіліктер бойынша теріс байланыс тікелей мемлекеттік кезектен тыс тексеруге әкеледі. Ал, оң кері байланыс бағыты бойынша біз бірқатар өзгерістер ұсынамыз.

Аталған ұсыныстар мемлекеттік басқару органдары мен аккредиттеу органдары ортасындағы өзара іс-қимылды жетілдіруге бағытталды.

Сурет 38. Жоғары білім беруді басқарудың икемді мемлекеттік басқару жүйесінің үлгілік сызбасы

Ескерту – зерттеу нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Егер аккредиттеуден өткен ЖОО-ы 1 жыл мерзімінде мемлекеттік бақылаудан босатылса. Бұл механизм ЖОО-дың бірқатар бақылаудан босап өзінің даму стратегиясын жүзеге асыруға мүмкіндік алады. Сонымен қатар, ЖОО-дың Ұлттық рейтингінде жоғары көрсеткіштерге ие оқу орындарына мемлекеттік бақылау белгілі бер мерзімге тоқтатылса, бұл іс-шаралар ЖОО мемлекет тарапынан ынталандыру тетіктерін іске қосатындығына кәміл сенеміз.

Жоғарыда айтылғандарды жинақтай келе жоғары білім беру жүйесі заманауи нұсқасы мемлекеттің әлеуметтік экономикалық дамуының сын-қатерлеріне сәйкес тұрақты даму механизмін құру болып табылады. Бұрын ұлттың интеллектуалды және білім деңгейін арттыру, азаматтардың дамуы және олардың белсенді өмір сүруін ынталандыру сияқты әлеуметтік аспект маңызды болса, қазіргі таңда жоғары білім беру басты мақсаты экономиканың нақты секторы мен еңбек нарығымен өзара үйлесім басты

міндеті болатын, мемлекеттік экономикалық бәсекеге қабілеттілігінің факторы болып табылады.

Жоғары оқу орындарының инновациялық әлеуетінің дамуы қазіргі таңда жаһандық деңгейде өзара бәсекелес, әлеуметтік экономикалық артықшылықты қалыптастыратын, күшті бизнес құрылымға айналған заманауи университеттер білімдер экономикасын құраушылардың бірі болып табылады. Осылайша, қазіргі таңда әлемдік білім беру кеңістігіне динамикалық, интернационалды және жеке елдер мен аймақтардың білім беру жүйелері арасындағы қарым-қатынастың әр-түрлі тығыздығы тән. Соңғы жылдары таза экономикалық өсім арқылы адамзаттың ары қарай даму шектері зерделене бастады. Болашақтағы даму адамның мәдениеті, түсінігі мен ақылының деңгейімен анықталады. Сонымен қатар, білімдер экономиканың қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесінің дамуының келесідей тұжырымдамаларын жасауға болады: біріншісі, Қазақстандық ЖОО-да білім берудің көп сатылы жүйесінің дамуымен байланысты. Аталған жүйенің артықшылығы білім алу қарқынындағы және болашақ мамандықты таңдаудағы кең ұтқырлықты қамтамасыз етеді; екіншісі, ЖОО-дың заманауи цифрлық технологиялармен қамсыздандырылуы.; үшіншісі, ЖОО-дың озық отандық және шетелдік ЖОО-мен интеграциясы; төртіншісі, Қазақстандық ЖОО-ды әлемдік стандарттардық талаптарына сәйкес, жоғары білім берудің жаңару үрдісіне қосу; бесіншісі, білімдер экономикасы жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды оңтайландыру мақсатында нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу болып табылады.

Бүгін университеттер арасындағы жаңа контент толыстап, ішінде, сол сияқты мемлекеттер арасында бәсеке күшейе түсті. Академиялық жаһандану университеттерді студенттер, білікті оқытушылар үшін күресте белсенді қатысу және икемді болуын, зерттеу гранттары үшін күресуді талап етеді. Бұл үшін өз қызметін жүзеге асыруда ЖОО-ы академиялық және басқарушылық дербестікке ие болуы қажет.

Сонымен қатар, жүргізілген сауалнама мен зерттеу жұмыстары жоғары және жоғары оқудан кейінгі білім беру үшін келесідей жұмыстар кешені белсендердірілуі қажеттілін анықтады:

- ЖОО-дың академиялық және басқарушылық бостандықтарын кеңейту;
- ЖОО-дың мықты білім беру бағдарламаларының реестріне сәйкес артықшылықтар беру;
- Шетелдерде білім беру көрмелерін ұйымдастыру қажет;
- Қытай, Индия, Өзбекістан және Түркіменстан елдерінде Халықаралық бағдарламалар орталықтарының өкілдіктерін ашу мәселелерін пысықтау;
- Екі дипломды білім беру және ағылшын тілінде білім беру бағдарламаларын жүзеге асыру арқылы шетел студенттерін тарту бойынша жұмыстарды жалғастыру;
- IT, педагогикалық, медициналық, техникалық бағыттар бойынша жаңа ЖОО-ын ашу мәселелерін пысықтау [193 – 1801б.].

Қазақстанның жоғары білім беру жүйесін модернизациялаудың басым бағыттары:

- Халықаралық типтегі инновациялық білім беруді құру аясында әлеуметтік тапсырысты ескере отырып, жоғары білім беруде кәсіптік-құзыреттілік әдісінің бағдарламаларын енгізу;

- Нақты көп деңгейлі жоғары білім беруді қамтамасыз ету, заманауи университеттер кешенін құру;

- Сапалы жаңа білім беру моделіне өту (білім беру әдістерін оңтайландыру, ашық білім беру технологияларын белсенді қолдану);

- Жоғары білім беруде интеграциялық және пәнаралы бағдарламаларды тереңдету, оларды озат жоғары технологиялармен сәйкестендіру, ЖОО-дың оқу үрдісінің практикалық бағыттылығы;

- ЖОО-мен анықталатын жағдайлар контекстінде білім алушылардың мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін ескере отырып оқу үрдісін ұйымдастырудың тұлғалық тәсілі;

- ЖОО-ның ашықтығы мен ұтымдылығы;

- Білім беру қызметінің нарығында білім беру ұйымдарының бәсекеге қабілеттілігін арттыру (бұл мақсатта ЖОО-ы беделінің тиімді саясаты мен оны жүзеге асырудың маркетингтік стратегиялары);

- Университтерді басқарудың ашықтық және демократиялық принциптерін жетілдіру және жоғары корпоративтік мәдениетті қалыптастру;

- ЖОО-да білім беруді студенттер мен оқытушылардың академиялық ұтқырлығы, студенттердің контингенті мен инновациялық педагогикалық тәжірибенің интернациоландырылуы арқылы дамыту;

- Ғылыми жетістіктерді коммерциаландыру, ЖОО-дың ғылымының бизнес құрылымдар мен өндіріспен интеграциясы арқылы университет ғылымының беделін арттыру [193- 1802 б.].

3.2 Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың нормативтік-құқықтық қамсыздандыруын жетілдіру

Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайындағы жоғары білім беру жүйесін реформалау мемлекеттік деңгейде реформасы ҚР «Білім туралы» заңы толықтырулар мен өзгертулер енгізуді талап етеді. Бұл қазіргі білім беру жүйесінің дамуының өзіндік ерекшелігі болып табылатын, Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III «Білім туралы» Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізетін нормативтік-құқықтық актілерді қабылдау қарқындылығының өсу тенденциясы байқалуда. «Ғылым туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 18 ақпандағы № 407-IV Заңына, «Мемлекеттік білім беру жинақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 14 қаңтардағы № 67-V Заңына, «Назарбаев Университетінің мәртебесі туралы» және «Назарбаев Зияткерлік мектептері» және Қазақстан Республикасының «Назарбаев қоры» туралы 2011 жылғы 19 қаңтардағы № 394-IV Заңнамалық актілерге аздаған өзгерістер енгізілуі ғылым саласындағы заңнаманың тұрақты даму тенденциясын көрсететіндігін

айта кеткен жөн. Осыған орай, қоғамда болып жатқан түбегейлі өзгерістер жоғары білім беру жүйесінің нормативтік-құқықтық базасын жетілдіру қажеттілігін туғызады. Жыл сайын білім беру ұйымдары мәдениет, ғылым, экономика, технология және басқа салалардың даму ерекшеліктері, сондай-ақ әлеуетті жұмыс берушілердің сұраныстарын ескере отырып, негізгі кәсіптік білім беру бағдарламаларын жыл сайын жаңартуға қойылатын талаптарды орындауға міндетті. Бұл өзгерістер жоғары оқу орнының нормативтік-құқықтық базасын жетілдіруді және білім беру үрдісінің тұрақты дамуына бағытталған үдемелі заңнамалық актілерді қабылдауды қажет ететіні белгілі [194].

Білім және ғылым жүйесіндегі заңнамаларды жетілдіру барысында заңнамалық базаның, оның жекелеген заңдарының және ережелеренің, бабтарының, нормаларының дамуының тұрақтылығының талдау және динамикасын бағалау маңыздылығы артуда. Соңғы он жылдықта білім беру жүйесіндегі Қазақстан Республикасының заңнамасы динамикалық және тұрақты реформалау сатысын бастан кешіруде. Жүргізілген талдау нәтижесі өзгерістер мен толықтырулардың максималды саны 2011-2015 жж. және 2020-2021 ж.ж. енгізілгендігін көрсетті – кесте 6. [194 – 155 б.].

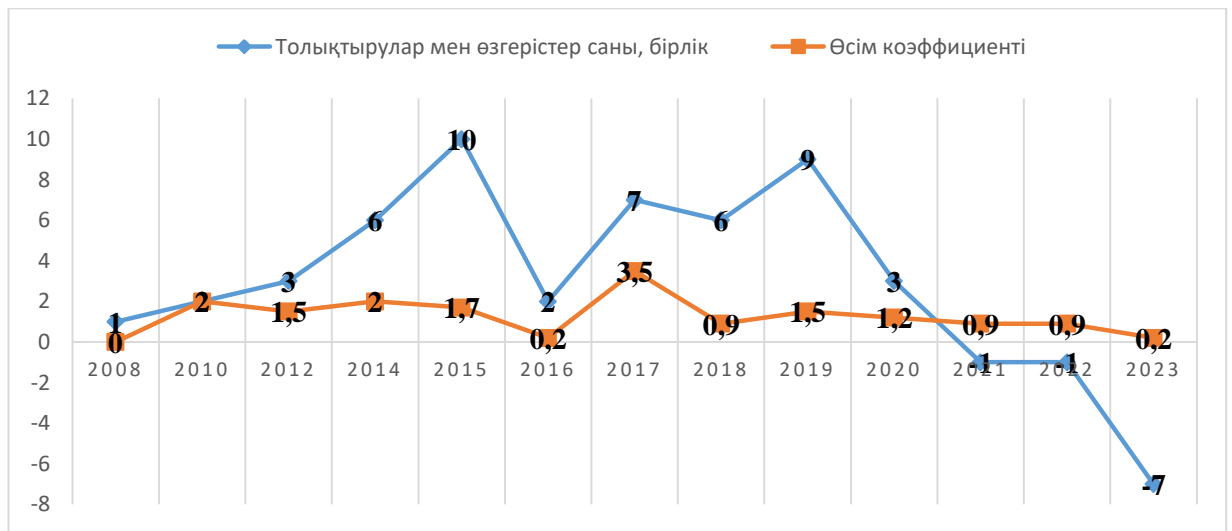
Кесте 6 – Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III «Білім туралы» Заңына енгізілген өзгертулер мен толықтырулар динамикасы

Көрсеткіш	2008	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Өзгерістер мен толықтырулар саны, бірл.	1	2	3	6	10	2	7	6	9	11	10	9	2
Абсолюттің өсім, бірл.*	-	1	1	3	4	-8	5	-1	3	3	-1	-1	-7
Өсу коэффициенті*	-	2,0	1,5	2,0	1,7	2,0	3,5	0,8	1,5	1,2	0,9	0,9	0,2
Өсу қарқыны, %*	-	100,0	50,0	100,0	66,7	-80,0	250,0	-80,0	150,0	120,0	90,0	90	20

*/ алдыңғы жылға қатынасы бойынша

Ескерту - «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Заңы. Өзгерістер тарихы <https://adilet.zan.kz/> дереккөзін пайдалана отырып автормен құрастырылған

«Білім туралы» Заң 2007 жылдың 27 шілдесінде № 319-III қабылданғаны көпшілікке мәлім. 2007 жылдан бастап, аталған заңға 78 заңнамалық өзгерістер мен толықтырулар енгізілген. Өзгерістер мен толықтырулардың басым саны 2015, 2021, 2022 жылдары енгізілген. «Білім туралы заңның» тұрақтылығының мән 2,7-ге тең. Бұл заңға өзгерістер шамамен тоқсанына бір рет енгізілетіндігін көрсетеді. Осылайша, «Білім туралы» Заңға енгізілген өзгерістер мен толықтырулармен дәлелденетін, білім беру жүйесіндегі заңнамалық қамсыздандыру облысындағы белсенді мемлекеттік саясат жүргізілетіндігін көрсетеді (сурет 39).

Сурет 39. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Заңына 2008-2023 жылдар аралығында енгізілген өзгерістер мен толықтырулардың саны мен өсу динамикасы.

Ескерту - [www. http://adilet.zan.kz](http://adilet.zan.kz) электрондық ресурс көзіне сүйене отырып, автормен құрастырылған.

2015 жылы «Білім туралы» Заңға енгізілген өзгерістерге талдау көрсеткендей, ең көп заңдар 2015 жылдың қарашасында қабылданды. «Білім туралы» Заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізген заңдарды талдау осындай заңдардың бір уақытта дерлік қабылдану фактілерін анықтауға мүмкіндік берді. Атап айтқанда, 6 заңның 3-і 2013 жылдың шілдесінде екі күндік мерзімге қабылданды: 3 және 4 шілде, соның ішінде 2 заң бір күнде қабылданды. Бұл өзгерістер:

1) «Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына және Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әртүрлі заңнамалық актілер мен нормалардың құқықтық нормалары арасындағы қарама-қайшылықтарды, оқшылықтарды, қайшылықтарды жою мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2013 жылғы 3 шілдедегі № 121-V Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы; сыйбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың жасалуына ықпал ету».

2) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне оларды Қазақстан Республикасының мемлекеттік жоспарлау жүйесіне сәйкестендіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2013 жылғы 3 шілдедегі № 124-V Заңы.

3) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасының мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2013 жылғы 4 шілдедегі № 130-V Қазақстан Республикасының Заңы.

2015 жылы 9 күнге тең мерзімде 3 заң қабылданды: 16 және 24 қараша, соның ішінде 2 заң бір күнде қабылданған:

1) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қайырымдылық мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2015 жылғы 16 қарашадағы № 403-V Заңы.

2) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ақпараттандыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2015 жылғы 24 қарашадағы № 419-V ҚРЗ Заңы.

3) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне көші-қон және жұмыспен қамту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2015 жылғы 24 қарашадағы № 421-V ҚР Заңы.

2017 жылғы мамырда «Білім туралы» Заңға өзгертулер мен толықтырулар енгізетін заңдардың ұқсас қабылдануы болды:

1) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне көлік мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2017 жылғы 5 мамырдағы № 59-VI Қазақстан Республикасының Заңы.

2) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне мәдени мәселелер бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2017 жылғы 5 мамырдағы № 60-VI Заңы. [195 – 156 б.]. Білім туралы» Заң 10 және оданкөп заңмен – 29 заңмен және 3 бабпен өзгерістер мен толықтырулар енгізілген бапты иеленеді яғни 5 бап (7 кесте).

Кесте 7 – Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III «Білім туралы» Заңына 2008-2023 жылдар аралығында енгізілген өзгерістер мен толықтырулардың саны, дана.

Баб	Бабтың атауы	Заңдар саны
10 заңмен енгізілген өзгерістер - 1 бап		
59-бап.	Білім беру жүйесіндегі мемлекеттік бақылау	9
Он немесе одан да көп заңмен енгізілген өзгерістер - 7 баб		
5-бап.	Білім беру саласындағы уәкілетті органның құзыреті	39
6-бап.	Білім беру саласындағы жергілікті өкілді және атқарушы органдардың құзыреті	47
1-бп.	Осы Заңда пайдаланылатын негізгі ұғымдар	17
8-бап.	Білім беру саласындағы мемлекеттік кепілдіктер	17
47-бап.	Білім алушылар мен тәрбиеленушілердің құқықтары, міндеттері мен жауапкершілігі	14
26-бап.	Білім алушылар мен тәрбиеленушілерді білім беру ұйымдарына қабылдауға қойылатын жалпы талаптар	19
40-бап.	Білім беру ұйымдары	10
Ескерту - www. http://adilet.zan.kz электрондық ресурс көзіне сүйене отырып, авторомен құрастырылған.		

Жалпы, «Білім туралы» Заңға енгізілген өзгертулер мен толықтыруларды талдау нәтижелері көрсеткендей, 45 рет енгізілген өзгертулер мен толықтырулардың тек 4-і немесе 8,9% -ы тікелей білім беруге арналған. Білім берумен байланысты аспектілерден басқа заңдарды реттеуде құқық қорғау жүйесін жетілдіру, мемлекеттік сатып алу, ең төменгі әлеуметтік стандарттар және олардың кепілдіктері, халықтың көші-қоны және т.б. арналған. Демек, өкінішке орай, 41 заң немесе барлық заңнамалық

өзгертулердің 90,1%, білім беру реформасына тікелей қатысы жоқ. Қалыптасқан жағдай қолданыстағы заңнамалық базаға қосымша өзгерістер мен толықтырулар енгізу ықтималдығы мен қажеттілігін, сондай-ақ оның тұрақсыздығын көрсетеді. Сонымен қатар, 1.1. тарауда жүргізілген зерттеу нәтижелеріне сәйкес «жоғары білім беру жүйесі» ұғымын жоғары білімді құқықтық қамсыздандыруды үшін жағдай жасау және жоғары білім беру жүйесінде адамның құқықтары мен бостандығын мемлекеттік кепілдікпен қамсыздандырумен жоғары білімге құқықты жүзеге асырумен байланысты жоғары білім беру саласында туындайтын қоғамдық қатынастар» деген түсінік енгізу ұсынылады. Аталған дефиницияны ҚР «Білім беру» туралы заңына кіргізу жоғары білім беру жүйесін жетілдіру бойынша тиімді, жүйелі жұмыстың әлеуетті бастауы болатындығы сөзсіз.

3.1. тарауда жүргізілген зерттеу нәтижелеріне сәйкес ҚР-ның «Білім туралы заңына өзгертулер мен толықтырулар енгізу ұсынамыз, яғни жоғары оқу орындарының дербестігі кеңейту және нақтылау мақсатында. Аталған заңның 9-1-бабы Білім беру ұйымдарын аккредиттеудің 1 тармағында Білім беру ұйымын аккредиттеу ерікті негізде жүзеге асырылады. Білім беру ұйымы аккредиттеу органын өз бетінше таңдайды делінсе, 5 тармағында білім беру ұйымдары танылған аккредиттеу органдарының тізіліміне енгізілген аккредиттеу органдарында институционалдық және (немесе) мамандандырылған аккредиттеуден өтуге құқылы деп міндеттеледі. Аталған қайшылықты 5 тармақты алып тастап, 1 тармақты толықтыруды, сонымен қатар, жоғарыда ұсынылған жоғары білім беруді икемді мемлекеттік басқару сызбасының ЖОО ынталандыру тетіктерін белсендендіруге бағытталған іс-шаралар аясында 9-1 бапты 7 тармақпен толықтыру ұсынамыз. Сол сияқты дербестікті кеңейту аясында 39-бапты және 62бап 5-1 тармағының аккредиттеу үрдісімен міндеттелетін шарттарды алып тастауды ұсынамыз.

Кесте 8 «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Заңына өзгертулер мен толықтырулар енгізу бойынша ұсыныстар.

Қолданыстағы редакция	Ұсынылатын редакция
1	2
1-бап. Осы Заңда пайдаланылатын негізгі ұғымдар	
62.	62. жоғары білім беру жүйесі - жоғары білімді құқықтық қамсыздандыруды үшін жағдай жасау және жоғары білім беру жүйесінде адамның құқықтары мен бостандығын мемлекеттік кепілдікпен қамсыздандырумен жоғары білімге құқықты жүзеге асырумен байланысты жоғары білім беру саласында туындайтын қоғамдық қатынастар
9-1-бап. Білім беру ұйымдарын аккредиттеу	

<p>1. Білім беру ұйымын аккредиттеу ерікті негізде жүзеге асырылады.</p> <p>Білім беру ұйымы аккредиттеу органын өз бетінше таңдайды.</p> <p>2. Аккредиттеуден өткізу туралы немесе аккредиттеуді өткізуден бас тарту туралы шешімді аккредиттеу органы білім беру ұйымы өтінішінің және тізбесін аккредиттеу органы айқындайтын, ұсынылған құжаттардың қаралу нәтижелері бойынша қабылдайды.</p> <p>Аккредиттеуді өткізудің шарттары мен мерзімдері білім беру ұйымы мен аккредиттеу органы арасындағы аккредиттеуді өткізу туралы шартта айқындалады.</p> <p>3. Алып тасталды – ҚР 04.07.2018 № 171-VI (алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі) Заңымен.</p> <p>4. Білім беру ұйымын аккредиттеу білім беру ұйымының қаражаты есебінен өткізіледі.</p> <p>5. Білім беру ұйымдары танылған аккредиттеу органдарының тізіліміне енгізілген аккредиттеу органдарында институционалдық және (немесе) мамандандырылған аккредиттеуден өтуге құқылы.</p> <p>6. Алып тасталды – ҚР 04.07.2018 № 171-VI (алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі) Заңымен.</p> <p>Ескерту. 2-тарау 9-1-баппен толықтырылды - ҚР 2011.10.24 № 487-IV (алғашқы ресми жарияланғанынан кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі); өзгеріс енгізілді - ҚР 04.07.2018 № 171-VI (алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі) Заңдарымен.</p> <p>7.</p>	<p>1. Білім беру ұйымын танылған аккредиттеу органдарының тізіліміне енгізілген аккредиттеу органдарында институционалдық және (немесе) мамандандырылған аккредиттеуден өтуді ерікті негізде жүзеге асырылады.</p> <p>Білім беру ұйымы аккредиттеу органын өз бетінше таңдайды.</p> <p>2. Аккредиттеуден өткізу туралы немесе аккредиттеуді өткізуден бас тарту туралы шешімді аккредиттеу органы білім беру ұйымы өтінішінің және тізбесін аккредиттеу органы айқындайтын, ұсынылған құжаттардың қаралу нәтижелері бойынша қабылдайды.</p> <p>Аккредиттеуді өткізудің шарттары мен мерзімдері білім беру ұйымы мен аккредиттеу органы арасындағы аккредиттеуді өткізу туралы шартта айқындалады.</p> <p>3. Алып тасталды – ҚР 04.07.2018 № 171-VI (алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі) Заңымен.</p> <p>4. Білім беру ұйымын аккредиттеу білім беру ұйымының қаражаты есебінен өткізіледі.</p> <p>5. Алынып тасталды</p> <p>6. Алып тасталды – ҚР 04.07.2018 № 171-VI (алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі) Заңымен.</p> <p>Ескерту. 2-тарау 9-1-баппен толықтырылды - ҚР 2011.10.24 № 487-IV (алғашқы ресми жарияланғанынан кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі); өзгеріс енгізілді - ҚР 04.07.2018 № 171-VI (алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі) Заңдарымен.</p> <p>7. Аккредиттеудің оң нәтижесін алған жоо-ы 1 жыл мемлекеттік бақылаудан босатылады.</p>
39-бап. Білім туралы құжаттар	
<p>4. Дербес білім беру ұйымдарының білім туралы құжаттарын дербес білім беру ұйымдары береді.</p> <p>Дербес білім беру ұйымының білім туралы құжаттарының нысаны мен оларды толтыруға қойылатын талаптарды дербес білім беру ұйымы айқындайды.</p> <p>5-1. Сот төрелігі академиясын,</p>	<p>4. Дербес білім беру ұйымдарының білім туралы құжаттарын дербес білім беру ұйымдары береді.</p> <p>Дербес білім беру ұйымының білім туралы құжаттарының нысаны мен оларды толтыруға қойылатын талаптарды дербес білім беру ұйымы айқындайды.</p> <p>5-1 Сот төрелігі академиясын, әскери,</p>

<p>әскери, арнаулы оқу орындарын, денсаулық сақтау саласындағы жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білімнің білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарын қоспағанда, білім беру қызметімен айналысуға лицензиясы бар және танылған аккредиттеу органдарының тізіліміне енгізілген аккредиттеу органдарында аккредиттеуден өткен жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдары білім туралы өзіндік үлгідегі құжаттарды береді.</p> <p>Білім туралы өзіндік үлгідегі құжаттардың нысаны мен оларды толтыруға қойылатын талаптарды білім туралы өзіндік үлгідегі құжаттардың мазмұнына қойылатын негізгі талаптарды ескере отырып, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымы айқындайды.</p>	<p>арнаулы оқу орындарын, денсаулық сақтау саласындағы жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білімнің білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарын қоспағанда, білім беру қызметімен айналысуға лицензиясы бар жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдары білім туралы өзіндік үлгідегі құжаттарды береді.</p> <p>Білім туралы өзіндік үлгідегі құжаттардың нысаны мен оларды толтыруға қойылатын талаптарды жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымы айқындайды.</p>
<p>62-бап. Білім беру ұйымдарын мемлекеттік қаржыландыру</p>	
<p>5-1. Білім беру грантының немесе мемлекеттік білім беру тапсырысының негізінде жоғары немесе жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар кадрлар даярлауды қаржыландыру, Сот төрелігі академиясын, әскери, арнаулы оқу орындарын қоспағанда, танылған аккредиттеу органдарының тізіліміне енгізілген аккредиттеу органдарында аккредиттеуден өткен білім беру ұйымдарында жүзеге асырылады.</p>	<p>Білім беру грантының немесе мемлекеттік білім беру тапсырысының негізінде жоғары немесе жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар кадрлар даярлауды қаржыландыру, Сот төрелігі академиясын, әскери, арнаулы оқу орындарын қоспағанда, білім беру қызметімен айналысуға лицензиясы бар жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында жүзеге асырылады.</p>
<p>Көзі: автормен құрастырылған</p>	

Сонымен қатар, білім беру жүйесіндегі заңнамаларды зерттеу барысында мемлекеттік органдардың құзыреттілігіндегі ауқымды өзгерістер анықталды. Атап айтсақ, ҚР Үкіметі білім беруді дамыту жөніндегі мемлекеттік саясатты әзірлейді және іске асырады мемлекеттік басқаруды маңызды рөлді ойнайды. ҚР-ның «Білім туралы» Заңының мемлекеттік органдар құзіреттілігі бөлімінде мемлекеттік органдар құзіреттілігіне қатысты 142 рет өзгерістер енгізілген. Олардың ішінде 4 бап Үкімет құзіреттілігіне қатысты 21 өзгеріс, 5 бап білім беру саласындағы уәкілетті орган бойынша 61 өзгеріс, 6 бап білім беру жүйесіндегі жергілікті уәкілетті және атқарушы органдар бойынша 60 өзгерістер енгізілген. Айта кететін жайт, мемлекеттік органдардың уәкілетті органның құзыреттілігіне өзгерістердің басым бөлігі жүргізілген. Осылайша, білім беру жүйесіндегі мемлекеттік басқарудың биліктің түрлі деңгейлерінің арасында уәкілеттілікті біркелкі емес бөлінуінің салдарынан мемлекеттік қызметтің түбегейлі

оңтайландырылуы жүзеге асырылды. Нәтижесінде ҚР Үкіметінің құзыретінің 30-дан қазіргі таңда 18-ге дейін қысқартылды. Уәкілетті орган құзыреттіліне тоқталатын болсақ, алғашында 50 құзыреттіліктен, қазіргі таңда 130-ға дейін екі есе артқан. Соңғы жылдары мемлекет үшін Үкімет деңгейінде қызметті қысқарту маңызды болды. Басқару органдарының құзыреттілігін шақтау барысында басым құзыреттіліктер уәкілетті орган мен аймақтық деңгейлердегі басқару органдарына берілген. Бұл қадамдар білім беру жүйесіндегі мемлекеттік басқарудың нәтижелілігін арттырып қана қоймай, басқару органдарының қызметтерінің балансына әкелуі әбден ықтимал. Ал, «Білім туралы» Заңға қатысты мемлекеттік органдардың заңға тәуелді актілері заңнамадағы өзгерістердің басым бөлігі қызметті оңтайландыруға байланысты енгізілген. Осылайша, жаңа ҚР «Білім туралы» Заңы және жаңа білім беру стандарттары жаңа жоғары білім берудің сапасын қамсыздандырудың ұлттық моделінің талаптарына сай жүргізілуі қажет.

Осылайша, жоғары білім беру жүйесінде жүргізіліп жатқан реформалардың нәтижесінде жоғары білімнің демократизациясы және оны басқарудың орталықтандырылуынан біртіндеп кету, жоғары оқу орындарының құрылымы мен құрамының және қаржыландырылуы көздеріні әртараптандырылуы, жаңа нормативтік-құқықтық база қалыптастыру және оны одан әрі жетілдіру, жоғары оқу орындарының білім беру қызметінің озық стандарттарына ұмтылу және т.с.с. жағымды тенденциялармен жалғасады [194 - 157 б.].

Қазіргі таңда Қазақстан жоғары білім және ғылым саласында маңызды реформаларды жүзеге асыруға аяқ басты. Атап айтсақ, жоғары білім берудің сапасын қамсыздандырудың ұлттық жүйесінің өзектілігі «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасын және Өмір бойы оқу (үздіксіз білім беру) тұжырымдамасын бекіту аясында құрылымдық өзгерістер және жаңартылған білім беру бағдарламаларының мазмұны мен білім беру технологияларын қарастыратын жоғары білім беру жүйесінің модернизациялаудың қазіргі таңдағы кезеңімен шартталады [195].

Жоғары білім беру жүйесі мен ғылым саласындағы өзгерістерге негіз салған Білім және ғылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламалары білім беру саласындағы ұлттық стратегияны меңзеді. Олар 2025 жылға дейінгі кезең кезеңмен мектепке дейінгі білім беруден жоғары білім беру жүйесіне дейінгі қол жеткізілуі қажет артықшылықтарды мазмұндады. Аталған бағдарламаларда жоғары білім беру жүйесін қаржыландырудың бастап, инклюзивті білім беруге дейінгі жаңа механизмдерді қалыптастыру артықшылықтары арасында түрленеді. Жоғары білім беру деңгейінде БҒДМБ-ның негізгі міндеттері еңбек нарығына сәйкес дағдыларды дамыту, Қазақстанның Еуропалық жоғары білім беру кеңістігіне толық интеграциясы, білім, ғылым және өндіріс арасындағы өзара қатынасты жетілдіру, ғылыми зерттеулердің коммерциаландырылуы, ұлттық сана-сезімді күшейту және белсенді азаматтық және әлеуметтік жауапкершілікті ынталандыруды қамтыды [196].

Жоғары білім берудің спасын арттыру мақсатында жете тексерістер жүргізіліп, нәтижесінде көрсетілетін қызметтің мемлекеттік талаптарға сәйкес келмейтін жоғары оқу орындарының саны қысқартылды. Отандық жоғары білім берудің әлемдік білім беру жүйесіне интеграциясының тағы бір маңызды қадамы жоғарыда айтылып кеткендей Қазақстанның Болон үрдісіне кіруі болып табылады. Осылайша Қазақстан жоғары білім берудің біртұтас еуропалық кеңістігінің қатысушысына айналды [197].

Ғылым мен жоғары білімнің интеграциясы жоғары оқу орындары және ғылыми ұйымдардың мемлекеттік аккредиттеу үрдісі білім беру қызметінің ғылыми, ғылыми-техникалық және инновациялық жетістіктеріне байланысты жүргізілуі, жоғары оқу орындарының және ғылыми ұйымдар іргесінде құрылатын ғылыми білім беру бөлімдерінің ережелері, ғылыми-білім беру бағдарламаларының дайындалу және бақылауының интеграцияланған үрдісінің келісімділік тәртібін қоса алғандағы интеграциялық үрдіс қатысушыларының қызығушылықтарын реттеу мақсатында қолданыстағы нормативтік құқықтық базаның жетілдірілуі мен дамуын меңзейді.

Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару облысындағы нормативтік-құқықтық қатынастарды зерттеуші ғалымдардың санының артуы құқытанушылар, әлеуметтанушылармен басқарушылардың қызығушылығы дәлел. Сонымен қатар, оның тек ұлттық экономиканың ғана емес, адами капиталдың өсімінің экономиканың дамуының факторы ретіндегі ел экономикасының, білімдер экономикасының дамуына түйткі болады. Қазақстанда білімдер экономикасын толыққанды қалыптастыру үшін жаңа білім беру саясаты жағдайында туындайтын қатынастарды нормативтік-құқықтық басқарылуының заманауи және тұжырымдамалық тәсілдерін қалыптастыру және негіздеу қажет.

3.3. Жоғары білім беру жүйесін цифрландыру

Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесінің маңызды аспектілерінің бірі цифрландыру болып табылады. Цифрландырылған жоғары білім беру жүйесі мемлекеттік басқару мен бақылауды оңтайландырудың бір тетігіне айналып отыр. Адамзаттың цифрлық дәуірі адамзаттың ұрпағына және оның біліміне жаңа сын-қатерлерді тудыра отырып, еңбек нарығының ландшафтын түбегейлі қайта құрды. Жақын болашақтағы білім мен еңбек нарығының басты ойыншысы заманауи ұрпақ (digital natives) болары мәлім. Сәйкесінше, еңбек нарығында ескі мамандықтар заман талабына сай жаңа мамандықтарға ауысып, көз алдымызда барлық қызмет салалары цифрландырылуда.

Осы орайда, жоғары білім беру жүйесінің цифрлық шынайылық жағдайында дамуы және оқу барысын цифрландыру мүмкіндігі жоғары білім беруді цифрландырудың жаңа өсімінің көкжиегіне айналып отыр. Сонымен қатар, 2020 жылы әлемді дүр сілкіндірген пандемия жағдайында жоғары оқу орындарының цифрлық мүмкіндіктерінің айқын бейнесін көрсетті. 2.3. тарауда жүргізілген екінші кезеңнің сауалнама нәтижелеріне сүйенсек,

пандемия салдарынан толық қашықтықтан білім беруге көшкен жоғары білім беру саласының цифрлық қамсыздандырылуы мен студенттердің ақпараттық технологиялармен жабдықталу деңгейінің төмендегін көрсетті. Сонымен қатар, онлайн форматта білім беру барысында ақпарат алмасудың біртұтас платформасының жоқтығы, онлайн білім беруде оқытушылардың құзыреттіліктерінің төмендігі және университеттердің цифрлық моделінің жоқтығын дәлелдеді. Осы орайда, білім беру жаңа әдістеріндегі алға бастайтын цифрлық технологиялардың пайда болуы жоғары білім беру моделіне сын-қатер туғызады.

Интернет технологиялардың қарқынды дамуы әлем бойынша жоғары білімге қолжетімділікті арттыратындығы сөзсіз. Дамыған елдердің жоғары білім беру жүйесіндегі беделді Coursera, EDX және Udacity сияқты білім берудің онлайн-платформаларының қолжетімділігі төмен елдерде жоғары білім берудің демократиясы үшін жоғары әлеуетке ие [198].

Американдық New York Times беделді басылыммен жарияланған, 2012 жылдан бастап массалық ашық онлайн-курстар (МООК) жылы басталды [199]. Нәтижесінде аталған курсқа тіркелуші онлайн-курстар мен қолданышулардың саны тоқтаусыз өсіп, жаңа онлайн-платформалар құрылуда. Интернет қолданышуларға қолжетімді білімнің түрлі облыстарына жататын МООК-тардың жалпы саны 10 мың курсқа жетті. Көптеген елдерде XuetangX-Қытай, MiriadaX-Латын Америка елдерінде, France Université Numérique (FUN-Францияда, EduOpen в Италии, SWAYAM-Индияда және т.с.с. ұлттық оналайн-платформалар пайда болды. Қазіргі таңда жаһандық желі географиялық және уақыттық шектерді жойып, бүкіл әлем интернет арқылы білім алатындығы ешкімге құпия емес. Алғашқы массалық онлайн-курстарды іске қосылғандығына 10 жылдың шамасы болды. Осы жылдары 900 –ден астам ЖОО-ы онлайн-курстарын пайдалануға беріп, әлем бойынша 101 млн. тұтынушыларды жинаған. МООК курстары әлем бойынша миллиондаған адамдарға, жүздеген мемлекеттік және жергілікті университеттерге немесе ұйымдарға білім алуға мүмкіндік беру үшін тегін және формалдық талаптарсыз үлкен онлайн-массаларға дейін масштабтауға мүмкіндік беретіндей жасалып, студенттерге білім беру ресурстарына қолжетімділікті ұсынатын қашықтықтан білім берудің соңғы сатысы болып табылады.

Ашық білім берудің мойындалған платформалары деп Ұлыбританиядағы FutureLearn, Қытайдағы XuetangX, CNMOOC, Chinese MOOCs, Жапониядағы gacco, Fisdом, OpenLearning, JMOOC, Германиядағы OpenNPI және Ресейдегі Open айтуға болады. Құрамында Coursera, edX, Udacity, Kadenze, Canvas Network, Stanford Languita кіретін онлайн білім берудің ең алпауыт провайдерлері АҚШ-та шоғырланған (кесте 9).

Кесте 9 - МООСs алпауыт платформалары туралы мәлімет

	Стэнфорд университетінің профессорлары Эндрю Энжи және Дафне Колермен 2012 жылы негізі қаланған. 29 елде 200 серіктес-университеттерді біріктіріп 2 мыңнан астам курс ұсынады. 25 млн.
---	--

	студентті қамтып, \$146,1 млн. табыс тапқан. 2021 жылы соңғы мәліметтерге сәйкес, аталған платформада тіркелген оқушылар саны 37 млннан 45 млн. артқан. Бұл жағдай Coursera-ға көп табыспен МООС жеткізушілерінің әлем бойынша алпауыттар қатарында қалуға мүмкіндік берді. Қысқамерзімді курстардан бөлек Coursera толық магистр дәрежесін ұсынады.
	Массачустки технологиялық институт және Гарвард университетімен 2012 жылдың мамырында негізі қаланған. 100 ден астам серіктес-университеттерді біріктіріп, 1,5 мыңнан астам курс ұсынады. 10 млн. астам студенттерді қамтыған. MicroMasters, XSeries, Professional Certificate и Professional Education сертификаттау бағдарламаларын ұсынады. Соңғы жылдары аталған платформада білім алып жатқан қолданышулар саны 33 миллионға дейін артқан.
	Ашық университетпен 2012 жылы желтоқсанда негізі қаланған әлеуметтік білім берудің жетекші платформасы болып табылад. Қазіргі таңда ол Ашық университет пен SEEK тобының бірлескен меншігі. FutureLearn-де әлем бойынша 10 млн. астам адам тіркелген. Ұнамды, сенім артатын және икемді онлайн-курстар, сонымен қатар, бакалав және магистр дәрежелерін құру үшін дизайн, технология және серіктестік қатынастарды қолданады. Соңғы мәліметтерге сәйкес, аталған платформада білім алушылар саны 10 млн асқан.
	Стэнфорд университетінің профессоры Себастьяном Трун, Дэвидом Ставен және Майклом Сокольскимен информатика бойынша бағдарламаны кеіейту нәтижесінде 2012 жылы негізі қаланған. Аталған жылы Себастьяном Трун The Guardian газетінде ашық Интернеттің дамуына елеулі үлес қосқану адам ретінде танылған. Бұл жобаның басты мақсаты білім берудің демократиясы болып табылады. 4 мыңнан астам магистр бағдарламасымен 4 млн. астам студентті қамтиды. IBM Watson компаниясымен бірге жасанды интеллект облысында нано-дәрежелерді ұсынады.
Ескерту - [200-203] негізінде автормен құрастырылған	

Осылайша, заман талабына сай Қазақстан бар күш жігерін біріктіріп, білім берудің ұлттық платформасын құрды (<http://moocs.kz/>). Аталған платформаның іске қосылуының негізі бес институционалдық реформаны жүзеге асыру бойынша 100 нақты қадам – ұлт жоспарының 79-шы қадамында, «Цифрлық Қазақстан» және 2020 жылға дейінгі ҚР қызмет саласын дамыту бойынша бағдарламасы, «Төртінші өнеркісіптік революция жағдайында дамудың жаңа мүмкіндіктері» жолдауында жатыр. Бұл платформа Қазақстандық ЖОО-ның бакалавриат бағдарламасының базалық пәндері бойынша 25 онлайн-курстар және 100 интерактивті тапсырмалар ұсынып, 50 оқытушы мен 3500 студентті қамтиды.

Ашық білім беру ұлттық платформасында 2018 жылы Open Master Class интернет жобасы іске қосылды. Жоба бизнес, ғылым, мәдениет, саясат және өзге салалардың өкілдерінің танымал тұлғаларынан тегін онлайн-курстарды ұсынады. Өздерінің мастер-класстарында дәріс оқушылар өздерінің білімдері мен тәжірибелерімен бөлісіп, тыңдаушыларды жаңа ұмтылыстарға ынталандырады [204].

Қазақстандық жоғары білім беру жүйесіне онлайн-білім беру дамудың жаңа сатысына айналды. Онлайн білім берудің 2018 жылы сырттай білім беру жойылып, қашықтықтан білім беруге өту салдарынан өзектілігі арта түсті. Жоғары дәрежелі дербестікке ие шетелдік университеттердің жоғары бәсекелігін ұғынған Қазақстандық ЖОО-ар білім беру үрдісіне онлайн білім беруді белсенді енгізу үстінде. Электронды білім беру дамуындағы ЖОО-дың болымды ыждағатына қарамастан, онлайн-курстардың дайындалуы әліде көріністік сипатқа ие. Ашық білім берудің платформаларын ары қарай дамыту білім беру бағдарламаларының мазмұнын қанықтыруға, ЖОО-дың болашағын кеңейтуге және қазақстандық ЖОО-дың оқытушыларын шетелдік эксперттермен байланысын нығайтатындығы шүбәсіз.

Экономиканың негізгі қозғаушысы білімдер экономикасы болып табылатын елдерде дарындылардың негізгі көзі сапалы білім беру және жеке технопарктерімен өңірлік ЖОО-ы болған және болады. Болашақ әзірлеушілер, ғалымдар және бағдарламаушылар заманауи жобаларды іске қосып, білім алу үрдісімен қатар қаржыландыру көздерін табады. Олар венчурлық инвесторлармен серіктес болып, нарыққа жаңа жобаларды іске қосады. Қазақстанда университеттер іргесінде технопарктер жұмыс жасап, жас ғалымдардың стартаптары арасында байқаулар жүзеге асырылады. ЖОО-дың инновациялық дамуымен қатар университеттер мен бизнес құрылымдардың интеграциясы даму үстінде. IMD 2022 әлемдік бәсекегеқабілеттілік рейтингісіне сәйкес жоғары білім беру жүйесі экономика талаптарына сай АҚШ, Гонконг, Сингапур, Нидерланды, Швейцария алғашқы үздіктерге кіріп, Қазақстан 63 ел ішінде 43 орынды алған [205]. Жоғары білімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін дамыған елдер университеттің ғылыми зерттеу әлеуетін қаржыландырады.

Пандемия уақытында университеттер өмірінде білім берудің цифрлық және онлайн-форматтары «жаңа нормаларға» айналды. Шетелдік озық платформаларды талдау барысында уақытша шектеу кезеңдерінде тіркелген қолданушылар саны үш есеге артқан. Бұл платформалар ішінде ең тіркелушілер ағыны Coursera платформасы болған яғни 90 млн. қолданушыға жеткен. Сонымен қатар, қазіргі таңда әлемдік цифрлық платформалар соның ішінде Coursera-ға қолжетімділікті қамсыздандыру бойынша, аталған платформаға қазақ тіліндегі курстарды енгізу бойынша іс-шаралар кешенің жүргізу қажет деп есептейміз. Себебі, 2022-2023 оқу жылы статистикалық мәліметтерге сүйенсек, бірінші сыныпқа қабылданатын бала саны артуда. Бұл орайда, болашақта жоғары мектеп абитуриенттер ағынының массивін қамтамасыз ете алмайды. Сол себепті, әлемдің онлайн-білім беру платформаларына қосылу және ЖОО-дың цифрлық қамсыздандырылуының толыққанды жүзеге асырылуы, яғни білім берудің балама инновациялық форматы «цифрлық университет» тұжырымдамасын жүзеге асыру қажет деп есептейміз. Осылайша, толыққанды қалыптасқан цифрлық экожүйе ҚР ҒЖБМ-не барлық ЖОО-ымен жедел әрекеттесу үшін және біртұтас форматта ақпараттар жинақтауға, студенттердің әлемдің озық университеттерінің

онлайн-курстарына қолжетімділікті, отандың университеттерді өздерінің курстарын әлемдік платформаларға салуға, сонымен қатар әлемдік технологиялық алпауыттармен серіктестік жасауға мүмкіндік береді деп есептейміз.

Айта кететін жайт, заманауи университеттер дәстүрлі қағидасынан ауытқытып, оны түрлендіру немесе трансформация жолына итеретін «постмодернизм» салдарына шалдықты. Қазіргі таңда, университеттердің басым бөлігі ақпараттық қоғамның салдарынан трансформация жолына түсті деп сеніммен айтуға болады. Ақпараттық қоғам саласында мемлекеттік саясатты жүзеге асыруды бастау мерзімінен тәуелсіз цифрлық экономиканың болашағы қолданыстағы инфрақұрылымды пайдалану есебінен оған есептеуіш күштер мен коммуникация желілерін цифрлық формада қосу арқылы жаңа экономикалық нәтижелерге қол жеткізуге уәде береді. Осы орайда, төменде Қазтұтынуодағының Қарағанды Университетінің әлемдік санаттағы университетке трансформациялану үрдісі бейнеленген (Сурет 40). Мешеулік, қызмет нәтижесіне қанағаттану деңгейінің төмендігі, көзқарастың болмауы және дағдыланған қызмет тоқырау бейнесінен жаңару, мақсатты анықтау, жетілдіруге ұмтылыс стратегиясы мен қызметті жақсарту негізінде өзгерістерге ұмтылу бейнесі шыңдалуда.

Сурет 40- Қазтұтынуодағының Қарағанды университетінің әлемдік деңгейдегі университетке трансформациялану бейнесі

Ескерту – зерттеу нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Университет трансформацияда ресурстардың молшылығы, дарындылардың шоғырлануы және тиімді басқаруға негізделген. Мамандар даярлау облысында халықаралық беделі бар, инновациялық идеяларды

өндіреді, көп түрлі фундаменталды және қолданбалы зерттеулер жүргізетін, мықты оқытушыларды тарта және ұстай алатын, шетелдік оқытушылар мен студенттерді тарта алатын және білім беру қызметінің халықаралық нарығына шығатын, қызметтің көптеген аспектілерінде интернационаландыру үрдісіне университеттің тыңғылықты қаржылық базасы бар, оқытушылар мен студенттердің зерттеу және академиялық қызметтерін жүзеге асыру үшін жоғары сапалы жағдай мен тиімді орта қалыптастыратын, стратегиялық көзқарасы бар және оны жүзеге асыру жоспарын иеленетін жоғары дәрежелі командасы бар, карьералық өсімнің жоғары шыңдарын бағындырған, жауапкершілігі жоғары және беделді қызметтерге орналасқан мамандар даярлайтын, заманауи қоғамның дамуына елеулі үлес қосатын және әлемнің мықты университеттерімен және оның құрылымдық бөлімшелерімен тұрақты түрде бенчмаркинг жүзеге асыратын халықаралық деңгейдегі университетке трансформациясы жүзеге асырылуда.

Цифрлық экономикамен тығыз байланысты ақпараттық қоғамның ары қарай дамуы цифрландыру, ғылым және инновациялар есебінен технологиялық серпіліс ұлттық жобасында көрініс тапты. Аталған жобаның мақсаты Қазақстанның цифрлық трансформация есебінен тиімді мемлекеттік басқаруы бар, сенімді деректер негізінде шешім қабылдайтын, сондай-ақ цифрлық дәуірде инфрақұрылымды тиімді және қауіпсіз пайдалануды қамтамасыз ететін, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына ғылымның қосатын үлесін арттыратын заманға сай елге айналуы болып табылады. Сөзсіз, цифрлық экономика үшін экономиканың түрлі салаларында цифрлық мәліметтерді өңдеу алгоритмін құратын және қолданатын, инновацияларды енгізетін мамандар даярлау жүйесі оның дамуының негізгі көзі болып табылатындығы сөзсіз [206].

Қазіргі таңда ЖОО-дың басшыларының алдында тұрған маңызды мәселе білім беруді цифрландырудың дұрыс стратегиясын таңдау болып табылады. Осыған орай, білім беруді цифрландыру тек онлайн-курстар мен емтихандар өткізумен, білім беру бағдарламаларының цифрлық форматқа ауыстырылуымен шектелмейді, ЖОО-дың кадрлық құралым қайта даярлау, білім беру ұйымының бизнес үрдістерін толық өзгертуді талап етеді. ЖОО-дың цифрлық университет талаптарына сәйкес болу үшін қызметін тұтас цифрландыруына өту қажет. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде цифрлық университеттерге трансформациялау үшін ЖОО-дың білім берудегі үрдісі мен әдістерін трансформациялау қажет деп есептейміз. Цифрлық университеттің негізгі құзыреттіліктерін, қажетті құзыреттіліктерге қол жеткізуге бағытталған іс-шараларды енгізу тәжірибелерін зерттеу негізінде бес негізгі деңгейден тұратын, цифрлық университеттің концепциясын ұсынамыз (сурет 41)

I деңгей

ЖОО-ның стейкхолдерлері: ғылыми педагогикалық қызметкерлер, абитуриенттер, білім алушылар, түлектер, жұмыс берушілер

II деңгей

ЖОО-ның ақпараттық базасы, ақпараттық сервистері

III деңгей

Ғылыми зерттеулер мен жобаларды басқару. Лабораториялар

IV деңгей

Білім беру қызметінің маркетингі. Жұмыс берушілермен әрекеттестік

V деңгей

Болашақтың цифрлық технологиялары. Білім беруге технологиялық инновацияларды енгізу.

Сурет 41 - «Цифрлық университеттің» негізгі деңгейлері
Ескерту – зерттеу нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Жоғарыда суретте бейнеленгендей, бірінші деңгейде жеке талаптарымен білім беру ұйымының негізгі стейкхолдерлері орналасқан [207]. Абитуриенттердің талабы сұранысқа ие маман болу үшін сапалы білім алу, жұмыс берушілердің талабы маманға қоятын жұмыс берушінің талаптарына білім беру бағдарламаларының сәйкес келуі болып табылады. Ал, екінші деңгейде ЖОО-ның ішкі ортасын орналастырдық. Олар: кітапхана, ақпараттық нүктелер, ЖОО-ның ақпараттық кеңістігі, цифрлық университеттегі оқытушының жұмыс орны, университеттің ішкі инфрақұрылымы. Үшінші деңгейде ЖОО-ның инновациялық құраушысы зерттеу лабораториялары мен ғылыми-зерттеу орталықтарын орналастырдық. Бұл орайда инновацияларды басқарудың цифрлық ортасын құру барысында ғылыми-зерттеу қызметінің нәтижелерін уақытында жариялау мүмкіндіктері қарастырылған. Сонымен қатар ғылыми зерттеу нәтижелерін оқу үрдісіне жылдам енгізу талаптарын қарастыру қажет деп есептейміз. Төртінші деңгей университет туралы ақпараттың. Онлайн форматта қол жетімді білім беру бағдарламалары, жеке білім беру траекториясын құру мүмкіндіктері туралы ақпаратты кеңінен жариялау үшін қажет. Сонымен қатар, бұл деңгейде абитуриенттердің онлайн құжат тапсыруы және абитуриент-университет әрекеттестігінің электрондық жүйесінің автоматтандырылған жүйесі орналастырылады. Бесінші деңгейде білім беруге заманауи техникалық және технологиялық әзірлемелерді енгізуді меңзейтін қазіргі таңда толыққанды зерттелмеген үрдіс орналастырдық. Аталған деңгейге сәйкес, цифрландыру бойынша алғышарттарды жүзеге асырып жатқан Қазтұтынуодағының Қарағанды университетінің цифрлық университет сызбасын төмендегідей бейнеледік (сурет 42), бұл сызбаға сәйкес, қазіргі таңда университет цифрлық университетке өту бойынша соңғы қадамдарды жүзеге асыруда.

Сурет 42 - Қазтұтынуодағының Қарағанды университетінің цифрлық университет сызбасы

Ескерту – зерттеу нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Сызбаға сәйкес, негізгі үш компонент басшылық, ПООҚ және студенттердің жалпы қызметті цифрландыру бойынша университет жұмысының үрдісін көруге болады. Цифрлық университет сызбасына сәйкес университет қызметінің бірінші деңгейіне студенттер, оқытушының жеке кабинеті, қабылдау кампаниясы, екінші деңгейге кадр және жалақы, МБББ, цифрлық білім беру ресурстары, цифрлық құжат айналымы, кітапхананы басқару; үшінші деңгейге виртуалды лабораторияларды басқару, ҒЗҚ басқару, Қашықтықтан білім беру жүйесі; төртінші деңгейге оқу телевизиясының орталығы, медиаресурстар; бесінші деңгейге университет сайты, ректордың мобильді кеңсесін жатқызуға болады. Осы орайда цифрлық университетің жүзеге асырылуының негізі SMART университет үлгісі төмендегі суретте бейнеленген.

Сурет 43 - Қазтұтынуодағының Қарағанды университетінің SMART университет сызбасы

Ескерту – зерттеу нәтижелері бойынша автормен құрастырылған

Қазтұтынуодағының Қарағанды университетінің SMART университет сызбасына сәйкес университетішілік инфрақұрылым бейнеленген. Корпоративтік ақпараттық жүйе цифрлық университетің үш құраушысы және инфрақұрылымының мемлекеттік басқару органдарымен интеграциясының айқын бейнесі. Осылайша, төрт негізгі аспектіден инновациялық экожүйесін қалыптастыру, білім беру бағдарламаларын цифрландыру, цифрлық инфрақұрылымға өту, адами капиталды дамыту және үш модульден университетің бизнес үрдістерін бақылау, Paper-free (қағаз айналымынсыз) принципін жүзеге асыру, университетің мобильдік инфрақұрылымының және бір терезе жүйесі тұратын цифрлық университетің тұжырымдамасын қалыптастыруға тырыстық (Қосымша И).

И қосымшасында бейнеленген «Цифрлық университетің» негізгі деңгейлеріне сәйкес жасалған тұжырымдаманың қазіргі таңда ҚР ҒЖБМ-мен ұсынылып жатқан аспектілерге төрт модулі тұспа-тұс келгендей, яғни:

- Мәліметтер негізінде басқару жүйесі – университетің инновациялық экожүйесінің қалыптасуы;
- Цифрлық білім беру технологиялары – білім беру бағдарламаларын цифрландыру;
- Жеке білім беру траекториялары – цифрлық инфрақұрылымға көшу;
- Цифрлық экономиканың құзыреттілігі – білім беру ұйымының адами капиталының дамыуы.

Білім беру бағдарламаларының цифрландырылуы бұтағы жүзеге асырылуы қажет білім беруде цифрлық технологияларға өтуге мүмкіндік беретін, барлық ғылыми зерттеу, жұмыстары, іс-шараларын сипаттайды деп білеміз. Бірінші кезекте, бұл білімдер экономикасының қалыптасу жағдайындағы жаңа трендтерді есепке ала отырып, білім беру бағдарламаларын әртараптандыру болып табылады. Мұнымен қатар, болашақта талап етілетін құзыреттіліктерді ескере отырып, Болашақ мамандықтар атласын жүзеге асырады. Қолданыстағы білім беру бағдарламаларын қайта даярлау тек университетің тарапынан ғана емес, сонымен қатар, еңбек нарығының талаптары мен жаңа бағдарламалық және аппараттық қамсыздардырылуыды есепке ала отырып жүргізілуі қажет деп есептейміз.

Цифрлық университетің моделіндегі мазмұны жағынан маңызды бағыт цифрлық инфрақұрылымға өту және білім беру ұйымының барлық құрылымдық бөлімдерінің ІТ-ға өтуі болып табылады. Аталған модельдің мінсіз бейнесі университетің біртұтас ақпараттық жүйені қолданылуы негізінде барлық құрылымдық бөлімшелердің жұмысының автоматтандырылуы [208]. Осындай ақпараттық жүйенің негізгі модульдеріне кафедра, институт, факультет қызметінің жинау және талдауды жүзеге асыратын, университетің ғылыми зерттеу қызметі туралы мәліметтер жинауға, қауіпсіздік жүйесінің бақылауын жүзеге асыратын және барлық локалды жүйелердің қызмет етуін қамсыздандырушы үлкен мәліметтерді

талдау және өңдеу технологияларын нақты уақыт шегінде қолдануға мүмкіндік беретін бизнес үрдістерін бақылау моделі; мәліметтерді өңдеудің қағазсыз тұжырымдамасын енгізу, яғни Paper-free принципінің дамуы; университеттің цифрландыру тұжырымдамасы ұсынатын, студенттер мен университеттің қызметкерлеріне бюрократиялық кедергілерді жоюға бағытталған университеттің мобильді инфрақұрылымы және бір терезе жүйесінің модулін жатқызамыз.

Аталған тұжырымдаманың толыққанды жүзеге асырылуы «таза парақтан» реттеу саясаты бойынша жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарының тәуекелдер дәрежесін бағалау критерийінің аясындағы ЖОО-дың миссиясы, стратегия құндылықтар, бюджет және жауапкершілігінің толыққанды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Осылайша ЖОО-дың жүйесін автоматтандыру қазіргі таңда жоғары білім беру жүйесінің алдында тұрған міндеттерді шешіп қана қоймай, жоғары білім мен ғылымның әлемдік нарығына енудің бір тетігі деп білеміз.

Білім беруді жетілдіру нәтижелілігі қандай мақсатта және қандай көзқарас негізінде қарастырылуына орай әр түрлі қабылдануы мүмкін. Бұдан бөлек, мәдени құндылықтар, әлеуметтік саясат және саяси мақсаттарға мемлекеттердің басты назар салатынды. Уақыт өте артықшылықтар мен күтілетін нәтижелер өзгеруі мүмкін. Білім беру жүйесіндегі инновациялар өзінің идеалды бейнесінде білім беру нәтижесі, экономикалық тиімділігі, әділдігі немесе қоғамдық қанағаттануы сияқты нақты әлеуметтік және білім беру мақсаттарымен байланысты болуы қажет. Білім беру жүйесінің негізгі мәселесі білім беру баламаларының ортасында қалайша өзектілікті жоғалтпау болып табылады. Бұл инновациялық мүмкіндіктерді құру үшін білім беру жүйесінде цифрлық технологиялардың дамуы үшін жағдай жасайтын, қоғамдық игіліктерге көзқарасты сақтайтын ереже мен саясат, заңнамалық қамсыздандырылу үшін директивті органдар қажет. Білім берудің инновациялық дамуының негізінде цифрлық технологиялар мен дағдылар күші «уақыттың стратегиялық талаптарына озық жауап беруге» болады. [209].

ҚОРЫТЫНДЫ

Автормен жүргізілген зерттеу нәтижесінде білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың теориялық-әдіснамалық негіздері терең зерттеліп, келесідей ұсыныс тұжырымдамалар жасалды.

Соңғы жылдары Қазақстан экономикасы соңғы жетістіктеріне сүйене алмайтындығы айдан анық. Бүгінгі таңда шикізаттық тәуелділік сақталу барысында толыққанды әлеуметтік-экономикалық дамуды қамтамсыздандыру мүмкін емес. Қалыптасқан жағдайдан шығудың бір ғана жолы білім және ғылымды дамыту арқылы экономиканы жаңғырту қажет екендігін түсінетін кез келді. Осы орайда, мемлекет өмір сүрудің барлық салаларында инновацияларға негізделген жаңа алға бастайтын жаңғыртудың бірқатар сұлбаларын ұсынды. Бүгін Қазақстандық ғылыми қоғамдастықта инновацияның сапасы, оның бағыттары туралы, инновациялық әлеуеттің тиімділігі мен жүзеге асырылуының формалары мен әдістері туралы белсенді пікірталас жүруде. Мұндай инновациялық әлеует экономиканы, саясатты, әлеуметтік-мәдени саланы жаңғыртып және жаңартып қана қоймай, білімге негізделген жаңа экономиканы қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Білім беру жүйесі әлеуметтік институт және мемлекеттік басқару объектісі ретінде зерттеу негізінде адами капиталдың негізгі құраушысы болып табылатын білім беру жүйесінің әлеуметтік институт және мемлекеттік басқару объектісі ретінде терең зерделенді. Көптеген ғалымдар арасында адами капиталға инвестиция жұмсау ел экономикасының экономикалық әлеуетін және тұлғаның болашақта табыс табуға бағытталған білімінің экономикалық нәтижесін анықтау құралы ретінде әрбір қоғамда басымдылыққа ие болуы қажет деген тұжырымдама қалыптасқан. Бұл ретте адами капиталдың дамуы елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдаймен үйлесуімен қатар, құқықтық реттелуі қажет делінген. Осылайша «білім беру» ұғымына берілген тұжырымдамалардың түрлі аспектілерін ажырату оны түрлі көзқарастар және жүйелік тәсілдеме тарапынан зерттелді. Зерттеу барысында ғалымдармен білім беру ұғымына берілген анықтамалар мен тұжырымдамаларды қорытындылай келе білім беру – бұл білім алу, тәрбие берудің органикалық біртұтастығы, тұлғаның дамуы мен ұрпақтан-ұрпаққа материалдық және рухани мәдениеттің берілуінің үрдісін жүзеге асыратын әлеуметтік институт деген қорытындыға келдік. Білім берудің әлеуметтік институты біріншіден, әлеуетті өзге қоғамдық институттарға әсер ету арқылы тұрақтандырудың, әлеуметтік рөл үлгісіне әлеуеттік топ мүшелерінің іс-әрекетін сәйкестендіретін, білім жүйесінің қауымдастығын қалыптастарын, білім алушылар, оқытушылық құрамынан құрылатын қоғамдық, екіншіден, әлеуеттің әлеуметтік-кәсіби құрамының құрылу бағытында қалыптастырушылық қызметі экономикалық, үшіншіден, әлеуеттің құрамын өзгерту және жаңғыртуды, оның мүшелерінің әлеуметтік ұтқырлығын ынталандыру және тұлғалық әлеуетті қалыптастыратын әлеуметтік, төртіншіден, жеке тұлға өзінің шығармашылық қызметінде қолдана алатын,

білім беру деңгейін құрудың, мәдени құндылықтарды таратудан, әлеуеттің түрлі топтары арасында материалдық және материалдық емес мәдениетті дамытудан және қоғамның тұлғалық «өзегін» қалыптастыратын мәдени қызметтерді қамтиды деп тұжырымдалды.

Білімдер экономикасының қалыптасу кезеңінде жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Ғылымды тікелей өндіріс күшіне айналдыру яғни білімге негізделген экономикаға көшу, білімдер тұтас ұлттық экономиканың экономикалық өсімі және еңбек өнімділігін арттыру көзі болып табылатын заманауи қоғамның маңызды өндірістік ресурсына айналуға. Білімге негізделген экономика жағдайында білім берудің қоғамдағы рөлінің және оның формасы мен мазмұнының өзгеруіне орай оны экономикалық категория ретінде анықтап, формасы мен мазмұнының дамуын қадағалау қажеттілігі туындайды. Осы орайда, заманауи қоғамда халықаралық серіктестіктің жаһандық күн тәртібіне айналып, бүкіл әлем бойынша «knowledge economy» алға жылжыту идеясы кең етек алуда. Аталған үрдіс барысында бүкіләлемдік серіктестік бір жалпы кәсіби тілді қалыптастыру және игеруіне орай ұлттық терминология және түсініктеме аппаратының категория және ұғымдардың сәйкестігі болуы қажет деп білеміз. Білімдер экономикасы заманауи қоғамда капиталға айналып отырған кодификацияланған білім және ақпараттық технологиялардың дамуының негізгі түрткісі болып табылады. Жүргізілген зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып «білімдер экономикасы» ұғымына «*Білімдер экономикасы* – бұл инновация енгізудің белсенділігінің деңгейінің артуымен парапар адами фактордың дамуы көрініс табатын экономика, өмір бойы білім алу нәтижесінде қалыптасатын, жұмыс күшінің дара өндірісі, тұтынылуы және сапасының сипаты, яғни білімдер экономикасы білім және ғылымның дамуы ғана емес, сонымен қатар жалпы адами капиталдың дамуын негіздейтін күрделі құрылым және бұл білімдерді ұрпақтан ұрпаққа беру және білім алмасу арқылы артатын мемлекеттің инновациялық әлеуеті», - деп авторлық толықтырулар мен нақтылаулар берілді.

Жоғары білім берудің дамуы мен білімдер экономикасының қалыптасуы арасындағы байланыстың құрылымдық-логикалық сызбасы ұсынылды. Аталған сызбаға сәйкес, білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін модернизациялау, жоғары білім беруді масштабтау негізінде жоғары білім берудің массовизациясы және білім алушылар санының артуы, өмір бойы білім алу, білім берудің түрлі деңгейлерімен халықтың қамтылу деңгейінің жиынтығы жұмыс күшінің білім деңгейінің артуына әкеліп, академиялық серіктестіктің коммерциялық түрінің және жоғары білім берудің қашықтықтан білім беру бағдарламалары мен курстарының туындауына әкелді. Сонымен қатар, білімдер экономикасының жаһандану салдарынан білім беруді әртараптандыру, жоғары білім берудің интернационалдырылуы, білікті жұмыс күшіне сұраныстың артуы, әлемдік еңбек нарығының қалыптасуының серпілісі және жоғары білім беру индексінің артуына әкелді. Сөзсіз, аталған салдар жоғары

білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды жетілдіру бойынша реформалауға әкелді.

Шетелдік тәжірибені талдау батыс елдерінде жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың орталықсыздандыру байқалатынын көрсетеді, ол мемлекеттің рөлін трансформациялаудан, басқарушы функцияларды жергілікті билік органдарына, мемлекеттік емес (коммерциялық) және қоғамдық ұйымдарға беруден көрінеді. Бұл тәсіл мемлекеттік және жергілікті басқару органдарын, жоғары оқу орындарын, қоғамдық ұйымдарды және азаматтық қоғамның басқа да институттарын қоса алғанда, нарық субъектілерінің желілік өзара іс-қимылына негізделген. Бұл ретте мемлекетті реттеудің желілік құрылымында үйлестіруші рөл атқарады және оның функциялары жалпы білім беру стратегиясын әзірлеуге және серіктестік қатынастар субъектілерінің өзара іс-қимылы үшін құқықтық жағдайларды қамтамасыз етуге негізделеді.

Қазақстан Республикасында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың қазіргі таңдағы жағдайы мен даму қарқынында ауқымды серпіліс көрініс табуда. Яғни, жаңа білім беру жүйесінің, білім беру бағдарламалары мен стандарттарының жиынтығы, білім беру ұйымдары мен органдарының желілері, сонымен қатар білімдер экономикасының қалыптасуына бағытталған жүйенің қызмет етуін анықтаушы принциптер кешені қалыптасуда. Қандай да болмасын мемлекетте жоғары білім беру жүйесі елдің әлеуметтік-экономикалық, саяси құрылысымен, мәдени-тарихи, ұлттық ерекшеліктерімен анықталады. Жоғары білімге қоятын қоғам талаптары мемлекеттің білім беру саясатының принциптер жүйесінде көрініс табуда. Соңғы жылдары Қазақстанда білімдер экономикасының қалыптасуы барысында мемлекет тарапынан заңнамалық базаны қайта жаңғырту, жоғары білім беру және инновациялық даму бағдарламалары жасалып, ғылыми зерттеу институттары мен технопарктерін құру, жоғары оқу орындарына академиялық бостандық беру, ғылыми зерттеу университеттерін құру сияқты қадамдар жасалған. Білімдер экономикасының қалыптасу сатысында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару құралдары тиімді басқару жолындағы жаңа менеджмент концепциясы бағытындағы білім беру жүйесіндегі реформалар болды.

Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың құралдарының нәтижелілігіне талдау жасалып, яғни «Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының» интегралдық талдау нәтижесінде ұсыныстар жасалды. Біз аталған бағдарламаның тиімділігін толық сипаттайтын интегралдық талдау арқылы жоғары білім және ғылым саласындағы бағыттарына талдау жасадық. Жоғары білімді басқару позициясынан 4 -ші стратегиялық бағыт Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім және 5-ші стратегиялық бағыт Ғылым бағытының мәлімденген нәтижелерге қол жеткізу дәрежесі бағдарламаның әлеуметтік - экономикалық даму артықшылықтарына

сәйкестігі, ресурстарды пайдаланудың нақты және жоспарланған көлемінің сәйкестік дәрежесі және алдыңғы екі қадамда алынған ақпарат негізінде интегралдық бағалауы жүргізілген. Сонымен қатар, білім және ғылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламаларының қазіргі таңда жүзеге асырып жатқан білімді ұлт ұлттық жобасымен салыстырмалы талдауы жасалды. Бұл талдау аталған жобаның мемлекеттік бағдарламадан бірқатар айырмашылығын анықтауға мүмкіндік берді. Яғни, мемлекеттік бағдарлама білім беру жүйесіндегі саяси, заңнамалық және әлеуметтік аспектілердің барлығын қамтыса, ал Ұлттық жобаның бағыты тар болып келеді. Басқаша айтсақ, ол білім беру жүйесіндегі нақты мәселелерді шешуге бағытталған. Айта кететін жайт, Ұлттық жоба Мемлекеттік бағдарламамен негізгі параметрлері бойынша етене түйіседі және Ұлттық жобада бағдарламаның маңызды міндеттері мен іс-шаралары енгізілген. Бұл жағдай тек аталған құжаттардың атауы мен дәрежесін ғана ауыстырғанмен іспеттес

Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайындағы жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың дамуын тежеуші факторлар әлеуметтік диагностикасы барысында анықталды. Әлеуметтік диагностика барысында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару реформаларының нәтижелілігі, елдегі жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың тиімділігі және ЖОО академиялық дербестігіне байланысты сауалдау нәтижелері аса назар аударды. Осылайша, ЖОО академиялық дербестік деңгейі мемлекеттік басқару жүйесіне, сәкесінше жоғары білім беру сапасына еселі.

Жоғары білім беру жүйесінің басқару үрдісін жетілдіруді қарастыра отырып, жетілген жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды қалыптастыру және білімдер экономикасының жағдайында жоғары оқу орындарының қызметінің сапасын арттыру үшін жаңа-заманауи тәсілдерді әзірлеу мемлекеттің бірінші кезектегі міндеті болып отыр. Осылайша, әлеуметтік диагностикалау, ҚР-ның ЖОО-ның дербестік бойынша мемлекеттік басқару механизмдерінің қатарын зерттеу нәтижесінде жоғары білім беруді басқарудың икемді мемлекеттік басқару жүйесінің үлгілік сызбасын ұсынуға негіз болды. Аталған сызба қазіргі таңда оңтайландырылған тәуекелдер бойынша мемлекеттік бақылау бойынша жоғары оқу орындарының дербестігін одан әрі кеңейтуге және ынталандыру тетіктерін іске қосуға мүмкіндік береді

Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың нормативтік-құқықтық қамсыздандыруын жетілдіру аясында білімдер экономикасының қалыптасу жағдайындағы жоғары білім беру жүйесін реформалау мемлекеттік деңгейде реформасы ҚР «Білім туралы» заңының толықтырулар мен өзгертулер енгізілу динамикасы толыққанды зерделенді. Жүргізілген зерттеу нәтижелеріне сәйкес ҚР-ның «Білім туралы» заңына өзгертулер мен толықтырулар енгізу ұсынылды, яғни жоғары оқу орындарының дербестігі кеңейту және нақтылау мақсатында білім беру ұйымдарын аккредиттеу бойынша өзгертулер мен толықтырулар енгізу ұсынылды. Ағымдағы

заңнамаға ұсынылып отырған өзгерістер мен толықтырулар жоғары білім беруді икемді мемлекеттік басқару жүйесінің ЖОО ынталандыру тетіктерін белсендендіруге зор үлесін қосады.

Жоғары білім беру жүйесінің цифрлық шынайылық жағдайында дамуы және оқу барысын цифрландыру мүмкіндігі жоғары білім беруді цифрландырудың жаңа өсімінің көкжиегіне айналып отыр. Цифрлық университеттің тұжырымдамалық жобасын әзірлеу арқылы және әлемдік алпауыт білім беру платформаларын зерттеу негізінде Қазақстандық жоғары білім беру жүйесін цифрландыру бойынша ұсыныстар жасалды. Аталған тұжырымдамаға сәйкес, төрт негізгі аспекті инновациялық экожүйесін қалыптастыру, білім беру бағдарламаларын цифрландыру, цифрлық инфрақұрылымға өту, адами капиталды дамыту және үш модульдің университеттің бизнес үрдістерін бақылау, Paper-free принципін жүзеге асыру, университеттің мобильдік инфрақұрылымының және бір терезе жүйесінің толыққанды жүзеге асырылуына мүмкіндік туады. Аталған тұжырымдаманың толыққанды жүзеге асырылуы жоғары және жоғары оқу орынан кейінгі білім беру ұйымдарының тәуекелдер дәрежесін бағалау критерийінің аясындағы ЖОО-дың миссиясы, стратегия құндылықтар, бюджет және жауапкершілігінің толыққанды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Осылайша ЖОО-дың жүйесін автоматтандыру қазіргі таңда жоғары білім беру жүйесінің алдында тұрған міндеттерді шешіп қана қоймай, ЖОО ҚР ҒЖБМ ақпараттық мәліметтер базасына интеграциясының кепілі деп білеміз.

Талдау нәтижелеріне сәйкес, білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында тиімді жоғары білім беру жүйесін әлемдік тенденцияларға сәйкес мемлекеттік басқарудың бағдарлануының қажеттілігінің маңыздылығын дәлелдеді. Осыған орай, аталған ғылыми жұмыс аясында білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды жетілдіру бойынша жүйелі тәсілдер әзірленді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Кузнецова Е.А. Развитие системы высшего образования как фактор формирования экономики знаний в современной России: автореф. дис. на соискание ученой степени кан.экон.наук.:. 08.00.01.- М.: РГСУ, 2012.-3с.
2. Мемлекет Басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» Қазақстан халқына Жолдауы // https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy 09.05.2021
3. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 13 қыркүйектегі № 634 қаулысы Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 24 қарашадағы № 941 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000941> 09.05.2021
4. Schultz T.W. Investment in Human Capital. The Role of Education and Research N.Y.1971: Investment in Human Capital//The American Review. - 1961. - March. -№1
5. Mincer J.A. Theory of the Consumption Function. Princeton for NBER. 1057: Education, Experience and Earnings.- 1974. - №4
6. Becker G. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis // Journal of Political Economy. – 1962. – Vol. 70. – P. 9-49
7. Сизов В.С., Сизова Е.Н. Проблема оценки эффективности деятельности вузов // Экономика образования. – 2013.- №2.- С. 91-96.
8. Новожилов Э.Д. Определение экономической эффективности образования // Экономика образования. – 2012.- №3.- С.55-62
9. Айтбембетова А.Б. Дюсебаева Ж.К. Роль высшего образования в формировании человеческого капитала Республики Казахстан // Вестник КазНУ Серия «Экономическая». – 2016.- №3/2 (115). – С. 62-66
10. Тулегенова М., Валиханова З. Государственное регулирование в сфере образования // Вестник КазНУ. Серия «Экономическая». – 2014. - № 6 (106). – С. 8-12
11. А. Л. Никифоров Анализ понятия «знание» подходы и проблемы: Эпистемология и философия науки, Т. XXI.- 2009.- №3
12. Макаров В.Л., Клейнер Г.Б. Социология образования: Функции знаний в современной экономике (часть первая). - 2009г. - №8
13. Делонг Д.У., Фейхи Л. Диагностика культурных барьеров в управлении знаниями // Управление знаниями: Хрестоматия. СПб. – 2009.-С. 244.
14. Большой толковый словарь русского языка, под ред. Ушакова Д.Н. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=38168> 08.05.2021
15. П.И. Пидкасисто Психология и педагогика: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – Серия: Основы наук. - М. - 2011. – С. 714

16. Малиновский М. Функциональная теория // Антология исследований культуры. Т.1: Интерпретация культуры. – СПб.: Издательство Университетская книга. - 1997. – С. 728
17. Катанаев И.И. Структурно-функциональный подход к осмыслению образования как социального института // Ученые заметки забайкальского государственного гуманитарно-педагогического университета им.Н.Г.Чернышевского. - 2009. - №4. – С.90-93. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/strukturno-funktsionalnyy-podhod-kosmysleniyu-obrazovaniya-kak-sotsialnogo-instituta> 26.01.2021
18. Freedman C. The national Systems of Innovation in historical perspective. // In Cambridge journal of economics. – London. - 1995.- P. 5-24
19. Мельников О.Н., Горелов Н.А. Смена образовательных парадигм как условие креативного развития личности обучающегося и формирования профессиональных компетенции // Креативная экономика. – 2013. - №3 (75).- С. 15-23
20. Зборовский Г.Е. Общая социология: учебник / под ред.– 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство Гардарики. - 2004. – С. 592
21. Адам Смит О благосостоянии нации, вмещающей в разделе О прибылях страны//перевод с англ. О.Вастльев, М.Межевкина, А.Мальвский.- к.: Port-Royal. - 2001.- С. 465-498
22. Милль Дж.С. Основы политической экономии: [в 3 т.] /Дж.С.Милль.- М.: Прогресс . - 1981.- Т.3.- 448 с.
23. Гидденс Э. Социология / При участии К.Бердсолл: Пер. с англ. Изд. 2-е, полностью перераб. и доп. М.: Едиториал УРСС, 2005. - С 632
24. Микешина Л.А. Герменевтические смыслы образования // Философия образования. Сборник научных статей. – М.: 1996. - с.37
25. Шереги Ф.Э. Социология образования: прикладные исследования. – М., 2001.,с.7.
26. Смелзер Н. Социология (пер. с англ.). – М., 1994.,с.427.
27. Социальные эффекты образовательной политики Национальный Психологический Журнал. - №2(4). - 2010
28. Фромм Э.Характер и социальный процесс // Психология личности. Тексты. – М., 1982.,с.52.
29. Батыгин Г.С. Социология Интернета: наука и образование в виртуальном пространстве // Вестник РУДН, серия Социология. – 2001. - №1. - С.10
30. Boudon R. La place du desordre: Critique destheories du changemen't social. – 1985.- 26-1.- P.167-171
31. Coleman J.S. Equality of Educational Opportunity. – Washington.- 1966.- P.746
32. Шеломовская О.Н. Институциональная структура государственного управления высшим образованием в украине: Вестник государственного и муниципального управления. – 2013. - №2.- С.205-211

33. Айтахунов Б.К. Концептуализация высшего профессионального образования как базового элемента социально-экономического развития общества: Наука и новые технологии , №7.- 2013. – С. 213-215
34. С.М. Рукавишников Сфера высшего образования как объект государственного управления: Вестник Саратовской государственной юридической академии, № 3 (140). - 2021
35. Абалтусова Л.А. Система высшего профессионального образования как фактор преодоления и воспроизводства социального неравенства в трансформирующейся России: автореферат дис. ... канд. социолог. наук. Ставрополь, 2006. - 22 с.
36. Калиничева С.А. Система высшего профессионального образования Российской Федерации как институт формирования политического сознания молодежи: автореферат дис. ... канд. полит. наук. Владимир, 2003. - 18 с.
37. Сенашенко В.С., Кузнецова В.А., Казарин Л.С. Современная система высшего образования: естественнонаучный подход // Финансовые рынки и банки. 2019. № 2. С. 72–80
38. Ульрих Тайхлер Многообразие и диверсификация высшего образования: тенденции, вызовы и варианты политики: По материалам V международной конференции раиво Вопросы образования. - 2015. -№ 1
39. Senashenko V.S., Kuznetsova V.A., Kazarin L.S. Modern System of Higher Education: Natural Science Approach // Financial Markets and Banks.- 2019. - No. 2. - P. 72–80
40. Білім туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы: <https://adilet.zan.kz/>
41. Мысин Н.В. Теория социального управления. – СПб.. 1998.- С.8.
42. Управление качеством образования. Под ред. М.М. Поташникова. – М., 2000. - С.23.
43. Кнорринг В.И. Теория, практика и искусство управления. – М., 2001.- С. 29.
44. Поташник М.М. Качество образования: проблемы и технологии управления. – М., 2002.- С.15
45. Кравченко А.И. Социология менеджмента. – М., 1999. - С.8.
46. Панасюк В.П. Педагогическая система внутришкольного управления качеством образовательного процесса. Автореферат дисс. на соиск. уч. ст. д.п.н. – СПб., 1998. - С.17.
47. И.Ю. Беганская, А.Р. Яковенко Организация системы государственного управления образованием // Социально-экономические проблемы государственного управления // ГОУ ВПО «ДонАУиГС» - МЕНЕДЖЕР. - № 3 (93). - 2020 г.
48. Беганская И.Ю. Управление человеческими ресурсами как особый вид профессиональной деятельности / // Менеджер. – 2015. – № 1 (71). – С. 17-24

49. Поскониная О.В. Государственная политика современной России в сфере высшего образования // Вестник Удмуртского ун-та. 2015. Т. 25. № 2. С. 130–133, с. 131
50. Каленюк И.С., Куклин О.В. Развитие высшего образования и экономики знаний: монография// Современная наука -Киев: Знания, 2012.-
51. Кузнецова Е.А. Развитие системы высшего образования как фактор формирования экономики знаний в современной России: дисс. на соискание уч. степ. канд. эконом. наук.: 08.00.01.- М.: 2012
52. Максаковский, В.П. Экономика знаний– Смоленск: Универсум. - 2012. – С. 104
53. Hayek F.A. The Use Knowledge in Society //American Economic Review. – 1945. - V. 35. - N 4
54. Shumpeter J.A. The Theory of Economics Development. - London: George Alien & Unwin, 1952
55. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США. – М.: Прогресс, 1966.
56. Нонака И., Такеучи Х. Компания создатель знания. Зарождение и развитие инноваций в японских фирмах. – М.: ЗАО «Олимп - Бизнес», 2003
57. 40 Макаров В.Л. Экономика знаний: уроки для России //Вестник РАН. - 2003. - N 5.
58. Клейнер Г.Б. Становление общества знаний в России: социально-экономические аспекты //Общество и экономика. - 2005. - N 3
59. Каленюк И.С., Куклин О.В. Развитие высшего образования и экономики знаний: монография: Современная наука -Киев: Знания. - 2012
60. Барышева А. В. Экономика знаний: новая парадигма научного познания // Сайт С. П. Курдюмова [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://spkurdyumov.ru/biology/ekonomika-znaniy-novaya-paradigmanauchnogoroznaniya/> Дата обращения 18.09.2021.
61. Макаров В. Л. Экономика знаний: уроки для России // Наука и жизнь. 2003. № 5. Режим доступа: <http://www.nkj.ru/archive/articles/2874/>. Дата обращения 18.09.2022
62. Измерение экономики знаний: теория и практика / Сост. и общ. ред. Л. К. Пипия. М.: ИПРАН РАН, 2008. - С.14
63. Блауг М. Методология экономической науки, или Как экономисты объясняют. М. - 2004.- С.11
64. Нестеров Л, Аширова Г. Национальное богатство и человеческий капитал // Вопросы экономики. 2003.- № 2
65. Капелюшников Р. Сколько стоит человеческий капитал России? // Вопросы экономики. - 2013. - № 1
66. Пилипенко Е.В., Гринюк К.П. Подходы к формированию концепции устойчивого развития промышленного комплекса региона // Вестник Челябинского государственного университета.- 2009.- С.

67. Атрашенко А.Н. Открытость и самоорганизация образовательных систем // Развитие региональной системы образования в условиях модернизации. Томск: ТГУ, 2006. С. 231–236.
68. Новиков А.М. Постиндустриальное образование. - - М.: Издательство «Эгвес», 2008. – 136 с.
69. Интеллект нации – тревога и надежда Россия. URL: http://www.rau.su/observer/N21-24_94/005.ht]
70. Стратегия обновления. Новый социальный механизм / под общ. ред. И. А. Глебова, В. Г. Марахова. М. - 1990
71. Борганс Л., Керверс Ф. Американизация европейского высшего образования и науки // Вопросы образования. - 2010. - № 2.
72. UNESCO, Statistics on youth, <http://www.unesco.org/new/ru/unesco/events/prizesandcelebrations/celebrations/international-days/world-radio-day-2013/statistics-on-youth> 08.02.2021
73. The World Bank (2017), Higher Education, <https://www.worldbank.org/en/topic/tertiaryeducation> 08.02.2021
74. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (за годы независимости), ИАЦ, 2017 год
75. Супян В. Б. США: человеческий потенциал в «экономике знаний» // Россия и Америка в XXI веке. Электронный научный журнал. 2009. №3. Режим доступа: <http://www.rusus.ru/?act=read&id=167>. Дата обращения 18.09.2021.
76. Балясникова Л. А. Высшая школа в трансграничном образовании // Вестник Герценовского университета. 2007. №11. С. 57. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/vysshaya-shkola-vtransgranichnom-obrazovanii>. Дата обращения 11.08.2021.
77. Карпенко М. П. Телеобучение. Часть 1. Дидакто-технологическая среда: Монография / Под ред. М.П. Карпенко. М.: Изд-во СГУ, 2017. 287 с.
78. Государственные расходы на образование в странах Европейского союза (ЕС) // Институт демографии Государственного университета - Высшей школы экономики: Общество и экономика.- 2010. - № 2.- С160-171
79. Education at a Glance 2022 OECD Indicators Education at a Glance 2022: OECD Indicators // Education at a Glance // OECD iLibrary (oecd-ilibrary.org)
80. Тихомирова Н.В., Исаев С. Н. Расширение экспортных возможностей российских вузов. URL: http://akvobr.ru/rasshirenie_eksportnyh_vozmozhnostei.html
81. Тришкина П.Ю. Институциональная модернизация профессионального образования // TERRA ECONOMICUS. 2012. Т. 10. № 1
82. Ушакова Е.В., Наливайко Н.В., Глиос Г.Н. Материалы «круглого стола» на тему «Проблемы реформирования образования в современной России» // Философия образования. -2008. -№ 3
83. Лебедева М. Политическая архитектура мира через 100 лет. URL: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=1712#top
84. Eurostat, 2018

85. Гриншкун В. В., Краснова Г. А., Филиппов В.М. Тенденции и формы использования информационных и коммуникационных технологий в трансграничном образовании - М. - 2008.
86. Винсен-Ланкран С. Трансграничное высшее образование: тенденции и перспективы развития // Вестник международных организаций. - 2010. № 3
87. Скоробогатов А.С. Перспективы постиндустриального общества в России в свете иерархичности национальных и региональных экономик // Экономический вестник Ростовского государственного университета. - 2008. Т. 6.
88. Глущенко Г.И. Миграция и развитие: мировые тенденции // Вопросы статистики. 2008. № 2
89. Хед С. Что угрожает британским университетам? // Вопросы образования. 2011. № 2
90. Графтон Э. Университеты Америки: почему они терпят поражение? // Вопросы образования. 2012. № 2
91. Ефимов В.С., Лаптева А.В. Высшее образование в России: вызовы XXI века // Университетское управление: практика и анализ. 2010. № 4
92. Капелюшников Р. Спрос и предложение высококвалифицированной рабочей силы в России: кто бежал быстрее? Ч. I // Вопросы экономики. 2012. № 2
93. Ушакова Е.В., Наливайко Н.В., Глиос Г.Н. Материалы «круглого стола» на тему «Проблемы реформирования образования в современной России» // Философия образования. 2008. № 3
94. Вахитов Р.Р. Академическая стипендия: за ского служилого государства) // Вопросы образования. 2012. № 4
95. Бузгалин А.В. Социально-экономические противоречия постиндустриального общества // Вестник Санкт-Петербургского университета. 2005. № 5.
96. Монобаева А.И. Космо X Государственное регулирование системы бизнес-образования в контексте принципов «нового государственного менеджмента» (NPM) // Вестник КазЭУ.-Алматы: «Экономика», 2014.-№4-с60-68
97. Дынкин А.А., Дагаев А.А. На пороге экономики знаний. М, 2004
98. Айдинова В.А., Краснопахтова Л.И. Современное состояние и перспективы развития профессионального образования в Краснодарском крае // Сборник материалов всероссийской междисциплинарной конференции «Наука и инновации в современных условиях». – Краснодар, ЦНТИ, 2019. – С. 6-9.
99. Р.А. Челебий, .И. Краснопахтова, Отечественный и зарубежный опыт государственного управления системой образования // Journal of Economy and Business, vol. 2-2 (60), 2020
100. А.С. Шурупова Зарубежный опыт формирования экономики, основанной на знаниях, и его адаптация к Российским условиям //

Гуманитарные науки. Экономика ISSN 1810-0201. Вестник ТГУ, выпуск 7 (75), 2009

101. Millett, J. D. Conflict in Higher Education: State Government Coordination Versus Institutional Independence / J. D. Millett. – San Francisco : Jossey-Bass Publishers, 1984. – 272 p., p. 2

102. MacNeely, J. H. Higher Educational Institutions on the Scheme of State Government / J. H. MacNeely. – Washington : GPO, 1939. – 108 p., p. 100–101

103. Berdahl, R. O. Strong Governors and Higher Education / R. O. Berdahl. – 2004. – URL: [http://www.sheeo.org/govern/strong %20governors](http://www.sheeo.org/govern/strong%20governors), p. 3

104. Higher Education Governance. Balancing Institutional and Market Influences / R. C. Jr. Richardson, K. R. Bracco, P. M. Callan, J. E. Finney. – 1998. – URL: <http://www.highereducation.org/reports/governance.html>

105. R. C. Jr. Richardson, K. R. Bracco, P. M. Callan, J. E. Finney// Higher Education Governance. Balancing Institutional and Market Influences – 1998. – URL: <http://www.highereducation.org/reports/governance.html>

106. Б. В. Николаев, Н. А. Павлова Правовые аспекты организации и деятельности советов по вопросам высшего образования в штатах США // Вестник Пензенского государственного университета. – 2014. – № 2 (6). – С. 25–29

107. Николаев, Б. В. Федеральное законодательство о высшем образовании США // Право и образование. – 2010. – № 6. – С. 18–27.

108. Николаев, Б. В. Послания Президента США: правовая политика в сфере высшего образования // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского. – 2011. – № 1. – С. 129–135

109. Р.А. Челебий Отечественный и зарубежный опыт государственного управления системой образования // Journal of Economy and Business, vol. 2-2 (60), 2020

110. И. А. Храмова Система высшего образования во Франции и направление вектора научных исследований в сторону их коммерциализации // Вестник Казанского технологического университета. 2013

111. Le site officiel de l'Université Nice Sophia Antipolis/ <http://unice.fr/> 31.01.2021

112. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap [Official Site]. URL: <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-onderwijs-cultuur-en-wetenschap> (accessed: 31.01.2021)

113. Adviesraad voor wetenschap, technologie en innovatie [Official Site]. URL: <http://www.awti.nl/> (accessed: 31.01.2021)

114. Kaderwet adviescolleges // Overheid.nl [Site]. URL: http://wetten.overheid.nl/BWBR0008159/geldigheidsdatum_12-03-2015 (accessed: 31.01.2021)

115. Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen — KNAW [Official Site]. URL: <https://www.knaw.nl/en> (accessed: 31.01.2021)
116. Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek // Overheid.nl [Site]. URL: http://wetten.overheid.nl/BWBR0005682/geldigheidsdatum_12-03-2015 (accessed: 31.01.2021)
117. Ministerie van Economische Zaken [Official Site]. URL: <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerievan-economische-zaken> (accessed: 31.01.2021)
118. Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek — NWO [Official Site]. URL: <http://www.nwo.nl/> (accessed: 31.01.2021)
119. Foundation for Fundamental Research on Matter — FOM [Official Site]. URL: http://www.fom.nl/live/english/about/mission_strategy/mission.pag (accessed: 31.01.2021).
120. Stoker G. Comparative local governance// The Oxford handbook of political institutions. R.A.W. Rhodes, S.A. Binder, B.A. Rokman (eds). Oxford: Oxford University Press, 2006. P.498
121. Михайлова А.Д., Краснопахтова Л.И., Симонян Ж.С. Трансформация управления знаниями в условиях цифровой экономики // Сборник материалов международного конкурса научных работ «Научные достижения молодежи». – Краснодар: ЦНТИ, 2018. – С. 99-104
122. Макаров В. Л. Экономика знаний: уроки для России // В мире науки. – 2003. – № 10. — С. 17
123. Шеломовская О.Н. Институциональная структура государственного управления высшим образованием в Украине // Вестник государственного и муниципального управления. - 2013. - №2
124. Про освіту: закон України від 23 трав. 1991 р. № 1060-XII // Відом. Верховної Ради України. – 1991. – № 34. – Ст. 451
125. Про затвердження Положення про Державну інспекцію навчальних закладів України: указ Президента України від 8 квітн. 2011 року № 438/2011. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13417.html> 31.01.2021
126. Про вищу освіту: закон України від 17 січн. 2002 р. № 2984-III // Відом. Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134.
127. The Global Information Technology Report (GIRT) 2009 – 2010 Mobility in a Networked World INSEAD. World Economic Forum . – Режим доступу : www.we.forum.org/ 31.01.2021
128. Van Vught, F. A. Policy Models and Policy Instruments in Higher Education. The Effects of governmental policy-making on the innovative behaviour of higher education institutions // Political science series. - 1995. - no. 26
129. Кларк Б. Р. Система высшего образования: академическая организация в кросс-национальной перспективе / пер. с англ. А. Смирнова;

Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. – 360

130. Вахштайн В. С., Железов Б. В., Мешкова Т. А., Ларионова М. В. Обзор систем высшего образования стран ОЭСР. М.: Издательский дом ГУВШЭ, 2005

131. Шатон Г.И. Теоретический анализ проблемы управления образовательными системами.- Полемика, Вып3. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.irex.ru/press/pub/polemika/03/>

132. Сапрыкин Д.Л. Государство и фундаментальное образование: национальные модели / Д.Л. Сапрыкин // Высшее образование в России, 2005.- № 1.- с. 148-156.

133. Беляков С.А. Зарубежный опыт совершенствования управления образованием: основные модели // Университетское управление: практика и анализ. — 2009. — № 1. — С. 45-63.

134. MacTaggart T. J. Seeking Changing patterns of governance in higher education. Education policy analysis. OECD, 2003. 8. MacTaggart T. J. Seeking excellence through independence. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1998.

135. National Conference of State Legislatures. State Budget Update: February 2003. Denver, CO: National Conference of State Legislatures, 2003

136. Felt U., Glanz, M. (2004). University autonomy in Europe: shifting paradigms in university research? In Managing university autonomy: shifting paradigms in university research (pp. 15-99). Magna Charta Observatory. Bologna: Bononia University Press.

137. Засыпкин В.П. Модели государственного управления образованием: анализ зарубежного опыта // Научные проблемы гуманитарных исследований / Научно-теоретический журнал. – Пятигорск, 2008. – №10 (17). – С.82-91.

138. Олейникова О.Н. Международные исследования в области сравнительного образования. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2002. – 223 с.

139. The 2021/2022 Human Development Report, [hdr2021-22pdf_1.pdf](#) (undp.org)

140. Мировая конкурентоспособность IMD онлайн IMD Мировая конкурентоспособность онлайн <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/> 30.01.2023

141. Доклад о глобальной конкурентоспособности: Всемирный экономический форум, 2018 // <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index> 30.01.2023

142. Доклад о глобальной конкурентоспособности: Всемирный экономический форум, 2019 // <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index> 30.01.2023

143. Europe dominates, China rises, and the US remains stable in 2021 World Competitiveness Ranking - IMD News 30.01.2023

144. The Times Higher Education World University Rankings 2022 <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2022/world>
30.01.2023

145. Постановление Верховного Совета Казахской ССР. Декларация о государственном суверенитете Казахской ССР: утв. 25 октября 1990 года, №307-ХІІ // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/B900001700> 30.01.2023

146. Конституционный закон Республики Казахстан. О государственной независимости Республики Казахстан: принят 16 декабря 1991 года, №1007-ХІІ // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1000798
30.01.2023

147. Законодательство об образовании в Республике Казахстан. Алматы, Юрист, 2001, с.36.

148. Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2016 - 2019 годы Утративший силу каз Президента Республики Казахстан от 1 марта 2016 года № 205. Утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 29 октября 2018 года № 781,

149. Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 - 2025 годы Утративший силу Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988. Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726.

150. «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысы.

151. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты Қазақстан Республикасының Президенті - елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан. 100 нақты қадам

152. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасы, «Ұлттық рухани жаңғыру» ұлттық жобасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 724 қаулысы

153. «Цифрландыру, ғылым және инновациялар есебінен технологиялық серпіліс» ұлттық жобасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 727 қаулысы.

154. «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысы.

155. «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі аумақтық даму жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы

156. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 13 қыркүйектегі № 634 қаулысы Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022 –

2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 24 қарашадағы № 941 қаулысы

157. Қазақстан Республикасының ғылымын дамытудың 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 25 мамырдағы № 336 қаулысы,

158. Өмір бойы оқу (үздіксіз білім беру) тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 8 шілдедегі № 471 қаулысы.

159. Отчет о тенденциях развития инноваций в Республике Казахстан... nif.kz>download/Otchet_o_tendensyah.pdf

160. Закон Республики Казахстан. Об образовании: принят 18 января 1992 года, №1153-ХІІ (утратил силу) // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1000964. 5.02.2022

161. Закон Республики Казахстан. О высшем образовании: принят 10 апреля 1993 года, №2110 ХІІ (утратил силу) // http://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=1001895. 6.02.2022

162. Постановление Кабинета Министров Республики Казахстан. Об утверждении Положения о подготовке научно-педагогических и научных кадров в Республике Казахстан»: утв. 19 января 1995 года, №65 (утратило силу) // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P950000065> 10.02.2022

163. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении положения об аккредитации вузов и положения об автономии вуза: утв. 14 сентября 1993 года, №873 (утратило силу) // http://online.zakon.kz/document/?doc_id=1002337. 10.02.2022.

164. Давыдов Ю. Болонский процесс. Миф или реальность?//Высшее образование в России.-2005.- № 10. –с. 6

165. «Назарбаев Университеті», «Назарбаев Зияткерлік мектептері» және «Назарбаев Қоры» мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 19 қаңтардағы № 394-ІV Заңы.

166. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы //edu.gov.kz

167. Кешубаева З., Глеппаев А. Высшее образование Казахстана. – Алматы: АО «Рейтинговой агентство РФЦА, 2012. – 19 с.

168. Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрінің 2022 жылғы 20 шілдедегі № 2 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2022 жылғы 27 шілдеде № 28916 болып тіркелді.

169. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 - 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарлығы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығымен

170. Жакенова К.А. Проблемы формирования нормативно-правовой базы системы высшего образования Казахстана в ходе реформы // Инновации

и образование. Серия «Simposium»: сб. матер. конф. – СПб.: СанктПетербургское философское общество, 2003. – Вып. 29 – С. 490-453

171. Білім туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы.

172. Enic-Kazakhstan Жоғары Білім Беруді Дамыту Ұлттық Орталығы. Танылған аккредиттеу органдарының тізілімі // https://enic-kazakhstan.edu.kz/accreditation/accredited_organizations 30.01.2023

173. «Білім» мемлекеттік бағдарламасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы 2000 жылғы 30 қыркүйек N 448. Күші жойылды - ҚР Президентінің 2006.01.09. N 1696 жарлығымен.

174. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2004 жылғы 11 қазандағы N 1459 Жарлығы

175. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 - 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарлығы. Күші жойылды Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығымен

176. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 29 қазандағы № 781 Жарлығымен

177. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 29 қазандағы № 781 Жарлығымен

178. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысымен.

179. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (за годы независимости) // <http://iac.kz/ru/project/nacionalnyu-doklad>. 15.12.2021

180. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 24 қарашадағы № 941 қаулысы

181. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығы. Жарлықтың

тақырыбы жаңа редакцияда – ҚР Президентінің 26.02.2021 № 521 Жарлығымен

182. Бюджетное управление в Казахстане Дорожная карта для продолжения реформирования процедур управления бюджетным процессом Ноябрь 2018 г. ОЭСР

183. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Күшін жойған Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 29 қазандағы № 781 Жарлығымен Ескерту. Күші жойылды - ҚР Президентінің 29.10.2018 № 781 Жарлығымен.

184. Международная программа оценки государственных расходов и финансовой отчетности // URL : <http://pefa.org/index.php/>. 30.01.2023

185. G.Tapenova, R. Bugubayeva Sociological diagnostics of public administration by the higher education system in the Republic of Kazakhstan. Қарағанды университетінің хабаршысы: Экономика» сериясы. - №2 (94). - 2019 жыл

186. Gulnur Tapenova , Roza Bugubayeva, Halyna Kupalova, Gulmira Nakipova. The Social Efficiency Of The Public Administration Of The Higher Education System In The Republic Of Kazakhstan // Public police and administration. 2022, T. 21, Nr. 4, p. 366

187. Влияние пандемии COVID-19 на сектор высшего образования и магистратуру: международный, национальный и институциональный ответ, Москва 2020г.

188. Лимская декларация: Об академической свободе и университетской автономии, 1988 г. www.issai.org 30.01.2023

189. Шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорындарда байқау кеңесін құру қағидаларын, байқау кеңесінің құрамына сайланатын адамдарға қойылатын талаптарды, сондай-ақ Байқау кеңесінің мүшелерін конкурстық іріктеу және олардың өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы 20 ақпандағы № 113 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2015 жылы 19 наурызда № 10503 тіркелді.

190. Sovereign Wealth Fund Institute (SWFI): Top 100 Largest Sovereign Wealth Fund Rankings by Total Assets // <https://www.swfinstitute.org/fund-rankings/sovereign-wealth-fund> 30.01.2023

191. Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар кадрларды даярлау бағыттарының сыныптауышын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 13 қазандағы № 569 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2018 жылғы 17 қазанда № 17565 болып тіркелді

192. «ҚР кәсіпкерлік қызмет саласында жаңа реттеу саясатын енгізу бойынша іс-шаралар туралы» 2020 жылдың 31 желтоқсанынан №483 ҚР Президентінің қаулысы
193. G.Tapenova, R. Bugubayeva State Management of the Education System in the Conditions of Knowledge Economy Formations // Journal of Applied Economic Sciences: Romania.-2018.-Vol.13.-Iss.6.-P.1791-1801. ISSN:1843-6110 ONLINE
194. Г.Тапенова, Р.Бугубаева Regulatory aspects of public administration system of higher education in the Republic of Kazakhstan. ҚР БЖҒМ БҒСБК «Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының Хабаршысы. Әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар сериясы» №1 2019 жыл (қаңтар-ақпан)
195. С.М. Омирбаев Национальная модель обеспечения качества образования Казахстана // Education. Quality Assurance. 2021. № 3 (24). С. 24-29.
196. Жумагулов Б. Т. Развитие высшего образования в Казахстане: реалии и перспективы // Федеральный справочник. Образование в России. – № 8. – 2013. – С. 291-294
197. Киянова Л.Д., Литвиненко И.Л. Роль системы высшего профессионального образования в формировании национальной инновационной системы // Статистика и Экономика. 2013. № 5. с. 51–55. <https://doi.org/10.21686/2500-39252013-5-51-55> 30.01.2023
198. «Важнейшие технологии образования за последние 200 лет» // <https://www.technologyreview.com/news/506351/the-most-important-education-technology-in-200-years/> 30.01.2023
199. Enactus Kazakhstan, <http://enactus.kz/> 30.01.2023
200. <https://www.coursera.org/> 30.01.2023
201. <https://www.edx.org/> 30.01.2023
202. <https://www.futurelearn.com/> 30.01.2023
203. <https://www.udacity.com/> 30.01.2023
204. Open Master Class, <http://omc.moocs.kz/> 30.01.2023
205. IMD (2022), IMD World Competitiveness Rankings 2018 Results, <https://www.imd.org/wcc/worldcompetitiveness-center-rankings/world-competitiveness-ranking-2018/> 30.01.2023
206. «Цифрландыру, ғылым және инновациялар есебінен технологиялық серпіліс» ұлттық жобасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 727 қаулысы.
207. Тинякова В.И., Морозова Н.И., Гунин В.К. Трансформация системы профессиональной подготовки кадров, конкурентоспособной в условиях экономики, основанной на знаниях // Экономика устойчивого развития. – 2019.- № 1 (37). С. 242–245
208. Wissema J. Towards the third generation University. Managing the University in transition. 1st ed. Edward Elgar Publishing Limited. -2010.- 272 p.

209. Г.Тапенова, Р.Бугубаева Инновационное образование и образование для инноваций: сила цифровых технологий и навыков // Қазіргі әлем және жастар: көзқарасы және дамудың диалектикасы. Студенттердің, магистранттар мен докторанттардың халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары - Қарағанды, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті. - 2018 ж. - 335-338 б

210. Gulnur Tapenova , Roza Bugubayeva, Halyna Kupalova, Gulmira Nakipova. The social efficiency of the public administration of the higher education system in the Republic of Kazakhstan // Public police and administration. 2022, T. 21, Nr. 4, p. 363-364

ҚОСЫМША А

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ
МИНИСТРЛІГІ
ЖОҒАРЫ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНАН
КЕЙІНГІ БІЛІМ ДЕПАРТАМЕНТІ
Нұр-Сұлтан қ., Мәңгілік Ел даңғ. 8
Министрліктер үйі
Тел.74-24-08

МИНИСТЕРСТВО
ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ДЕПАРТАМЕНТ ВЫСШЕГО И
ПОСЛЕВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ
г. Нур-Султан, пр. Мәңгілік Ел 8.
Дом министерств
Тел.74-24-08

№ 16-4/ 444

«13» 03 2020 ж.

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

Қазтұтынуодағының Қарағанды экономикалық университетінің іргесінде 6D051000 «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығы бойынша философия (PhD) докторы дәрежесін алу үшін, «Білімдер экономикасын қалыптастыру жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару» тақырыбы бойынша орындалған Тапенова Гульнур Сағатовнаның білімдер экономикасын қалыптастыру жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың ұйымдастырушылық негіздерін жетілдіру бойынша жасалған ұсыныстары қызығушылық танытады және қоданысқа икемді.

Олар Қазақстан Республикасында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды әлеуметтік диагностикалау және және бағалау нәтижелері бойынша қалыптастырылған.

Аталған ұсыныстар Қазақстан Республикасында жоғары білім беру жүйесін 2025 жылға дейін дамытуға арналған негізгі бағыттарды қалыптастыру барысында қарастырылған. Атап айтқанда, докторант ұсынған стратегиялық бағыттарды жүзеге асырудың кешенді интегралдық бағалау тәсілі бағдарламалық құжаттарды жүзеге асырудың есебін жасауда қолданылуы мүмкін.

Ғылыми жұмысты іс жүзінде маңызды және қолданбалы есептерді шешуді қамтамасыз етеді деп сипаттауға болады.

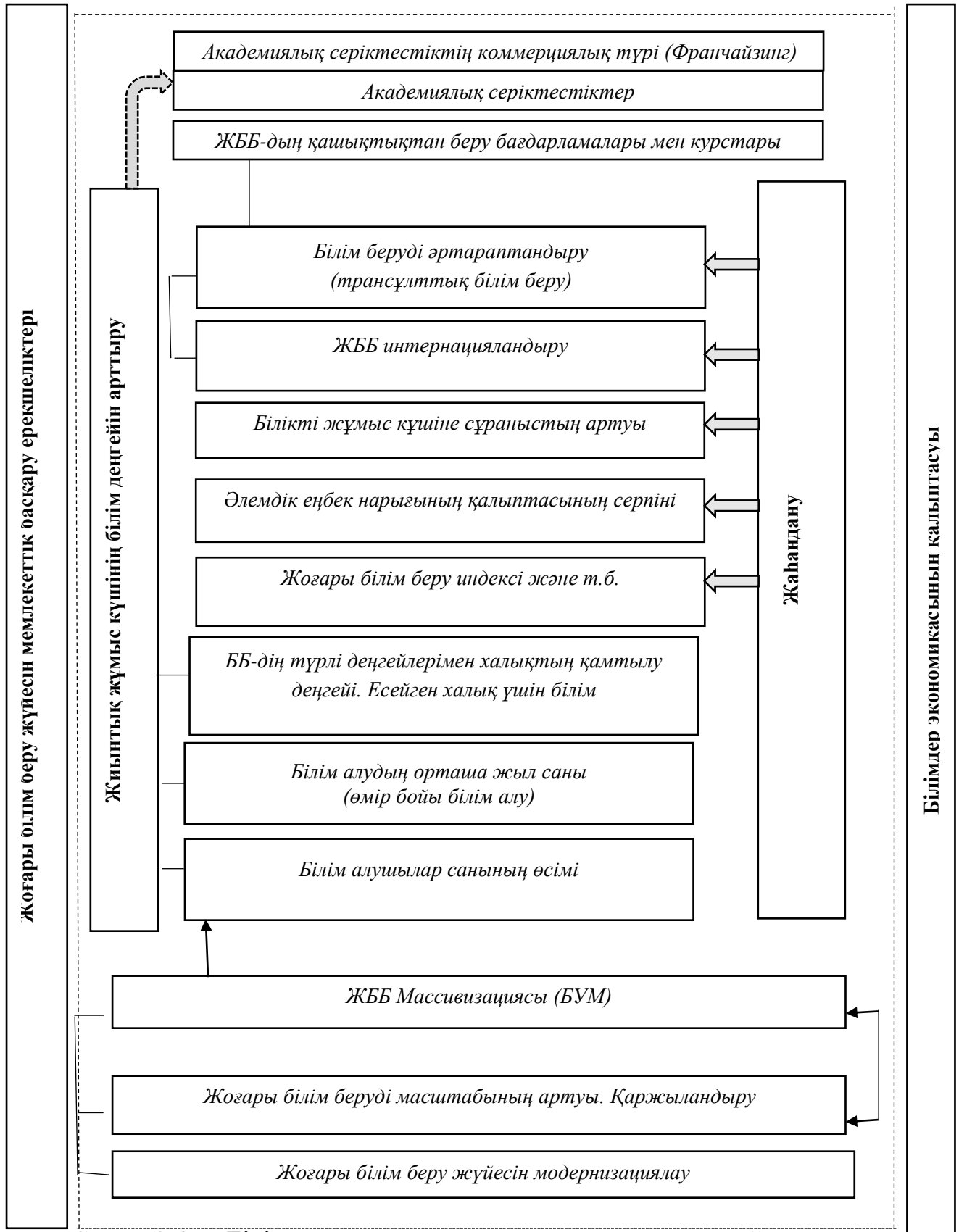
Директордың орынбасары

Б. Нарбекова

✍ О. Шохеев
☎ 74-25-20

ҚОСЫМША Ә

Сурет Ә.2 – Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесінің тұжырымдамалық ерекшелігінің құрылымдық логикалық сызбасы

Ескерту – Автормен құрастырылған

ҚОСЫМША Б

р / н	Соңғы және тікелей нәтиже көрсеткіштерінің бюджеттік бағдарлама, ішкі бағдарламалардың, мақсат, мақсаттың индикаторлардың атауы	Жоспар Бағдарлама бастауы. млн. теңге	Нақты Бағдарлама ның аяқталуы млн. теңге	% - дық мәні
	1	2	3	4
1.	Коды 204.100. Еңбек нарығының сұранысы мен жұмыс берушілердің талаптарына сәйкес жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар кадрларды даярлауға жыл сайынғы мемлекеттік білім беру тапсырысын қалыптастыру, оның ішінде әлеуметтік жоба - Мәңгілік Ел жастары – индустрияға» – «Серпін» бойынша	287541,6	179857,0	62
2.	Коды 204.100. Магистратура мен докторантураға мемлекеттік тапсырысты жыл сайын бөлу	1300,1	1300,1	100
3.	Коды 204.100. Бейіндік магистратурада мемлекеттік білім беру тапсырысын орналастыру, оның ішінде 11 базалық және басқа университеттерде ИИДМБ қажеттіліктерін ескере отырып	1620	1620	100
4.	Коды 204.103. Инновациялық технологиялар мен Назарбаев Университетінің тәжірибесін шетелдік серіктес университеттермен бірлесе отырып, ағылшын тілінде ИИДМБ басым бағыттары үшін білім беру бағдарламаларын, оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендерді әзірлеу және бағалау	2217,1	2052,6	92,5
5.	Коды 204.105. ИИДМБ басым бағыттары бойынша 11 базалық университеттерде 48 жаңа зертханалар жұмыс жасауы	2300,0	2272,5	98
6.	Коды 204.100. Студенттерге тіл үйретуге жыл сайынғы гранттар бөлу	410,6	410,6	100
7.	Коды 204.100. Бейіндік магистратура мен бакалавриатқа ағылшын тілінде оқуға мемлекеттік тапсырыс бойынша қабылдауды жүзеге асыру	1161,5	1161,5	100
8.	Коды 204.100. «Мәңгілік Ел жастары – индустрияға» – «Серпін» Әлеуметтік жобаны іске асыру	1841,9	1841,9	100
9.	«Жаңа гуманитарлық білім» жобасы бойынша оқулықтарды аудару. 100 жаңа қазақ тіліндегі оқулық»	2377,3	2305,2	96
10.	Коды 224. ИИДМБ базалық университеттерінің тәжірибесін және кәсіпкерлік дағдыларды дамытуды ескере отырып, профессорлық-оқытушылық құрамды, университеттердің профессорлық-оқытушылық құрамын тереңдетіп оқыту үшін оқытушылар құрамын одан әрі оқыту, соның ішінде онлайн режимінде оқыту	792,8	726,6	91
11.	Коды 224. Қоғамдық сананы модернизациялау жобасы аясында латын әліпбиіне көшу мақсатында филологтардың біліктілігін арттыру	260,1	0	0

12.	Коды 224. 675 мектеп мұғалімдерінің жоғары оқу орындарындағы тілдік курстарда, соның ішінде онлайн режимінде біліктілігін арттыруға мемлекеттік тапсырыс	472,5	472,5	100
13.	Коды 204.102. Халықаралық стандарттарға Назарбаев Университетінде мамандарды даярлау	89773,6	89727,7	99
14.	Код 204.100. Отандық және шетелдік мамандардың (әрқайсысы 100 адам) басқару және кадрлар даярлау саласындағы ең үздік халықаралық стандарттарға негізделген педагогикалық мамандықтар бойынша білім алуы	210,3	210,3	100
15.	Код 204.103. Білім беру сапасын сыртқы бақылау әдісімен білім беру мониторингі шеңберіндегі білім беру бағдарламаларын бағалау	185,5	185,5	100
16.	Код 204.103. Болон процесінің қағидаларын, жоғары білімді дамытудың басым бағыттарын іске асыру	176,8	176,8	100
17.	Код 204.100. Университет студенттерінің академиялық ұтқырлығын дамыту	1990,4	1981,9	99,5
18.	Студенттік спорт түрлерін дамыту, Қазақстан құрамасын 2017 жылғы Универсиадаға қатысуға дайындау	692,7	602,3	86
19.	Код 204.100. ЖОО-ның топ-менеджментіне шетелдік мамандарды тарту	1098,8	1098,6	99
20.	Код 204.107. Жоғары білімде менеджмент бойынша ЖОО-ның басқарушы құрамының біліктілігін арттыру	335,4	335,4	100
21.	БМҒДМБ-ның 4-ші СБ бойынша барлығы	395714	288339	72,8
Ескерту - жоспарланған мәндер 2016 жылғы 25 сәуірдегі № 243 Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы «Қазақстан Республикасының білім және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары». Нақты мәндер: 2016-2019 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының білім және ғылымды дамытудың 2016-2018 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру туралы есеп 4-қосымша Қаржы ресурстарын игеру				

Сурет Б.3- Жоғары білімді басқару позициясынан Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім 4-ші стратегиялық бағытының бюджеттік бағдарламалар және ішкі бағдарламаларының жоспарланған шығындарының деңгейінің орындалу дәрежесін бағалау

ҚОСЫМША В

р/н	Ішкі бағдарламалардың атауы	Өлшем бірлік	Жоспар Бағдарламаның бастауы.	Нақты Бағдарламаның аяқталуы	%	Орындалуы туралы ақпарат
	1	2	3	4	5	6
1.	Кітапхана қорының бірлік саны	бірлік	189 000	189 000	100	Орынд.
2.	Оқу іс-әрекеті бойынша стратегиялық серіктестермен жасалған келісімшарттардың саны	бірлік	4	4	100	Орынд.
3.	Іске қосу кешендерінің саны	бірлік	4	5	125	Орынд.
4.	Салынып жатқан нысандар саны	бірлік	7	7	100	Орынд.
5.	Подготовка специалистов с высшим, послевузовским образованием и оказание социальной поддержки обучающимся	Мың теңге	111 232 932	111 124 645	99,9	Орынд.
6.	Мемлекеттік тапсырыс негізінде дайындық бөліміне қабылданған студенттер саны	адам	1 672	1 672	100	Орынд.
7.	Мемлекеттік тапсырыс негізінде бакалавриат бағдарламаларының білім беру бағдарламаларына оқуға қабылданған студенттер саны	адам	47 362	47 331	99,9	Орынд.
8.	Мемлекеттік тапсырыс негізінде магистратураның білім беру бағдарламалары бойынша оқуға қабылданған студенттер саны	адам	12 264	12 264	100	Орынд.
9.	Мемлекеттік тапсырыс негізінде докторантураның білім беру бағдарламалары бойынша оқуға қабылданған студенттер саны	адам	2 230	2 230	100	Орынд.
10.	«Болашақ» бағдарламасы аясында шетелдегі жоғары оқу орындарында мамандар даярлау	мың теңге	15 150 304	15 150 304	100	Орынд.
11.	Білім алатын және таңылымдамадан өтетін, стипендиаттар саны	адам	1308	1341	102,5	Орынд.
12.	Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар мамандарды даярлау және Назарбаев Университетінде қызметті ұйымдастыру	Мың теңге	33 078 679,8	33 078 678,9	100	Орынд.
13.	Мемлекеттік тапсырыс негізінде дайындық бөліміне қабылданған студенттер саны	адам	699	699	100	Орынд.
14.	Мемлекеттік тапсырыс негізінде бакалавриат бағдарламаларына қабылданған студенттер саны	адам	882	882	100	Орынд.
15.	Мемлекеттік тапсырыс негізінде магистратураның білім беру бағдарламаларына оқуға қабылданған студенттер саны	адам	444	444	100	Орынд.
16.	Мемлекеттік сатып алу негізінде PhD докторантурасының білім беру бағдарламаларына оқуға қабылданған студенттер саны	адам	35	35	100	Орынд.
17.	Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім саласындағы әдістемелік қамтамасыз ету	Мың теңге	3 625 329,2	3 625 328,7	100	Орынд.
18.	Техникалық және жаратылыстану мамандықтары бойынша жаңа білім беру бағдарламаларының саны	бірлік	10	10	100	Орынд.
19.	Жоғары оқу орындарына мемлекеттік тілге аударылған және басылған оқулықтардың саны	бірлік	30	30	100	Орынд.
20.	Жоғары білім беруде жан басына қаржыландыруды енгізу аясында әзірленген бірқатар	бірлік	1	3	300	Орынд.

	нормативтік құқықтық актілер мен оқу-әдістемелік кешендердің саны					
21.	Жоғары оқу орындары үшін өткізілген консультациялық кездесулер саны	бірлік	3	3	100	Орынд.
22.	Білім беру несиелерін қайтару бойынша агенттер қызметін төлеу	Мың теңге	205 962	205 962	100	Орынд.
23.	Мемлекеттік қарыздарды өтеу бойынша міндеттемелерді толық орындаған қарыз алушылардың саны	адам	34000	34 218	100,6	Орынд.
24.	Қазақстан Республикасы азаматтарының қазақ тілін білу деңгейін бағалау	мың.теңге	59 546	59 545,3	100	Орынд.
25.	ҚАЗТЕСТ қатысатын мемлекеттік қызметкерлер саны	адам	30 000	30 169	100,6	Орынд.
26.	Білім сапасына сыртқы бағалау жүргізу	мың.теңге	1 736 642	1 736 641,1	100	Орынд.
27.	ЭЫДҰ аясында орындалған жобалар мен зерттеулер саны	Бірлік	1	1	100	Орынд.
28.	Оқу жетістіктерін сырттай бағалауға қатысатын студенттер саны	Бірлік	42 000	45 822	109,1	Орынд.
29.	Ұлттық бірыңғай тестілеуге арналған тест тапсырмаларының саны	Бірлік	34 000	34 000	100	Орынд.
30.	Оқу жинақтарына салымдар бойынша сыйақы төлеу	мың.теңге	750 879	750 064,7	99,9	Орынд.
31.	Мемлекеттік сыйлықақы алған салымшылар саны	Адам	14 739	14 739	100	Орынд.
32.	Мемлекеттік білім беру жинақтау жүйесі операторының қызметтеріне ақы төлеу	Мың теңге	87 474	87 474	100	Орынд.
33.	МБЖҚ қатысатын екінші деңгейлі банктердің саны	Бірлік	6	6	100	Орынд.
34.	Теледидарда МБЖҚ бойынша ақпараттық роликтер көрсетілімінің саны	Бірлік	384	384	100	Орынд.
35.	МБЖҚ жылжыту бойынша өткізілген іс-шаралар саны	Бірлік	170	170	100	Орынд.
36.	Республикалық маңызы бар мектеп олимпиадаларын, конкурстарын, мектептен тыс шараларын өткізу	Мың теңге	301 583	291 779,2	96,7	Орынд.
37.	Өткізілген спорттық іс-шаралар саны	Бірлік	7	7	100	Орынд.
38.	«Серпін» жобасы аясында білім беру көші-қоны ынталандыру саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру	Мың теңге	30 128	30 128	100	Орынд.
39.	Білім беру көші-қоны аясында өткізілген іс-шаралар саны	Бірлік	4	4	100	Орынд.
40.	Үздіксіз білім және қайта даярлау курстарынан өткен университеттердің профессорлық-оқытушылық құрамының саны	Адам	800	800	100	Орынд.
41.	Біліктілікті арттыру курстарына қатысқан профессор-оқытушылар құрамының саны	Адам	700	471	67,3	Орындалмаған
Ескерту - жоспарланған мәндер 2016 жылғы 25 сәуірдегі № 243 Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы «Қазақстан Республикасының білім және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары». Нақты мәндер: Қазақстан Республикасының білім және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру туралы есеп 1 қосымша деректері						

Сурет В.4 - 4-ші стратегиялық бағыттың ішкі бағдарламалар және (немесе) негізгі іс-шаралардың уақтылы орындалу дәрежесін бағалау

ҚОСЫМША Г

р/н	Соңғы және тікелей нәтиже көрсеткіштерінің бюджеттік бағдарлама, ішкі бағдарламалардың, мақсат, мақсаттың индикаторлардың атауы	Жоспар Бағдарлама бастауы. млн. теңге	Нақты Бағдарламаның аяқталуы млн. теңге	%-ДЫҚ МӘНІ
	1	2	3	4
1.	Коды. 204.103. Жоғары білімнің инновациялық әлеуетін тиімді пайдалану жүйесін дамыту	84,5	0	0
2.	Коды 217. Ғылыми жобалар мен бағдарламаларды гранттық және бағдарламалық-мақсатты қаржыландыру	97 345,8	63271,2	
3.	Коды 226.004. Дүниежүзілік банктің «Өнімді инновацияны ынталандыру» жобасын іске асыру	11970,1	8729,1	72
4.	Коды 217. Коммерцияландыру және бизнесті бірлесіп қаржыландыруды ескере отырып, стартаптарды дамытуды қолдау үшін гранттық қаржыландыру аясында конкурстар өткізу	11400	11400	100
5.	Ағылшын тіліндегі отандық ғылыми журналдарды шетелдік ресурстарға жылжыту	923,8	913,8	98
6.	Коды 219.101. Ғылыми, ғылыми-техникалық және ғылыми-педагогикалық ақпараттардың қол жетімділігін, оның ішінде халықаралық ғылыми-техникалық ақпараттың мәліметтер базасына қол жетімділікті қамтамасыз ету	6796,0	1648	31,2
7.	Коды 092. Назарбаев Университетінің базасында «Astana Business Campus» инновациялық кластер құру	3 164,0	1698,6	100
8.	Коды 226. «Өнімді инновацияны жылжыту» жобасы аясында инновациялық обсерватория құру	0	0	0
9.	БҒДМБ 5-ші СБ бойынша барлығы	131684,2	86840,7	91
<p>Ескерту - жоспарланған мәндер 2016 жылғы 25 сәуірдегі № 243 Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы «Қазақстан Республикасының білім және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары». Нақты мәндер: 2016-2019 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының білім және ғылымды дамытудың 2016-2018 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру туралы есеп 4-қосымша Қаржы ресурстарын игеру</p>				

Сурет Г.6 - Жоғары білімді басқару Ғылым 5-ші стратегиялық бағытының бюджеттік бағдарламалар және ішкі бағдарламаларының жоспарланған шығындарының деңгейінің орындалу дәрежесін бағалау

ҚОСЫМША Ғ

р/н	Ішкі бағдарламалардың атауы	Өлше м бірлік	Жоспар Бағдарлам а бастауы.	Нақты Бағдарлама ның аяқталуы	%	Орынд, туралы ақпарат
	1	2	3	4		6
1.	Жоғары оқу орындарының жалпы кірістерінен инновациялық және ғылыми қызметтен түсетін кірістердің үлесі	%	12	12,4	00	Орынд.
2.	Коммерцияландыру кеңселері, технопарктер, бизнес-инкубаторлар құрған азаматтық университеттердің үлесі	%	23	62,2	00	Орынд.
3.	Университеттің үшжақты келісімдер жасау арқылы ғылыми жобаларды жүзеге асыруға қатысуы (университет-ғылыми ұйым-бизнес)	Үш жақты келісімдер бойынша			00	Орынд.
4.	Университет ректорларының рейтингісін анықтау тетігін жасау	Қажет етпейді			00	Орынд.
5.	Жаңа білім беру бағдарламаларын әзірлеу және өндіріске тәжірибелі мамандарды тарту үшін ИИДМБ-2 негізгі жоғары оқу орындарында сабақ беру	ЖОО-ның есебінен			00	Орынд.
6.	Гранттық қаржыландыру, мемлекеттік-жеке меншік серіктестік аясында университеттердің ғылыми жобаларын коммерцияландыруды ынталандыру тетіктерін әзірлеу мәселелерін зерттеу	Қажет етпейді			00	Орынд.
7.	Зерттеулер мен шығыстардың жалпы шығындарындағы бизнес шығындарының үлесі	%	24	32,3	134	Орынд.
8.	Мемлекеттік бюджеттен қаржыландырудың жалпы көлемінде зерттеу-тәжірибелік жобалардың даму шығындарының артуы	БЖ 217-00-де көзделген қаражат шегінде			00	Орынд.
9.	Ғылыми жобалар мен бағдарламаларды гранттық және бағдарламалық-мақсатты қаржыландыру	млн.тг	97 345,8	63270,8	64	орындалған жоқ
10.	Дүниежүзілік банктің «Өнімді инновацияны ынталандыру» жобасын іске асыру	млн.тг	11970,1	8729,1	72	орындалған жоқ
11.	Коммерцияландыру және бизнесті бірлесіп қаржыландыруды ескере отырып, стартаптарды дамытуды қолдау үшін гранттық қаржыландыру аясында конкурстар өткізу	млн.тг	11400	11400	100	Орынд.
12.	Университеттерде трансферттік технологияларды беру және коммерцияландыру жүйесін құру	Дүниежүзілік банктің «Өнімді инновацияны ынталандыру» жобасы аясында			100	Орынд.
13.	Қазақстандық ғалымдардың халықаралық ғылыми жобаларға қатысуы	Дүниежүзілік банктің «Өнімді инновацияны ынталандыру» жобасы аясында			100	Орынд.
14.	Ғылыми зерттеулерді жүргізу барысында патенттерді міндетті түрде алуға	Қажет етпейді			00	Орынд.

	талаптарды белгілеу мәселесін зерттеу					
15.	Ғылыми-техникалық ынтымақтастық, халықаралық ұйымдар мен консорциумдарға қатысу туралы келісімдер негізінде шет мемлекеттермен халықаралық ғылыми-техникалық серіктестікті дамыту		БЖ 217-000 бойынша қаражат шегінде		00	Орынд.
16.	2014 жылы халықаралық журналдардағы жарияланымдардың жалпы санының өсуі (2784 дана) (Web of Science Core Collection және Scopus мәліметтер базасы негізінде).	%	16	41,7	60	Орынд.
17.	Web of Science Core Collection (Clarivate Analytics) базасындағы 2014 жылғы жарияланымдардың жалпы санының дәйексөз деңгейі (1245 дана)	%	50	40,5	81	орындалған жоқ
18.	«Ғылым туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес ғылыми-зерттеу университеттерінің қызметіне нормативтік-құқықтық базаны енгізу және ғылым саласындағы ғылыми-зерттеу ұйымдары үшін PhD докторларын мақсатты даярлау мәселелері бойынша білім және ғылым саласындағы нормативтік құқықтық актілерді жетілдіру мәселелерін зерттеу	Қажет етпейді			100	Орынд.
19.	Докторанттар мен аспиранттарды даярлау үшін ғылыми-зерттеу институтының ғылыми әлеуеті мен материалдық-техникалық базасын пайдалану тетіктерін енгізу	Қажет етпейді			100	Орынд.
20.	Ғылыми, ғылыми, техникалық және ғылыми-педагогикалық ақпараттардың қол жетімділігін, оның ішінде халықаралық ғылыми-техникалық ақпараттың мәліметтер базасына қол жетімділікті қамтамасыз ету	Млн.тг	6796,0	5269,4	77	орындалған жоқ
21.	Қазақстанға ғылыми зерттеулер жүргізу үшін шетелден келген қазақстандық ғалымдарды тарту	БЖ 217-000 бойынша қаражат шегінде			100	Орынд.
22.	Жоғары оқу орындарындағы және ғылыми-зерттеу институттарындағы енгізілген жарнамалық бөлімшелер саны	бірлік	109	94	86	орындалған жоқ
23.	ҒЗТҚЖ енгізетін мемлекеттік университеттердің, ғылыми-зерттеу институттарының жаңартылған ғылыми жабдықтарының үлесі	бірлік	15	13	86	орындалған жоқ
24.	Назарбаев Университетінің базасында «Astana Business Campus» инновациялық кластер құру	Млн.тг	3164,0	1648	52	орындалған жоқ
25.	«Өнімді инновацияны жылжыту» жобасы аясында инновациялық обсерватория құру	Дүниежүзілік банктің «Өнімді инновацияны ынталандыру» жобасы аясында			100	Орынд.
26.	Зерттеу институттары мен университеттердің ғылыми-инновациялық құрылымын модернизациялау	Қажет етпейді			100	Орынд.

27.	Қолданбалы зерттеулердің (жобалардың) жалпы санындағы жоғары, орташа тиімді жобалардың үлесі	%	75	72,4	96	Орынд.
28.	Ғылыми ұйымдар мен ғалымдардың ғылыми-техникалық қызметі рейтингіне сәйкес ғылыми ұйымдардың тиімділігін арттыру	%	10	8	80	орындалған жоқ
29.	Ғылыми және ғылыми-техникалық қызметті қаржыландыруға жаңа тәсілдерді жылжыту	ғылыми-зерттеу институттары есебінен			100	Орынд.
30.	Білім және ғылым министрлігіне бағынатын ғылыми ұйымдарда корпоративтік басқару принциптерін енгізу	Қажет етпейді			100	Орынд.
31.	Ғылыми ұйымдарды оңтайландыру және қайта құру	Қажет етпейді			100	Орынд.
32.	Ғылыми ұйымдар басшыларының көпшілік алдында есеп беруі	Қажет етпейді			100	Орынд.
33.	Ғылыми жобалар мен бағдарламалардың іске асырылуын және тиімділігін бағалау жүйесін жетілдіру	Қажет етпейді			100	Орынд.
34.	Ғылыми ұйымдардың, ғалымдардың ғылыми-зерттеу қызметіне рейтингтік бағалау жүргізу	Қажет етпейді			100	Орынд.
Ескерту - Жоспарланған мәндер 2016 жылғы 25 сәуірдегі № 243 Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы «Қазақстан Республикасының білім және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары». Нақты мәндер: Қазақстан Республикасының білім және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру туралы есеп 1 қосымша деректері						

Сурет F.7 - 5-ші стратегиялық бағыттың ішкі бағдарламалар және (немесе) негізгі іс-шаралардың уақтылы орындалу дәрежесін бағалау

ҚОСЫМША Д

Білімдер экономикасын қалыптастыру жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару тақырыбы бойынша әлеуметтік сауалнама әдіснамасы

Қоғамдық пікір және қоғамдағы моральдық-психологиялық жағдай зерттелетін, оның негізінде түрлі әлеуметтік болжаулар мен жобалар жасалатын басқару органдарына қажетті ақпарат беретін әдіснамалық құрал әлеуметтік диагностика болып табылады. Ол себеп-салдардық байланыс және қатынастарды зерттеу, жорамалдау және анықтау мақсатында әлеуметтік құбылыстарды зерттеудің кешендік үрдісі ретінде анықталады. Жүргізілген әлеуметтік диагностика зерттеліп отырған объектінің немесе әлеуметтік құбылыстың бақылау ұұралы ретінде жан-жақты және жүйелік бақылауға негізделген. Бұл стандарттауға келмейтін, шығармашылық және көп еңбек жұмсалатын үдеріс. Жүргізілген әлеуметтік диагностика келесі кезеңдерді қамтыды:

- Зерттеу пәні туралы шынайы көріністі алу үшін және оның күшті және әлсіз жақтарын анықтау, өзгерістер енгізу немесе жетілдірудің мүмкін бағыттарын болжайтын, объектімен алдын-ала танысу;

- Жалпы диагностика жүргізу, яғни міндетті анықтау, диагностикаланатын жағдайдың құрамын анықтау, жағдайдың нормативтік параметрлерін анықтау және диагностикалау әдісін таңдау;

- Әрбір терең зерттеу үшін алынған мәселе бойынша арнайы диагностика жүргізу және қажетті барлық көрсеткіштерді өлшеу және талдау;

- Негізінде тұжырым жасалатын қорытындыларды жасау.

Әлеуметтік диагностика барысында анықталған мәселелер әлеуметтік диагнозды құрайды. Оны тұжырымдау әлеуметтік диагностиканың қорытынды сатысы, ары қарай алынған нәтижелер негізінде зерттелген әлеуметтік объекті немесе құбылыстың қолдау және дамуы бойынша нақты мемлекеттік бағдарламалар мен шешімдер жасау басталады. Әлеуметтік диагностика жүргізу әдістерінің негізгі тобына сұхбат, сауалнама, бақылау, құжаттарға талдау жүргізу, эксперттік бағалау және т.б. жатқызуға болады. Біздің зерттеу жұмысымызда сауалдау әдісі қолданылды. Сауалнама парағын құру барысында әлеуметтік диагностикалаудың бірнеше әдістері пайдаланылған. Сауалдау тікелей жүргізілді, сұрақ қою сауалдаудың стандартты түріне жатады және кіріспе, негізгі бөлім, паспортикадан тұрады. Аталған әлеуметтік диагностиканың басты мақсаты сұхбаткерді қойылған сұраққа шынайы жауап беруіне түрткі беру. Формасы бойынша сауалнама сұрақтары жабық, жартылай жабық және ашық сұрақтардан тұрады. Сауалнама мақсаты жоғары білімді мемлекеттік басқару деңгейі туралы жоғары оқу орындарының басқару менеджерлері және мамандары, ПОҚ және магистранттардың пікірін зерттеу және жетілдіру бойынша іс-шаралар кешенін ұсыну мақсаты бойынша

Зерттеу жүргізу барысында Қарағанды қаласының жоғары оқу орындарының басқару менеджерлері және мамандары, ПОҚ және магистранттары қатысты. Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың нәтижелілігін жетілдіру бойынша ұсыныстар кешенін әзірлеу барысында қазіргі таңдағы басқаруды кешендік талдау және оны жетілдіру бойынша ұсыныстар жасау үшін маңызды болды. Сауалдау екі сатыда жүзеге асырылды: біріншісі 2018-2019 жылдар, екінші сатысы 2020-2021 жылдары жүргізілді. Негізгі жиынтықтың математикалық болжамын бағалау үшін қажетті іріктеудің көлемін анықтау үшін ішінара зерттеу және сенімділік деңгейінің ауытқу мәнін екеру қажет. Бұдан өзге, стандартталған ауытқу көлемі туралы қосымша ақпарат қажет. Іріктеу көлемін есептеуге көмектесетін формуланы шығару қажет, яғни (1):

$$(1) \bar{X} \pm Z \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$$

мұндағы $\bar{X}$ - іріктеудің орташа мәні, Z - $1 - \alpha / 2$ -ге тең интегралдық ықтималдыққа сәйкес келетін стандартталған қалыпты үлестірілген кездейсоқ шаманың мәні, σ - негізгі жиынтықтың стандартты ауытқуы, n – іріктеу көлемі. Осы формула бойынша $\bar{X}$ мәніне қосылған және алынған шамалар интервалдың жартысына тең. Ол e белгісімен бергіленетін және келес формула арқылы есептелетін, іріктеу зерттеуінің қателіктері негізінде туындайтын, бағалаудың жаңылысының өлшемін арықтайды:

$$(2) e = Z \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$$

n бойынша (2)-ші теңеуді шешу арқылы келесіні шығарамыз:

$$(3) n = \left(\frac{Z\sigma}{e} \right)^2$$

Осылайша, аталған әлеуметтік диагностикалау сауалнамасының іріктеуі Қарағанды облысының жоғары оқу орындарының профессорлық-оқытушы құрамы мен жетекшілер құрамынан іріктелген 100 адамнан тұрады. Оның ішінде 43 ер және 57 әйел қатысты. Сауалнама жүргізілген 100 адамның әлеуметтік диагностикасының аудиториялық тексеруін жүргізу үшін автормен сенімділік деңгейі 95% -ға тең, негізгі жиынтықтың математикалық күтілімінің интервалы құрылған. Сарапшылар мен әлеуметтанушылармен кеңесі бойынша автормен іріктеу зерттеуінің жіберілетін қателіктерінің ± 5 –ке тең («ауытқуы» $\pm$ %) ауытқуы, ал сенімділік деңгейі 95% деп белгіленген. Зерттеулер нәтижесінде негізгі жиынтықтың стандартты ауытқуы шамамен 25 құрайтындығын дәлелдейді. Осылайша, $e=5$, $\sigma = 25$ және $Z = 1,96$ (сенім деңгейінің 95%-на тең). Іріктеу көлемін есептеу формаласы бойынша:

$$n = \left(\frac{1,96 * 25}{5} \right)^2 = 96$$

Сәйкесінше, $n = 96$. Осылайша 100-ге тең іріктеу көлемі сәтті таңдалған және математикалық заңдылық талаптарына толық сәйкес келеді деуге болады [211].

ҚОСЫМША Ж

САУАЛНАМА ПАРАҒЫ

Құрметті сұхбаткер!

Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың нәтижелілігін зерттеу мақсатында басқарудың заманауи жағдайын кешендік бағалау және оны жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу үшін бірқатар сұрақтар бойынша Сіздің шынайы пікіріңіз біз үшін өте маңызды

Әрбір сұраққа жауап беру үшін ұсынылған жауаптардың бір немесе бірнешеуін белгілеуді (1.1 немесе 1.2 ...және тағы басқа) немесе жауаптың өз нұсқаңызды жазуыңызды өтінеміз

10.   Өзіңіздің маңызды өмірлік мақсаттарыңызды белгілеп көрсетіңіз (үш жауаптан артық емес):

- 10.1.   Жақсы жоғары білім алу;
- 10.2.   PhD докторы ғылыми атағын алу;
- 10.3.   Молшылықта тұру;
- 10.4.   Денсаулықтың жақсы болуы;
- 10.5.   Еңбек пен біліктілікті ескере отырып, жоғары жалақы алу;
- 10.6.   Әріптестер мен қоршағандардың құрметі мен сыйластығын иелену;
- 10.7.   Жақсы білім алып, тұрақты тұру үшін шетелге кету;
- 10.8.   Жақсы білім алып, уақытша шетелге жұмыс істеуге кету;
- 10.9.   _____
- 10.10. _____

11.   Еліміздегі жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару деңгейімен қанағаттанасыз ба

- 11.1.   Иә;
- 11.2.   Жоқ;
- 11.3.   Ішінара;
- 11.4.   Жауап беруге қиналамын.

12.   Егер Сіз мемлекеттік басқару деңгейіне қанағаттанбасаңыз немесе ішінара қанағаттансаңыз, онда төменде көрсетілген себептердің қайсысы?

- 12.1.   Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруда соңына дейін мұқият ойланбаған, бейжүйелік мемлекеттік саясат;
- 12.2.   Қабылданған шешімдердің тұрақсыздығы және ретсіздігі;
- 12.3.   Білім беру жүйесінде нормативтік-құқықтық актілерге жиі өзгерістер енгізу;
- 12.4.   Ескірген заңнамалық база;
- 12.5.   Алдыңғы құжаттардың орындалмау себептерін мұқият талдау, анықтау және жоюсыз жаңа бағдарламалық, жоспарлық құжаттарды қабылдау;
- 12.6.   Жоғары оқу орындарымен басқару органдардың тығыз байланысы мен серіктестік қарым-қатынасының болмауы;
- 12.7.   Қаржылық және шаруашылық қызметті шамадан тыс реттеу, қаржылық және өзге де мәселелерді шешуде жоғары оқу орындарының дербестігін шектеу;
- 12.8.   Мемлекеттік білім беруді басқару органдарында және құрылымдарында сыбайлас жемқорлық;
- 12.9.   _____
- 12.10. _____
- 12.11. _____

13.   Сіз жоғары білім алуда мемлекеттік қолдауды сезінесіз бе?

- 13.1.   Иә;
- 13.2.   Жоқ;

- 13.3. Жауап беруге қиналамын;
- 14. ЖОО-нын аяқтаған соң мамандық бойынша жұмысқа орналасуға мемлекеттік қолдауды сезесізбе?**
- 14.1. Иә;
- 14.2. Жоқ;
- 14.3. Жауап беруге қиналамын.
- 15. ЖОО-нын аяқтаған соң жас мамандарды тұрғын үй мәселесін шешудегі мемлекеттік қолдауды сезесіз бе?**
- 15.1. Иә;
- 15.2. Жоқ;
- 15.3. Жауап беруге қиналамын.
- 16. Сіз мемлекеттік білім беру тапсырысы негізінде білім алған азаматтардың кемінде 3 жыл жұмыс істеу өтілі талаптарын қолдайсызба?**
- 16.1. Иә;
- 16.2. Жоқ;
- 16.3. Жауап беруге қиналамын.
- 17. Жоғары білім беру жүйесінде мемлекетпен жүргізіліп жатқан реформаларды қолдайсызба?**
- 17.1. Иә;
- 17.2. Жоқ;
- 17.3. Ішінара;
- 17.4. Жауап беруге қиналамын.
- 18. Елдегі жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың тиімділігін қалай бағалар едіңіз?**
- 18.1. Тиімді;
- 18.2. Жеткіліксіз тиімді;
- 18.3. Тиімсіз;
- 18.4. Жауап беруге қиналамын.
- 19. Сіздің ойыңызша жоғары білім беруді мемлекеттік басқаруды жетілдіру үшін бірінші кезекте қандай қабылданатын шаралар кешенін қолдану қажет?**
- 19.1. Жоғары білімге мемлекеттік инвестицияларды ұлғайту және олардың мақсатты пайдаланылуына бақылауды күшейту;
- 19.2. ЖОО-дың қаржылық және шаруашылық шешімдерін қабылдауда дербестігін кеңейту;
- 19.3. ЖОО-дың философия докторы дәрежесін тағайындауда диссертацияны қорғау бойынша мамандандырылған кеңестердің дербестігі мен құқығын кеңейту;
- 19.4. ЖОО-нын аяқтап, жұмысқа орналасқаннан кейін несиені кезеңмен төлеу мүмкіндігімен мақсаттық мемлекеттік жеңілдетілген несиелермен қамсыздандыру;
- 19.5. Мемлекет, ЖОО-ар және бизнес құрылымдардың өзара тиімді және тығыз әрекет етуді дамыту бойынша белсенді мемлекеттік қолдау саясатын жүргізу;
- 19.6. ЖОО-дың ғылыми-оқытушылық кадрларының жалақысы мен әлеуметтік мәртебесін арттыру бойынша іс-шаралар;
- 19.7. Жойылған ғылым докторы ғылыми атағын қалпына келтіру;
- 19.8. ЖОО-дың оқытушыларының педагогикалық жүктемесін азайту;
- 19.9. _____
- 19.10. _____
- 20. Жоғары оқу орындарында академиялық ұтқырлықтың жүзеге асырылуының дәрежесін қалай бағалайсыз?**
- 20.1. Өте жақсы;
- 20.2. Жақсы;
- 20.3. Қанағаттанарлық;
- 20.4. Қанағаттанарлықсыз.

21. Халықаралық және ұлттық рейтингтердегі ҚР-ның ЖОО-ның алатын орынын қадағалайсызба?

21.1. Иә: а) тұрақты; б) тұрақты емес в) кейде.

22. Егер қадағаласаңыз, қандай көрсеткіштер сізді аса қызықтырады?

22.1. ЖОО-дың ғылыми беделі;

22.2. Жұмыс берушілер арасындағы ЖОО-жың беделі;

22.3. Оқытушылар мен студенттердің ара қатынасы;

22.4. Шетелдік оқытушылар үлесі;

22.5. Шетелдік студенттер үлесі;

22.6. Ғылыми дәйексөз.

22.7. _____

22.8. _____

23. ЖОО-да дуалды білім беруді жүзеге асыру үшін қандай іс-шапралар кешені жүзеге асырылуы қажет (студенттер теориялық білімді университетте, ал тәжірибелік дағдыны жұмыс орнында, кәсіпорында және т.б. дағдыланатын білім беру)?

23.1. Дуалды оқытудың заманауи бағдарламалар мен әдістерін жасау;

23.2. Ғылыми-педагогикалық кадрлардың біліктілігін арттыру;

23.3. Тиісті нормативтік-құқықтық базаны құру;

23.4. Дуалды оқытуды жүзеге асыруда мемлекет, университеттер және бизнес арасындағы байланысты нығайту;

23.5. Дуалды оқытуды жүзеге асыруды қолдауда бизнес құрылымдарды мемлекеттік ынталандыру.

23.6. _____

24. Жоғары және жоғары оқудан кейінгі білім беруді мемлекеттік басқарудағы реформалардың қарқынын бағаңыз:

24.1. Тым жылдам;

24.2. Орташа (қалыпты);

24.3. Өте баяу;

24.4. Жауап беруге қиналамын.

25. Қазақстандық ЖОО-ы академиялық бостандық/дербестікке дайын ба?

25.1. Иә;

25.2. Жоқ;

25.3. Ішінара;

25.4. Жауап беруге қиналамын.

26. Дербестікке қол жеткізудегі проблемалық бағыттар?

17.1. Бюджеттік/ қаржылық;

17.2. Нормативтік-құқықтық;

17.3. Академиялық кадрлық;

17.4. Жауап беруге қиналамын.

27. Қазақстандық жоғары білім беру жүйесі еңбек нарығының талаптарына жауап береді ме?

27.1. Иә;

27.2. Жоқ;

27.3. Ішінара;

27.4. Жауап беруге қиналамын.

28. Жоғары білімді тиімді мемлекеттік басқарудың түйінді элементтерін атаңыз?

28.1. Жоғары білім беру жүйесінің ұлттық даму стратегиясының және оған ілеспе заңнамалық база;

28.2. Жоғары білім және ғылымға жауапты мемлекеттік органдардың құрылымы мен әлеуеті;

- 19.3. ЖОО-дың дербестігі;
- 19.4. Жоғары білім беру жүйесінің сапасы мен жауапкершілігі;
- 19.5. ЖОО-дың қаржыландыру көздерін әртараптандыру;
- 19.6. Студенттерді қаржылық қолдау

19.7. _____

20. Өзіңіз туралы мағлұмат:

- 20.1. Жынысы: а) ер; б) әйел.
- 20.2. Жасыңыз (жыл): а) 30 дейін; б) 31-40; в) 41-55; г) 55 жоғары.
- 20.3. Жұмыс (оқу) орны _____
- 20.4. Лауазымыңыз _____

20.5. Жоғары оқу орны немесе ғылыми институт:

а) ЖОО; б) МВА; в) өзге _____

20.6. Жұмыс өтілі, жыл _____.

Объективті жауабыңызға көп рахмет!

ҚОСЫМША 3

САУАЛНАМА ПАРАҒЫ

Құрметті сұхбаткер!

Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың нәтижелілігін зерттеу мақсатында басқарудың пандемия салдарын кешендік бағалау және оны жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу үшін бірқатар сұрақтар бойынша Сіздің шынайы пікіріңіз біз үшін өте маңызды

Әрбір сұраққа жауап беру үшін ұсынылған жауаптардың бір немесе бірнешеуін белгілеуді (1.1 немесе 1.2 ...және тағы басқа) немесе жауаптың өз нұсқаңызды жазуыңызды өтінеміз

1. Пандемия уақытында ЖОО-ы қандай сын-қатерлерге тап болды?

- 1.1. Қашықтықтан білім беру формасына толық өту
- 1.2. Абитуриенттер санының төмендеуі
- 1.3. Халықаралық серіктестіктің әлсіреуі
- 1.4. Академиялық алмасулардың тоқтатылуы
- 1.5. Ғылыми зерттеу мерзімдерінің бұзылуы
- 1.6. Өзіңіздің нұсқаныз _____

2. ЖОО-дар тарапынан студенттердің ақпарат алмасу деңгейіне қанағаттанасызба?

- 2.1. Қанағаттанамын
- 2.2. Қанағаттанбаймын
- 2.3. Жауап беруге қиналамын
- 2.4. Өзіңіздің нұсқаныз _____

3. Пандемия уақытында студенттер ЖОО-ымен байланысу үшін қандай әлеуметтік желілерді пайдаланды?

- 3.1. Мессенджерлер (WhatsApp, Telegram и т.д.)
- 3.2. Сырттай цифрлық платформалар (Zoom, ұлттық ашық платформалар және т.б.)
- 3.3. Университеттік цифрлық платформалар (Platonus, Tamos және т.с.с.)
- 3.4. Өзіңіздің нұсқаныз _____

4. Шетелдік студенттерді қабылдауды ұлғайту үшін ЖОО-ы қандай іс-шаралар қолданды?

- 4.1. Ағылшын тілі бойынша өздерінің емтихандарын өткізу
- 4.2. Оқуды келесі жылға ауыстыру
- 4.3. Қабылдау емтихандарын on-line өткізу
- 4.4. Оқудың басталу уақытын ауыстыру
- 4.5. Өзіңіздің нұсқаныз _____

5. Пандемия сіздің шетелде білім алу жоспарларыңызға қалай әсер етті?

- 5.1. Жергілікті ЖОО-ына түстім
- 5.2. Оқуды келесі оқу жылына ауыстырды
- 5.3. Қашықтықтан білім алуға шешім қабылдадық
- 5.4. Әсер еткен жоқ
- 5.5. Өзіңіздің нұсқаныз _____

6. Абитуриенттерді қызықтыру үшін қандай on-line формат маңызды?

- 6.1. on-line жеке консультациялар
- 6.2. цифрлық маркетинг
- 6.3. ЖОО-ымен жүргізілетін on-line іс-шаралар
- 6.4. Цифрлық платформалар арқылы құжат тапсыруға көмектесу
- 6.5. Өзіңіздің нұсқаныз _____

7. Пандемияның ЖОО-дың қызметінің жеке аспектілеріне жағымды әсер ету факторлары?

- 7.1. Серіктестіктің жаңа формаларының пайда болуы
- 7.2. Серіктес ЖОО-мен серіктестік үшін жаңа платформалардың пайда болуы
- 7.3. Виртуалды мобильділіктің пайда болуы
- 7.4. COVID-19 бойынша зерттеулерге қатысу
- 7.5. ҚР БҒМ қолдау
- 7.6. Өзіңіздің нұсқаныз _____

8. Жоғары білім беру жүйесіндегі дағдарыстан шығу үшін үкімет қандай іс-шаралар қолдануы қажет?

8.1. Тұрмыс тіршілігі төмен халық қабатынан студенттерге көмек көрсету (интернетке қосу, ноутбук беру және т.б. көмек түрлері)

8.2. Серіктес-ЖОО-ы арасында қашықтықтан серіктестік жүргізу механизмдерін жетілдіру

8.3. Білім берудің дәстүрлі форматына кезеңмен өту механизмін қалыптастыру

8.4. Әлімдік ЖОО-мен серіктестіктің жаңа форматтарын жасау

8.5. Өзіңіздің нұсқаныз _____

9. Пандемия уақытындағы ЖОО-ы мен ҚР БҒМ-нің жұмыстарын қалай бағалар едіңіз?

9.1. Өте жақсы

9.2. Жақсы

9.3. Қанағаттанарлық

9.4. Қанағаттанарлықсыз

9.5. Жауап беруге қиналамын

10. Университеттегі сіздің ұстанымыңыз?

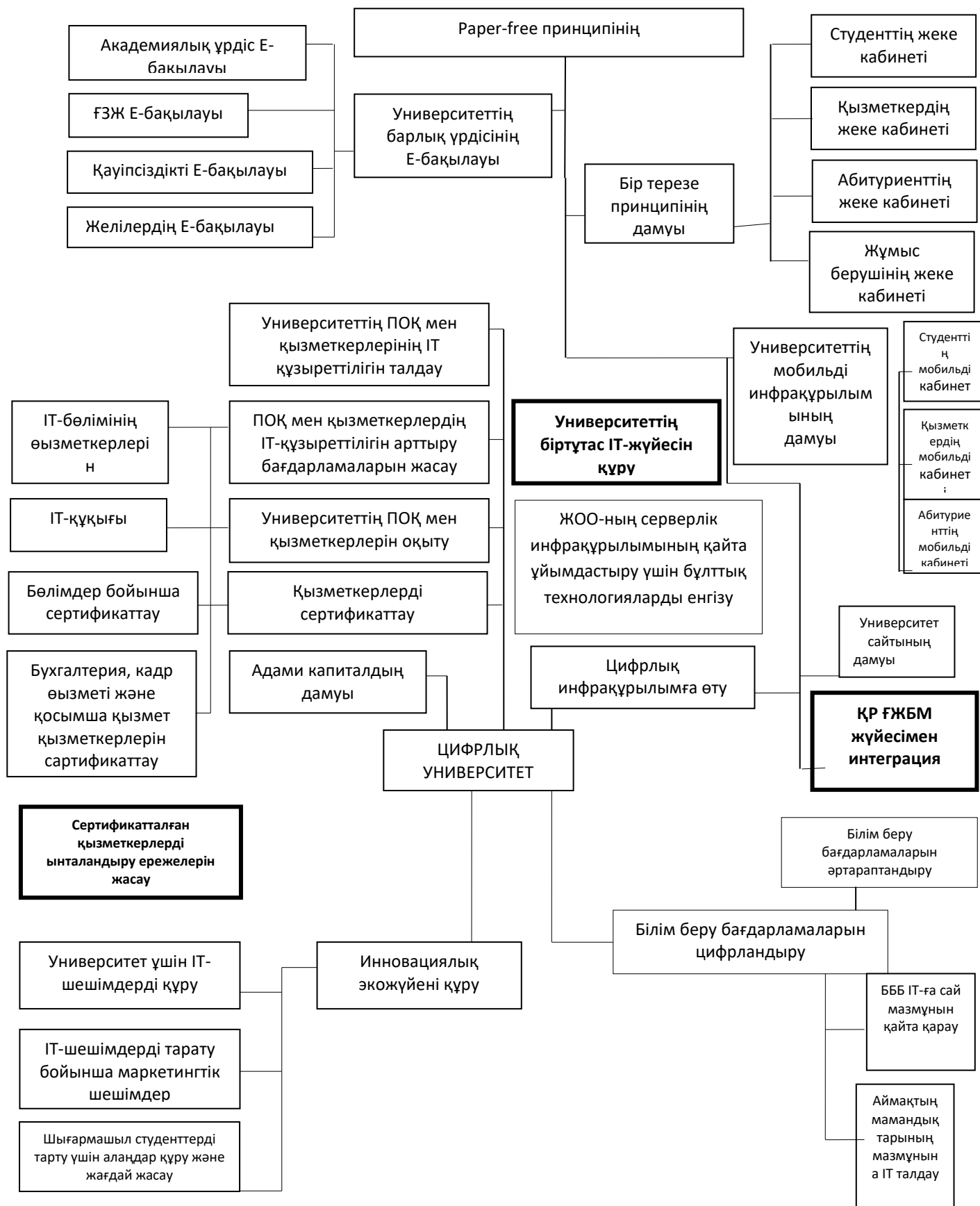
10.1. Оқытушы

10.2. Студент

Объективті жауабыңызға көп рахмет!

ҚОСЫМША II

Сурет И.8 - «Цифрлық университет» тұжырымдамасының сызбасы

Ескерту - зерттеу материалдары бойынша автормен құрастырылған